

Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Σχολή Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

«Τοπική και Περιφερειακή Ανάπτυξη και Αυτοδιοίκηση»

**Λόγοι για τον σχεδιασμό και υλοποίηση μιας ειδικής
περιφερειακής πολιτικής και ειδικών χρηματοδοτικών
προγραμμάτων στον Ελληνικό Νησιωτικό Χώρο**

Αικατερίνη Κολιού

Κόρινθος, Οκτώβριος 2023

University of Peloponnese

Faculty of Social and Political Sciences

Department of Political Studies and International Relations

Master Program in

Local and Regional Development and Self-Government

**Reasons for the planning and implementation of a special
regional policy and special financial programs in the
Greek Island Area**

Aikaterini Koliou

Corinth, October 2023

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Με την παρούσα δήλωση:

1. Δηλώνω ρητά και ανεπιφύλακτα ότι η διπλωματική εργασία που σας καταθέτω αποτελεί προϊόν δικής μου πνευματικής προσπάθειας, δεν παραβιάζει τα δικαιώματα τρίτων μερών και ακολουθεί τα διεθνώς αναγνωρισμένα πρότυπα επιστημονικής συγγραφής, τηρώντας πιστά την ακαδημαϊκή δεοντολογία.
2. Οι απόψεις που εκφράζονται αποτελούν αποκλειστικά ευθύνη της συγγραφέως και ο επιβλέπων, οι εξεταστές, το Τμήμα και το Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου δεν υιοθετούν κατ' ανάγκη τις εκφραζόμενες απόψεις ούτε φέρουν οποιαδήποτε ευθύνη για τυχόν λάθη και παραλείψεις.

Η δηλούσα

Αικατερίνη Κολιού

ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Για την εκπόνηση της παρούσας διπλωματικής εργασίας θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον καθηγητή και επιβλέποντα, κ. Άγγελο Κότιο, χωρίς την πολύτιμη υποστήριξη και καθοδήγηση του οποίου θα ήταν αδύνατη η ολοκλήρωση αυτή της διπλωματικής εργασίας.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω ιδιαίτερα την οικογένειά μου αλλά και τους φίλους μου για την υπομονή και την αμέριστη στήριξη που μου έδειξαν καθ' όλη την διάρκεια των μεταπτυχιακών σπουδών μου.

Λόγοι για τον σχεδιασμό και υλοποίηση μιας ειδικής περιφερειακής πολιτικής και ειδικών χρηματοδοτικών προγραμμάτων στον Ελληνικό Νησιωτικό Χώρο

Σημαντικοί Όροι: Νησιωτικότητα, νησιωτικός χώρος, προσβασιμότητα, οικονομική ανάπτυξη, πράσινη και γαλάζια ανάπτυξη, νησιωτική επιχειρηματικότητα, περιφερειακή πολιτική, τοποκεντρική αναπτυξιακή πολιτική, ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα, ειδική περιφερειακή πολιτική.

Περίληψη

Ο νησιωτικός χώρος συνδέεται με μόνιμα μειονεκτήματα, που σχετίζονται με τη φύση του χώρου, αλλά και με αναπτυξιακές ευκαιρίες. Συνεπώς, η πολιτική της περιφερειακής και τοπικής ανάπτυξης θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη τον παράγοντα νησιωτικότητα και να σχεδιάζεται σύμφωνα με τις ανάγκες κάθε νησιωτικής περιοχής, η οποία συνήθως διαφέρει από άλλες. Τον παράγοντα νησιωτικότητα αναγνωρίζει η ΕΕ και έχει εκπονήσει ειδικές στρατηγικές στο πλαίσιο της ολοκληρωμένης θαλάσσιας πολιτικής και της στρατηγικής Blue Growth.

Το θεωρητικό και πολιτικό υπόβαθρο της νησιωτικής περιφερειακής ανάπτυξης συνιστά πεδίο έρευνας της παρούσας εργασίας. Το κεντρικό ερευνητικό ερώτημα είναι: Υπάρχουν λόγοι για τον σχεδιασμό και εφαρμογή μιας ειδικής και διαφοροποιημένης περιφερειακής αναπτυξιακής πολιτικής για τις νησιωτικές περιοχές και εάν ναι, ποιες πρέπει να είναι οι προτεραιότητες, οι ειδικοί στόχοι, τα μέτρα και τα χρηματοδοτικά μέσα; Προκειμένου να απαντηθεί το ερώτημα αυτό, ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στους προσδιοριστικούς παράγοντες της ανάπτυξης των νησιωτικών περιοχών, στα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματά τους, καθώς και στην αναγκαιότητα παρεμβάσεων και χρηματοδοτικών ενισχύσεων σε συγκεκριμένους τομείς. Στον πυρήνα της εργασίας βρίσκεται η διασύνδεση της περιφερειακής ανάλυσης και πολιτικής με τη νησιωτικότητα, ώστε να αντληθούν χρήσιμα συμπεράσματα για τον σχεδιασμό της νησιωτικής ανάπτυξης στην Ελλάδα.

Κεντρικός σκοπός της εργασίας είναι να αναδείξει τα μόνιμα αναπτυξιακά μειονεκτήματα των νησιών, να τεκμηριώσει και να σχεδιάσει τους άξονες μιας ειδικής και διαφοροποιημένης περιφερειακής πολιτικής για τον νησιωτικό χώρο, όπως επιτάσσει το Σύνταγμα της Ελλάδας και η Συνθήκη για τη Λειτουργία της ΕΕ.

Reasons for the planning and implementation of a special regional policy and special financial programs in the Greek Island Area

Key words: Insularity, island space, accessibility, economic development, green and blue development, island entrepreneurship, regional policy, place-based development policy, competitive advantages and disadvantages, special regional policy

Abstract

The island space is associated with permanent disadvantages, related to the nature of the space, but also with development opportunities. Therefore, regional and local development policy should take into account the insularity factor and be designed according to the needs of each island region, which usually differ from others. The insularity factor is recognized by the EU and has drawn up special strategies within the framework of the integrated maritime policy and the Blue Growth strategy.

The theoretical and political background of island regional development is the central objective of this work. The central research question is: Are there reasons for designing and implementing a specific and differentiated regional development policy for island regions, and if so, what should be the priorities, specific objectives, measures and financial instruments? In order to answer this question, special reference is made to the determining factors of the development of island regions, their competitive advantages and disadvantages, as well as the necessity of interventions and financial support in specific sectors. At the core of the work is the interconnection of regional analysis and policy with insularity, in order to draw useful conclusions for the planning of insular development in Greece.

The main purpose of the work is to highlight the permanent development disadvantages of the islands, to document and plan the axes of a special and differentiated regional policy for the island area, as mandated by the Constitution of Greece and the Treaty on the Functioning of the EU.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη

Abstract

ΕΙΣΑΓΩΓΗ 11

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Περιοριστικοί παράγοντες της ανάπτυξης των
νησιωτικών περιοχών 13**

1.1. Φυσικοί και περιβαλλοντικοί παράγοντες 13

1.2. Οικονομικοί παράγοντες 15

1.3. Τεχνικοί και Τεχνολογικοί Παράγοντες 24

1.4. Δημογραφικοί Παράγοντες 25

1.5. Διοικητικοί Παράγοντες 26

1.6. Γεωπολιτικοί Παράγοντες 27

1.7. Η τρωτότητα των νησιωτικών περιοχών 27

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Τα συγκριτικά αναπτυξιακά πλεονεκτήματα των
νησιωτικών περιοχών 30**

• Οι ποιοτικοί ή σπάνιοι φυσικοί πόροι 31

• Αλυσίδες αξίας γεωργικών προϊόντων διατροφής 31

• Γαλάζια οικονομία 31

- Τουρισμός.....32
- Αθλητισμός και αναψυχή 32
- Πολιτισμός και δημιουργική οικονομία.....33
- ΤΠΕ, ψηφιακές υπηρεσίες και προϊόντα.....33
- Γεω-οικονομικά περιουσιακά στοιχεία 33

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Ανάλυση SWOT 35

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Προς μία ειδική περιφερειακή αναπτυξιακή πολιτική για τις νησιωτικές περιοχές.....37

- 4.1. Σκοπιμότητα εφαρμογής μιας ειδικής και διαφοροποιημένης περιφερειακής πολιτικής 37
- 4.2. Στρατηγικές περιφερειακής ανάπτυξης για τις νησιωτικές περιοχές 41

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Αντιμετώπιση αναγκών και αξιοποίηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων 48

- 5.1 Προσβασιμότητα και μεταφορές 48
- 5.2 Προστασία του περιβάλλοντος και κυκλική οικονομία 54
- 5.3 Ενεργειακός εφοδιασμός, πράσινη ενέργεια και ενεργειακή ανεξαρτησία των νησιών 58
- 5.4 Ψηφιακή προσβασιμότητα των νησιών 61
- 5.5 Ενίσχυση της νησιωτικής οικονομίας και της επιχειρηματικότητας 64

5.6	Διαφοροποίηση της παραγωγής.....	66
5.7	Πράσινη οικονομία	68
5.8	Γαλάζια Οικονομία	69
5.9	Νησιωτική επιχειρηματικότητα	70
5.10	Ανάπτυξη ανθρώπινου δυναμικού	71
5.11	Δημόσιες υπηρεσίες και κοινωνικές υποδομές.....	72
	ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Συμπερασματικές παρατηρήσεις	74
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	77

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η τοπική ανάπτυξη κάθε περιοχής προσδιορίζεται από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της. Η νησιωτικότητα συνδέεται με μόνιμα, δομικά μειονεκτήματα, που σχετίζονται με τη φύση του χώρου, με άλλα μειονεκτήματα και προβλήματα που θα μπορούσαν να αντιμετωπιστούν από την περιφερειακή και τοπική αναπτυξιακή πολιτική, αλλά και με αναπτυξιακές ευκαιρίες οι οποίες θα μπορούσαν να υποστηριχθούν και να αναδειχθούν. Συνεπώς, η πολιτική της περιφερειακής και τοπικής ανάπτυξης θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη τον παράγοντα νησιωτικότητα και να σχεδιάζεται σύμφωνα με τις ανάγκες κάθε νησιωτικής περιοχής, η οποία συνήθως διαφέρει από άλλες. Τον παράγοντα νησιωτικότητα αναγνωρίζει η ΕΕ και έχει εκπονήσει ειδικές στρατηγικές στο πλαίσιο της ολοκληρωμένης θαλάσσιας πολιτικής και της στρατηγικής Blue Growth, καθώς και των ερευνών και αναλύσεων της ESPON (2013a, 2013b). Επίσης, ο ΟΟΣΑ (2013, 2019 και 2020) στο πλαίσιο της ανάλυσης και των συστάσεων πολιτικής περιφερειακής ανάπτυξης των κρατών μελών του, δίδει ιδιαίτερη σημασία στη νησιωτικότητα και στους δείκτες που την διαφοροποιούν.

Το θεωρητικό και πολιτικό υπόβαθρο της νησιωτικής περιφερειακής ανάπτυξης συνιστά πεδίο έρευνας της παρούσας εργασίας. Το κεντρικό ερευνητικό ερώτημα είναι: Υπάρχουν λόγοι για τον σχεδιασμό και εφαρμογή μιας ειδικής και διαφοροποιημένης περιφερειακής αναπτυξιακής πολιτικής για τις νησιωτικές περιοχές και εάν ναι, ποιες πρέπει να είναι οι προτεραιότητες, οι ειδικοί στόχοι, τα μέτρα και τα χρηματοδοτικά μέσα; Προκειμένου να απαντηθεί το ερώτημα αυτό, ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στους προσδιοριστικούς παράγοντες της ανάπτυξης των νησιωτικών περιοχών, στα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματά τους, καθώς και στην αναγκαιότητα παρεμβάσεων και χρηματοδοτικών ενισχύσεων σε συγκεκριμένους τομείς. Στον πυρήνα της εργασίας βρίσκεται η διασύνδεση της περιφερειακής ανάλυσης και πολιτικής με τη νησιωτικότητα, ώστε να αντληθούν χρήσιμα συμπεράσματα για τον σχεδιασμό της νησιωτικής ανάπτυξης στην Ελλάδα.

Κεντρικός σκοπός της εργασίας είναι να αναδείξει τα μόνιμα αναπτυξιακά μειονεκτήματα των νησιών, να τεκμηριώσει και να σχεδιάσει τους άξονες μιας ειδικής και διαφοροποιημένης περιφερειακής πολιτικής για το νησιωτικό χώρο, όπως επιτάσσει το Σύνταγμα και η Συνθήκη για τη λειτουργία της ΕΕ.

Στο 1ο Κεφάλαιο παρουσιάζονται οι περιοριστικοί παράγοντες της ανάπτυξης των νησιωτικών περιοχών.

Στο 2ο Κεφάλαιο αναδεικνύονται τα συγκριτικά αναπτυξιακά πλεονεκτήματα των νησιωτικών περιοχών, ενώ στο 3ο παρουσιάζονται συνοπτικά οι αδυναμίες, τα πλεονεκτήματα των νησιωτικών περιοχών, καθώς και οι ευκαιρίες και προκλήσεις που προδιαγράφει το εξωτερικό περιβάλλον.

Στη βάση της ανάλυσης των προηγούμενων ενοτήτων, στο 4^ο Κεφάλαιο συζητείται το ερώτημα για την αναγκαιότητα μιας ειδικής και διαφοροποιημένης περιφερειακής πολιτικής υπέρ των νησιωτικών περιοχών.

Στο 5^ο Κεφάλαιο παρατίθενται οι παρεμβάσεις που είναι αναγκαίες για την άμβλυνση των μειονεκτημάτων των νησιωτικών περιοχών και για την αξιοποίηση των πλεονεκτημάτων που διαθέτουν.

Τέλος, στο 6^ο Κεφάλαιο συνοψίζονται τα βασικά συμπεράσματα της εργασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΠΕΡΙΟΡΙΣΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΩΝ ΝΗΣΙΩΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ

Λόγω μιας σειράς φυσικών, οικονομικών, κοινωνικών και τεχνικών περιορισμών, οι νησιωτικές περιοχές υπόκεινται σε αναπτυξιακούς περιορισμούς (Council of Europe 2005, European Commission 2019), οι οποίοι αναλύονται στα παρακάτω.

1.1. Φυσικοί και περιβαλλοντικοί παράγοντες

- *Η απομόνωση και οι περιορισμένοι φυσικοί πόροι όπως το μικρό μέγεθος, η κακή ποιότητα του εδάφους κ.λπ.*

Το έδαφος των περισσότερων νησιών είναι άγονο και ως επί το πλείστον πετρώδες. Δεν συναντώνται συχνά εκτάσεις δασών ή ποταμοί (Carbone, G. 2018). Η μορφολογία του εδάφους των νησιών είναι επί το πλείστον ορεινή ή ημιορεινή, με αποτέλεσμα τη διαίρεση του περιορισμένου χώρου και τη δημιουργία τεσσάρων ζωνών: ορεινή, ημιορεινή, πεδινή και παραλιακή. Η διαίρεση αυτή επηρεάζει τις χρήσεις γης, την οικιστική διάρθρωση αλλά και το πρότυπο χωρικής οργάνωσης, με υπερ-συγκέντρωση των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και της κατοικίας στην παραλιακή ζώνη. Στα περισσότερα νησιά το εύρος της στεριάς είναι μικρό, με αποτέλεσμα να κινδυνεύουν να απωλέσουν υψηλότερο ποσοστό γης σε περίπτωση ανόδου της θάλασσας ή να υποστούν σημαντικές διαβρώσεις των ακτών τους (European Commission 2020).

- *Οι μεγάλες αποστάσεις και η περιορισμένη προσβασιμότητα.*

Οι νησιωτικές περιοχές είναι συνήθως απομακρυσμένες από την ηπειρωτική χώρα ή από μητροπολιτικές περιοχές, δηλαδή από τις μεγάλες αγορές (Pickup, L. and C. Mantero 2017). Αυτό οδηγεί σε υψηλές δαπάνες εγκατάστασης και λειτουργίας για τις επιχειρήσεις, τα νοικοκυριά και τη δημόσια διοίκηση. Το κόστος μεταφοράς είναι υψηλότερο εξ ορισμού και

η προσβασιμότητα περιορισμένη. Συνεπώς, τα νησιά δεν μπορούν να αξιοποιήσουν τα οικονομικά της εγγύτητας και να επωφεληθούν από τη διάχυση της ανάπτυξης περιοχών με μεγάλες οικονομικές συγκεντρώσεις. Συγχρόνως, υπάρχουν ελλείψεις στις μεταφορικές υποδομές, ενώ το κόστος και η αβεβαιότητα του ταξιδιού επιδεινώνει την προσβασιμότητα.

- ***Η επιδείνωση της προσβασιμότητας λόγω της διπλής νησιωτικότητας των μικρών απομακρυσμένων από την ηπειρωτική χώρα νησιών.***

Ένας σημαντικός περιορισμός που αντιμετωπίζουν τα περισσότερα μικρά νησιά σχετίζεται με τη διπλή νησιωτικότητα που υπάρχει, επιδεινώνοντας το χάσμα προσβασιμότητας μεταξύ μικρών νησιών και των ευρύτερων περιοχών τους (Κορωναίος, Χ. Ι. 2017). Οι υπηρεσίες μεταφορών που λειτουργούν σε αυτά τα περιβάλλοντα δυσκολεύονται να δημιουργήσουν οικονομίες κλίμακας. Εκτός από τις μεταφορές, απαιτούνται επίσης υψηλές επενδύσεις τόσο για λιμενικές, όσο και για αερολιμενικές υποδομές. Η διπλή νησιωτικότητα είναι ένα κρίσιμο ζήτημα για πολλά μικρά νησιά. Πολλά από αυτά δεν είναι μόνο νησιά αλλά και ομάδες νησιών, σε ορισμένες περιπτώσεις ευρέως διασκορπισμένα. Η προσβασιμότητα βασίζεται σε καλής ποιότητας συνδέσεις αεροπορικές και θαλασσίως. Τα επίπεδα ζήτησης μεταφορών μεταξύ νησιών είναι χαμηλά. Ως αποτέλεσμα της χαμηλής ζήτησης, υπάρχει μικρός ανταγωνισμός για τις αεροπορικές και θαλάσσιες υπηρεσίες, τόσο για τους επιβάτες, όσο και για τη μεταφορά εμπορευμάτων. Σε αυτές τις περιπτώσεις όπου οι υπηρεσίες δεν παρέχονται καθόλου, απαιτείται κρατική οικονομική ενίσχυση (επιδότηση). Τα αεροδρόμια, οι λωρίδες προσγείωσης και τα μικρά λιμάνια είναι, εξ ορισμού, προσβάσιμα μόνο με μικρότερα αεροσκάφη και πλοία, περιορίζοντας τις δυνατότητες αύξησης της ζήτησης - για παράδειγμα στον τουρισμό.

- ***Οι κλιματικές συνθήκες και οι φυσικές ή τεχνικές καταστροφές.***

Τα νησιά και η θάλασσα είναι περισσότερο εκτεθειμένα σε ακραίες καιρικές συνθήκες και φυσικές ή τεχνικές καταστροφές, όπως ξηρασία, σεισμοί, ακραίες θερμοκρασίες, πλημμύρες, δασικές πυρκαγιές, κατολισθήσεις, τσουνάμι, ηφαιστειακές εκρήξεις, μεγάλοι κίνδυνοι

θαλάσσιων ατυχημάτων, μεταφορά και αποθήκευση πετρελαίου (Κοκκώσης, Χ. 2017, Atkins, J., S. Mazzi, and C. Ramlogan 1998). Επίσης, όλες οι σχετικές έρευνες δείχνουν ότι η άνοδος της στάθμης της θάλασσας λόγω της κλιματικής αλλαγής θα πλήξει πρωτίστως το νησιωτικό χώρο, με ιδιαίτερα αρνητικές επιπτώσεις για τους κατοίκους των νησιωτικών περιοχών.

- ***Τα εύθραυστα περιβάλλοντα και η απειλούμενη βιοποικιλότητα.***

Λόγω της απομόνωσης, οι νησιωτικές περιοχές έχουν συνήθως εύθραυστα περιβάλλοντα και βιοποικιλότητα με ενδημικά είδη (Medail, F. 2017, Gritti E. S. et al. 2006). Το περιβάλλον έχει συνήθως μια χαμηλή φέρουσα ικανότητα όσον αφορά τις επιπτώσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας, συμπεριλαμβανομένου του μαζικού τουρισμού. Οι φυσικοί πόροι, όπως το νερό ή το έδαφος καλής ποιότητας, είναι περιορισμένοι. Ο κίνδυνος απερίμωσης είναι σοβαρό πρόβλημα για τα νησιά της χώρας μας, καθώς είναι μια μη αναστρέψιμη τάση, με σοβαρές επιπτώσεις στην ικανότητά τους για την παραγωγή τροφίμων, την κατακράτηση νερού, τη βιοποικιλότητα και γενικά για τη διατήρηση των λειτουργιών του οικοσυστήματος αλλά και στην οικονομική και κοινωνική ζωή των κατοίκων.

1.2. Οικονομικοί παράγοντες

- ***Περιορισμένοι, ποσοτικά και ποιοτικά, συντελεστές παραγωγής.***

Η οικονομική ανάπτυξη είναι μία εξαρτημένη μεταβλητή, η οποία, σύμφωνα με τη σχετική θεωρία και τα αποτελέσματα της εμπειρικής έρευνας, εξαρτάται από την ποσότητα και την ποιότητα (παραγωγικότητα) των συντελεστών της παραγωγής όπως είναι το ανθρώπινο δυναμικό και το κοινωνικό κεφάλαιο, το έδαφος και οι φυσικοί πόροι, η συσσώρευση του κεφαλαίου, η τεχνολογία και η καινοτομία, η επιχειρηματικότητα, οι θεσμοί και διάφοροι άλλοι οικονομικοί και μη οικονομικοί παράγοντες. Τα περισσότερα νησιά, λόγω της περιορισμένης φέρουσας ικανότητάς τους διαθέτουν περιορισμένους συντελεστές παραγωγής, γεγονός που θέτει όρια στην ανάπτυξή τους (ESPON 2013a, McKee, D. L. and Tisdell, C. 2009, Monfort, Ph. 2009). Όσο δε πιο μικρό είναι ένα νησί, τόσο πιο περιορισμένες είναι οι αναπτυξιακές του

προοπτικές. Αυτό ισχύει και για τουριστικά αναπτυγμένα νησιά, τα οποία σε περίπτωση που υπερβούν τη φέρουσα ικανότητά τους, είναι βέβαιο ότι θα ακολουθήσουν πτωτική αναπτυξιακή πορεία.

- ***Διαρθρωτικές αδυναμίες της αγοράς εργασίας.***

Λόγω του περιορισμένου πληθυσμού τους και της έλλειψης εκπαιδευτικών δομών, οι τοπικές αγορές εργασίας χαρακτηρίζονται από έλλειψη εργατικού δυναμικού κατά τους θερινούς μήνες (Ορφανίδου, Τ. 2017). Επίσης, η απασχόληση είναι, πολύ εντονότερα από ότι στις ηπειρωτικές περιοχές, εποχιακή, περιορίζοντας τους μήνες εργασίας και συνεπώς το εισόδημα. Το ζήτημα της εποχιακής απασχόλησης είναι εμφανές σε πολλά νησιά. Η οικονομική δραστηριότητα επιβραδύνεται σημαντικά κατά τη χειμερινή περίοδο και κλείνουν πολλές εποχιακές επιχειρήσεις, ωθώντας μεγάλο αριθμό ατόμων στην ανεργία. Η αλιεία και η γεωργία είναι επίσης στάσιμες σε πολλές νησιωτικές περιοχές λόγω των χαμηλών αλιευτικών αποθεμάτων και της μη επικερδούς εκμετάλλευσης γης. Επίσης, δεδομένου ότι ορισμένα νησιά είναι σχετικά μικρά ή διαθέτουν εύθραυστες οικονομίες, δεν μπορούν πάντοτε να διατηρήσουν το ανθρώπινο δυναμικό τους και δεν διαθέτουν εμπειρία σε νέους αναδυόμενους τομείς όπως οι ΤΠΕ. Γενικά, υπάρχουν διαφορετικοί τύποι εκροών εργασίας. Σε ορισμένες περιπτώσεις, το εργατικό κίνημα συνδέεται με τη μόνιμη μετανάστευση των μελών της οικογένειας, σε άλλες περιπτώσεις με την προσωρινή διαμονή στην ηπειρωτική χώρα ή στο εξωτερικό, και σε ορισμένες περιπτώσεις, περιλαμβάνει μετακινήσεις. Το τελευταίο είναι πρακτικό μόνο όταν η εξωτερική αγορά εργασίας βρίσκεται πολύ κοντά στην νησιωτική οικονομία.

Από την άλλη λόγω της αύξησης της οικονομικής δραστηριότητας τους θερινούς μήνες και όταν τα εισοδήματα σε μια δυναμική νησιωτική οικονομία είναι υψηλότερα από ό, τι σε άλλες οικονομίες, αυτό είναι πιθανό να οδηγήσει σε εισροές εργατικού δυναμικού. Οι αγορές εργασίας δεν είναι ομοιογενείς και οι εισροές ορισμένων κατηγοριών ειδικευμένου εργατικού δυναμικού είναι απολύτως αναγκαίες για τη νησιωτική οικονομική δραστηριότητα. Για παράδειγμα, το εισερχόμενο προσωπικό μπορεί να είναι σε θέση να παρέχει δεξιότητες που δεν διατίθενται διαφορετικά στη μικρή τοπική αγορά εργασίας και η συμβολή τους μπορεί να

προσθέσει στην τοπική απασχόληση και στα εισοδήματα. Αυτό ισχύει αναμφίβολα σε ορισμένες θέσεις εργασίας στον τουριστικό κλάδο.

- ***Η απουσία δομών και υποδομών συνεχιζόμενης εκπαίδευσης και κατάρτισης.***

Οι μειωμένες ευκαιρίες για δια βίου μάθηση, σε συνδυασμό με την αυξημένη εξωτερική κινητικότητα, οδηγούν σε κίνδυνο μη επιστροφής των νέων που μετακινούνται εκτός των ορίων μιας νησιωτικής περιοχής για να σπουδάσουν ή να εργαστούν, και στη συνέχεια να παραμείνουν σε αυτές τις νέες περιοχές. Επίσης, είναι δύσκολη η επανεκπαίδευση ή κατάρτιση του τοπικού ανθρώπινου δυναμικού σε νέες ειδικότητες, με αποτέλεσμα την ανάγκη για εισροή ανθρώπινου δυναμικού από άλλες περιοχές ή την ύπαρξη καθυστερήσεων στον διαρθρωτικό μετασχηματισμό της τοπικής οικονομίας. Η διαρροή εγκεφάλων και οι επιπτώσεις από τη γήρανση του πληθυσμού, σε συνδυασμό με μια ασθενή προσφορά εκπαίδευσης και κατάρτισης, μπορεί να επηρεάσουν τη διαθεσιμότητα ειδικευμένου εργατικού δυναμικού σε πολλές νησιωτικές περιοχές. Εξάλλου, το υψηλό κόστος ζωής και η έλλειψη κατοικίας αποθαρρύνει πολλούς εργαζόμενους του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα να εργαστούν στα νησιά, ειδικά αυτά με τουριστική ανάπτυξη και ακριβό κόστος διαβίωσης.

- ***Έλλειψη προϋποθέσεων βιομηχανικής ανάπτυξης.***

Στα περισσότερα νησιά δεν μπορεί να αναπτυχθεί βιομηχανική παραγωγή μεγάλης κλίμακας λόγω έλλειψης κατάλληλου χώρου, περιβαλλοντικών επιβαρύνσεων, αποστάσεων από τις μεγάλες αγορές για πωλήσεις ή προμήθειες, υψηλού μεταφορικού κόστους, αβεβαιοτήτων στον εφοδιασμό και τη διάθεση, απουσίας βιομηχανικών υπηρεσιών και κατάλληλου ανθρώπινου δυναμικού, αδυναμίας ανάπτυξης βιομηχανικών συστάδων (clusters), περιορισμών στις αδειοδοτήσεις, συγκρούσεων με άλλους κλάδους (π.χ. τουρισμό, αλιεία, ποιотική γεωργία) κ.α.

- ***Περιορισμοί στην ανάπτυξη του γεωργικού τομέα.***

Η γεωργία στα νησιά παρεμποδίζεται από την απομακρυσμένη τοποθεσία τους, το χαμηλό ποσοστό καλλιεργήσιμης γης, τη χαμηλή ποιότητα του εδάφους και τις διαβρώσεις, την περιορισμένη δυνατότητα άρδευσης λόγω έλλειψης νερού, το μικρό μέγεθος των εκμεταλλεύσεων, τη χαμηλή ποικιλία παραγωγής, την εξάρτηση από τις τοπικές αγορές και σε ορισμένες περιπτώσεις, τις κλιματικές συνθήκες. Η γεωργική δραστηριότητα εξαρτάται από την προμήθεια πρώτων υλών (εισροών) και στερείται εύκολης πρόσβασης στις ηπειρωτικές αγορές. Οι πρόσφατες μεταρρυθμίσεις της Κοινής Γεωργικής Πολιτικής (ΚΓΠ), τα προγράμματα αγροτικής ανάπτυξης και το Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο Αγροτικής Ανάπτυξης (ΕΓΤΑΑ) δεν έχουν λάβει υπόψη τις ιδιαιτερότητες της γεωργίας στις νησιωτικές περιοχές.

- ***Το μικρό μέγεθος της «εσωτερικής» αγοράς.***

Το μικρό μέγεθος της εσωτερικής αγοράς εμποδίζει την ανάπτυξη και αυξάνει την εξάρτηση από τις εξαγωγές (όχι μόνο στην αλλοδαπή, αλλά και στην ηπειρωτική χώρα ή σε γειτονικές περιοχές). Ωστόσο, οι εξαγωγές πρέπει να αντιμετωπίσουν την πρόκληση του υψηλότερου κόστους μεταφοράς και τη μεγαλύτερη απόσταση από τον καταναλωτή.

- ***Οι μικρές οικονομίες κλίμακας.***

Το περιορισμένο μέγεθος της τοπικής αγοράς, η χαμηλή πυκνότητα των εταιρειών και ο κατακερματισμός της οικονομίας οδηγούν σε χαμηλές οικονομίες κλίμακας. Οι εταιρείες πρέπει να εργάζονται με υψηλότερο κόστος ανά μονάδα και δεν μπορούν εύκολα να επιτύχουν ανταγωνιστικό πλεονέκτημα βασισμένο στην τιμή και στη μαζική παραγωγή, αλλά πρέπει να επικεντρωθούν σε άλλους ανταγωνιστικούς παράγοντες (π.χ. ποιότητα, προϊόντα εξειδικευμένα, διαθεσιμότητα τοπικών προμηθειών, γνώση).

- ***Η απουσία δυνατοτήτων αξιοποίησης των οικονομιών συγκέντρωσης και των θετικών τους εξωτερικοτήτων.***

Οι οικονομίες συγκέντρωσης προκύπτουν από την στενή και έντονη αλληλεπίδραση μεταξύ επιχειρήσεων που είναι εγκατεστημένες σε έναν χώρο. Σε ένα τέτοιο χώρο μία επιχείρηση μπορεί να προκαλέσει τη δημιουργία μιας άλλης προκειμένου να την προμηθεύει με ενδιάμεσα προϊόντα ή μιας επιχείρησης η οποία θα προμηθεύεται ενδιάμεσα προϊόντα. Οι πυκνές αγορές εργασίας επιτρέπουν την καλύτερη αντιστοίχιση των εργαζομένων με τις απαιτήσεις δεξιοτήτων των επιχειρήσεων. Η καλύτερη επικοινωνία μεταξύ των επιχειρήσεων και των πελατών και των προμηθευτών τους επιτρέπει τη διάχυση γνώσεων, τον καλύτερο σχεδιασμό προϊόντων και την έγκαιρη παραγωγή. Μια μεγαλύτερη τοπική αγορά επιτρέπει την ανάπτυξη ενός μεγαλύτερου δικτύου ή πιο εξειδικευμένων προμηθευτών. Βασικά, οι μεγαλύτερες και πυκνότερες αγορές επιτρέπουν τόσο την αξιοποίηση των οικονομιών κλίμακας όσο και την μεγαλύτερη εξειδίκευση.

- ***Το πολύ μικρό μέγεθος των επιχειρήσεων.***

Το μέσο μέγεθος επιχειρήσεων στις ευρωπαϊκές περιφέρειες είναι περίπου 15 άτομα (ESPON 2013a and 2013b, Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Περιφερειών 2017). Το μέσο μέγεθος των επιχειρήσεων σε νησιωτικές περιοχές είναι σημαντικά χαμηλότερο από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Η συντριπτική πλειοψηφία των ελληνικών νησιωτικών επιχειρήσεων είναι ατομικές, ενώ οι περισσότερες από τις υπόλοιπες εντάσσονται στην κατηγορία των 1 έως 9 ατόμων. Το μικρό μέγεθος συνεπάγεται τοπικό προσανατολισμό της παραγωγής και διάθεσης, χαμηλές επενδύσεις και αδυναμία ένταξης σε μεγαλύτερες αλυσίδες προστιθέμενης αξίας, ενώ μικρή είναι και η συμβολή στην απασχόληση.

- ***Η οικονομική μονοδραστηριότητα (μονοκουλτούρα).***

Οι προηγούμενοι περιοριστικοί παράγοντες προκαλούν συγκέντρωση σε περιορισμένο αριθμό οικονομικών τομέων και πολύ εξειδικευμένες δραστηριότητες, οι οποίες ορισμένες φορές

συνδέονται με υψηλές εσωτερικές ανισότητες όσον αφορά την ανάπτυξη, καθώς οι επιχειρηματικές δραστηριότητες τείνουν να επικεντρώνονται στις πρωτεύουσες των νησιών ή σε παράκτιες περιοχές και όχι στον εσωτερικό νησιωτικό χώρο. Έτσι, συχνά προκύπτει ένας ενδο-νησιωτικός οικονομικός διρισμός και ένα ενδο-νησιωτικό αναπτυξιακό χάσμα. Η οικονομική μονοδραστηριότητα αυξάνει την εξάρτηση του νησιού από εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών, ενώ καθιστά ιδιαίτερα ευάλωτη την παραγωγή και απασχόληση, σε περίπτωση μίας οικονομικής, πολιτικής, κοινωνικής, τεχνικής ή φυσικής κρίσης.

- ***Η μειωμένη ικανότητα τροφοδοσίας.***

Υπάρχει μια αυξημένη εξάρτηση από τις εξωτερικές εισροές για την παροχή αγαθών και υπηρεσιών στον τοπικό πληθυσμό και την οικονομία, μερικές φορές ακόμη και με βασικές προμήθειες όπως τα τρόφιμα, η ενέργεια και το νερό. Αυτό συμβαδίζει με τις υψηλότερες τιμές καταναλωτή και με υψηλότερο κόστος ζωής. Επιπλέον, ο εκσυγχρονισμός της δημόσιας και επιχειρηματικής υποδομής έχει υψηλότερο κόστος από ό,τι σε άλλους τομείς.

- ***Ο χαμηλός βαθμός διεθνούς εμπορίου και το συγκριτικά υψηλότερο κόστος των τιμών των διεθνών αγαθών.***

Το μερίδιο των εξαγωγών αγαθών σε σχέση με το συνολικό ΑΕΠ είναι σχετικά χαμηλό σε νησιά, με εξαίρεση τον διεθνή τουρισμό. Η σημασία του διεθνούς εμπορίου για τη συνολική οικονομία των περισσότερων νησιών είναι μόνο περιθωριακή. Αυτό είναι πιθανώς συνέπεια της μικρής εσωτερικής αγοράς, της μεγάλης απόστασης από τις διεθνείς αγορές, του υψηλότερου κόστους μεταφοράς και ενός σχετικά αδύναμου μεταποιητικού τομέα στις απομακρυσμένες περιοχές. Λόγω της έλλειψης άμεσων διεθνών εμπορικών συνδέσεων, οι νησιωτικοί πληθυσμοί προμηθεύονται διεθνή τελικά ή ενδιάμεσα προϊόντα μέσω εμπορικών επιχειρήσεων της ηπειρωτικής τους χώρας, γεγονός που επιβαρύνει ακόμη περισσότερο τις τελικές τιμές, αυξάνοντας έτσι το κόστος διαβίωσης και παραγωγής στον νησιωτικό χώρο. Αυτό είναι ακόμη δυσμενέστερο στην περίπτωση της διπλής νησιωτικότητας, δεδομένου ότι τα μικρά νησιά προμηθεύονται διεθνή αγαθά από τα πλησιέστερα μεγάλα νησιά, αυξάνοντας

έτσι τους κρίκους της διεθνούς εμπορικής αλυσίδας. Το κόστος εισαγωγής και εξαγωγής αγαθών αυξάνεται περαιτέρω λόγω των παρατεταμένων περιόδων που απαιτούνται για την αποθήκευση των εισαγωγών και των εξαγωγών των νησιών, λόγω των περιορισμένων και ακανόνιστων θαλάσσιων και αεροπορικών μεταφορών. Επιπλέον, συχνά δεν υπάρχει ανταγωνισμός στην αγορά στις διεθνείς μεταφορές προς απομακρυσμένες νησιωτικές κοινότητες, έτσι ώστε επιβάλλονται μονοπωλιακές χρεώσεις σε αυτές τις μεταφορές. Οι οικονομίες κλίμακας σε σχέση με τον όγκο του εμπορίου συχνά έχουν ως αποτέλεσμα να μην είναι οικονομικά συμφέρον για περισσότερους από έναν μεταφορείς να εξυπηρετούν μια διεθνή διαδρομή μεταφοράς στα νησιά. Στις ίδιες τις νησιωτικές οικονομίες, τείνει, επίσης, να υπάρχει συγκέντρωση των επιχειρήσεων στη διανομή των εισαγομένων ειδών και αύξηση των τιμών τους.

- ***Το υψηλότερο κόστος παραγωγής και εκσυγχρονισμού.***

Οι περιοριστικοί τοπικοί αναπτυξιακοί παράγοντες οδηγούν σε περιορισμένο εκσυγχρονισμό και περιορισμένες επενδύσεις σε επιχειρηματικές υποδομές, εγκαταστάσεις, εξοπλισμό και δεξιότητες - ιδίως σε μικρότερες ΜΜΕ - που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε ενδεχόμενη μείωση των παραδοσιακών οικονομικών τομέων και σε αυξανόμενη απώλεια ανταγωνιστικότητας της συνολικής οικονομίας (Winters, L. A., and P. M. G. Martins 2004).

- ***Η χαμηλή ελκυστικότητα για επενδύσεις (συμπεριλαμβανομένων των άμεσων ξένων επενδύσεων).***

Οι περιορισμένες αναπτυξιακές δυνατότητες συνεπάγονται περιορισμένες επενδυτικές ευκαιρίες στα νησιά. Η απουσία τοπικών χρηματοοικονομικών προϊόντων οδηγεί στην εκροή κεφαλαίων και αποταμιεύσεων. Παρά τις όποιες εξαιρέσεις, υπάρχει η τάση να εκρέουν επενδυτικά κεφάλαια από πολλές μικρές νησιωτικές οικονομίες και αυτή η εκροή συχνά υπερβαίνει την εισροή επενδυτικών κεφαλαίων. Αυτό ισχύει για τα κεφάλαια στα οποία οι επενδυτές θέλουν να μεγιστοποιήσουν τις αποδόσεις τους και επειδή το πεδίο για παραγωγικές επενδύσεις σε πολλές μικρές νησιωτικές οικονομίες είναι πολύ περιορισμένο. Κατά τη λήψη

τέτοιων αποφάσεων, οι κάτοικοι θα λάβουν υπόψη τους συγκριτικούς κινδύνους. Οι εισροές επενδύσεων στα νησιά επηρεάζονται αρνητικά από την έλλειψη επιχειρηματικών δομών και υποδομών, αλλά και από τις πολλές αβεβαιότητες που ισχύουν αναφορικά με τις μεταφορές και τις πιθανές διακυμάνσεις της οικονομικής δραστηριότητας λόγω της μονοδραστηριότητας.

- ***Η χαμηλή πυκνότητα πληθυσμού / επιχειρήσεων και ο μειωμένος αριθμός των διαθέσιμων τοπικά υπηρεσιών.***

Το μικρό μέγεθος της αγοράς και η χαμηλή πυκνότητα του πληθυσμού και των επιχειρήσεων καθιστούν την καθιέρωση υπηρεσιών κοινής ωφέλειας (π.χ. ενέργεια, ΤΠΕ, εκπαίδευση, υγεία κ.λπ.) και των επαγγελματικών επιχειρηματικών υπηρεσιών μη ελκυστικές, αναποτελεσματικές και λιγότερο κερδοφόρες. Αυτό συνήθως οδηγεί σε μειωμένο αριθμό και μειωμένη ποιότητα των υφιστάμενων υπηρεσιών και σε περιορισμένες επιλογές για τον νησιωτικό πληθυσμό, τους εργαζόμενους και τις επιχειρήσεις.

- ***Η χαμηλή ελκυστικότητα για υψηλού δυναμισμού επιχειρηματίες.***

Ένα σημαντικό εμπόδιο για τους επιχειρηματίες είναι ότι σε νησιωτικές περιοχές, το πλήρες φάσμα υπηρεσιών που απαιτούνται για τη δημιουργία μιας νέας επιχείρησης δεν είναι πάντα εύκολα διαθέσιμο (European Committee of the Regions 2017). Επίσης, για ορισμένους τύπους επιχειρηματιών, οι νησιωτικές περιοχές μπορεί να είναι λιγότερο ελκυστικές, καθώς δεν έχουν τα πλεονεκτήματα των ιδιαίτερα ανεπτυγμένων επιχειρηματικών οικοσυστημάτων (π.χ. επιχειρηματικό κεφάλαιο, επιχειρηματικοί άγγελοι, συμβουλές εμπειρογνομόνων, μέντορες, φυτώρια κλπ.).

- ***Ο περιορισμένος τοπικός ανταγωνισμός.***

Επειδή οι αγορές σε νησιωτικές κοινότητες τείνουν να είναι μικρές, είναι επιρρεπείς σε έλλειψη ανταγωνισμού στην αγορά εμπορευμάτων. Ο ατελής ανταγωνισμός είναι πιο

διαδεδομένος από ότι στις μεγαλύτερες οικονομίες. Οι χαμηλές οικονομίες κλίμακας σε συνδυασμό με τις μικρές τοπικές αγορές περιορίζουν τον αριθμό των επιχειρήσεων σε πολλούς κλάδους της τοπικής οικονομίας. Η χαμηλή πυκνότητα των επιχειρήσεων συμβαδίζει με τον μειωμένο εσωτερικό ανταγωνισμό, τα μονοπώλια ή τις ολιγοπωλιακές δομές και, κατά συνέπεια, με λιγότερες πιέσεις για τις επιχειρήσεις να παραμείνουν ανταγωνιστικές. Αυτό μπορεί να μειώσει τις προσπάθειες για επενδύσεις, για βελτίωση της ποιότητας και των τιμών των παραγόμενων αγαθών και υπηρεσιών, και για περισσότερη καινοτομία. Οι κλάδοι που επηρεάζονται περιλαμβάνουν τις διεθνείς μεταφορές και τις μεταφορές μεταξύ νησιών, ορισμένες υπηρεσίες (όπως τραπεζικές συναλλαγές) και ορισμένους τύπους χοντρικής και λιανικής πώλησης, όπως και προμήθειες ενεργειακών αγαθών και ρεύματος. Επιπλέον, ενδέχεται να υπάρχει περιορισμένος ανταγωνισμός στην αγορά προϊόντων προς εξαγωγή από μεσάζοντες (ολιγοψώνια). Ο ατελής ανταγωνισμός είναι ένα χρόνιο πρόβλημα των νησιωτικών οικονομιών. Δεν μπορεί να εξαλειφθεί με οριζόντιες πολιτικές ανταγωνισμού, όπως συμβαίνει σε μεγάλες οικονομίες. Επομένως, σε σύγκριση με την κατάσταση στις μεγάλες οικονομίες, στα νησιά υπάρχει ανάγκη συχνότερης προσφυγής στη ρυθμιστική παρέμβαση προκειμένου να ελεγχθεί η αισχροκέρδεια και η υπερβολική κερδοφορία από επιχειρήσεις, που λειτουργούν σε μη ανταγωνιστικό περιβάλλον.

- ***Έλλειψη πλαισίου οικονομικής στήριξης για τα νησιά.***

Η ΕΕ δεν επιχείρησε να μετρήσει το κόστος της νησιωτικότητας, ούτε να συλλέξει δεδομένα για να αξιολογήσει τις πραγματικές ανάγκες των νησιωτικών περιοχών. Έτσι, τα νησιά τιμωρούνται από το σύστημα χρηματοδότησης της ΕΕ, το οποίο κατανέμει τους πόρους της πολιτικής συνοχής σε περιφέρειες, ανάλογα με το επίπεδο του ΑΕγχΠ τους, σε τρεις κύριες κατηγορίες: λιγότερο ανεπτυγμένες περιφέρειες, περιφέρειες μετάβασης και ανεπτυγμένες περιφέρειες. Αυτή η ταξινόμηση με βάση το ΑΕγχΠ τοποθετεί τα νησιά στις ίδιες κατηγορίες με τις ηπειρωτικές περιοχές που έχουν προνομιακή γεωγραφική θέση. Η εστίαση στο ΑΕγχΠ - εις βάρος άλλων δεικτών που, εάν ληφθούν υπόψη, θα έδειχνε μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα των συγκεκριμένων προκλήσεων της νησιωτικότητας - αποτελεί ένα περαιτέρω ζήτημα για τα νησιωτικά εδάφη. Επιπλέον, πολλά νησιά ομαδοποιούνται σε μεγαλύτερες ετερογενείς

περιοχές που μπορεί να περιλαμβάνουν μεγάλα και πολύ μικρά νησιά ή ηπειρωτικές περιοχές, αστικές περιοχές και διάφορες νησιωτικές περιοχές. Αυτές οι αποκλίνουσες οντότητες ενδέχεται να αυξήσουν το ΑΕγχΠ της περιοχής, αποδίδοντάς της έτσι το καθεστώς «μετάβασης» ή «πιο ανεπτυγμένης» περιοχής. Ωστόσο, η πλειονότητα των νησιών σε μια τέτοια περιοχή ενδέχεται να έχει τις ανάγκες μιας «λιγότερο ανεπτυγμένης περιοχής» και, συνεπώς, να χάσει σημαντική χρηματοδότηση από την ΕΕ με στόχο, για παράδειγμα, τη βελτίωση των βασικών υποδομών.

1.3. Τεχνικοί και Τεχνολογικοί Παράγοντες

- *Οι λιγότερες και συχνά παρωχημένες ψηφιακές υποδομές και υπηρεσίες.*

Η χαμηλή πυκνότητα και ο μειωμένος αριθμός δυνητικών πελατών οδηγούν σε χαμηλή αποδοτικότητα για τις επενδύσεις και τους φορείς εκμετάλλευσης υποδομών ΤΠΕ (Baudouin, Ph. 2017). Η έλλειψη ευρυζωνικών συνδέσεων και σύγχρονων ψηφιακών υποδομών μπορεί να παρεμποδίσει την ανάπτυξη των ΜΜΕ και την επιχειρηματική δραστηριότητα ακόμη περισσότερο από ό, τι σε άλλες περιοχές, δεδομένου ότι τα νησιά αντιμετωπίζουν ήδη το κόστος της απόστασης και εξαρτώνται περισσότερο από τις υπηρεσίες πληροφορικής και επικοινωνιών.

- *Η χαμηλή δραστηριότητα έρευνας, ανάπτυξης, καινοτομίας και μεταφοράς τεχνολογίας και τεχνογνωσίας.*

Η έλλειψη ή ο περιορισμένος αριθμός πανεπιστημίων, ερευνητικών κέντρων και μεγάλων επιχειρήσεων με ιδιωτικά τμήματα E&A στα νησιά οδηγεί, συνήθως, σε διατήρηση των παραδοσιακών δομών παραγωγής και σε συγκριτικά μειωμένη παραγωγικότητα, με εξαίρεση ίσως τον τομέα του τουρισμού (Vassakis, K., C. Lemonakis and F. Voulgaris 2016). Επιπροσθέτως, οι νησιωτικές περιοχές αντιμετωπίζουν σημαντικά εμπόδια όσον αφορά στην παρακολούθηση των νέων τεχνολογιών και την κατάρτιση σ' αυτές, καθώς, μεταξύ άλλων,

λαμβάνουν λιγότερη μεταφορά τεχνογνωσίας στην επικράτειά τους. Αυτό επηρεάζει τη συνολική ανταγωνιστικότητα της οικονομίας τους.

1.4. Δημογραφικοί Παράγοντες

- ***Η μείωση και γήρανση του πληθυσμού.***

Με εξαίρεση τα αναπτυγμένα τουριστικά νησιά, όλα τα υπόλοιπα βιώνουν σταθερή μείωση του πληθυσμού, λόγω υπογεννητικότητας ή μετανάστευσης, με παράλληλη γήρανση του πληθυσμού. Αυτή η τάση έχει ως συνέπειες την έλλειψη ανθρώπινου δυναμικού και την εξάρτηση από μετακινούμενους εργαζομένους, την μείωση της τοπικής ζήτησης, την ερημοποίηση του υπαίθριου χώρου, την κατά κεφαλή αύξηση του κόστους των υποδομών και των υπηρεσιών γενικού οικονομικού ενδιαφέροντος, την αύξηση των αναγκών για υποδομές και υπηρεσίες εξυπηρέτησης της τρίτης ηλικίας, κ.α. (Ορφανίδου, Τ. 2017).

- ***Η μετανάστευση και διαρροή εγκεφάλων.***

Η περιορισμένη υποδομή εκπαίδευσης και κατάρτισης και ο μειωμένος αριθμός επιχειρήσεων μπορεί να οδηγήσει σε επιδείνωση της δομής εκπαίδευσης και των προσόντων του τοπικού πληθυσμού, με συνέπεια τη μετανάστευση νέων, επιστημόνων, ειδικευμένων εργαζομένων και επιχειρηματιών σε μεγαλύτερα οικονομικά κέντρα της ηπειρωτικής χώρας, στα πλησιέστερα μεγάλα νησιά ή ακόμη και σε άλλες χώρες.

1.5. Διοικητικοί Παράγοντες

- *Η ανεπαρκής προσφορά δημόσιων και ιδιωτικών υπηρεσιών και δικτύων μεταφοράς προς τις επιχειρήσεις και τον πληθυσμό.*

Η προσβασιμότητα στις αναγκαίες υπηρεσίες γενικού ενδιαφέροντος όπως είναι η υγεία, η εκπαίδευση, η κοινωνική ασφάλιση, η διοίκηση, η ενέργεια, το νερό, οι τηλεπικοινωνίες, ο πολιτισμός, οι μεταφορές, κ.λπ., για το σύνολο του πληθυσμού συνιστά βάση κοινωνικής δικαιοσύνης και προϋπόθεση συγκράτησης του πληθυσμού. Για τις επιχειρήσεις, πέραν των υπηρεσιών γενικού ενδιαφέροντος, ιδιαίτερα σημαντική είναι η πρόσβαση σε τράπεζες, λογιστικά γραφεία, υπηρεσίες μάρκετινγκ και υπηρεσίες μηχανικού κ.α. Για τους νησιώτες η πρόσβαση στις παραπάνω υπηρεσίες είναι πολύ πιο δαπανηρή από ότι στους υπόλοιπους κατοίκους της χώρας μας. Επίσης, για το δημόσιο οι υποδομές και οι υπηρεσίες στα νησιά είναι ιδιαίτερα δαπανηρές, με υψηλότερο κόστος λειτουργίας.

- *Αδυναμίες των συστημάτων περιφερειακής και τοπικής διακυβέρνησης.*

Η διαχείριση των κοινών υποθέσεων στα νησιά αντιμετωπίζει μια σειρά από προβλήματα, που σχετίζονται με (Council of Europe 2015):

- Την απουσία στην Ελλάδα μιας αποτελεσματικής πολυεπίπεδης διακυβέρνησης, που να βασίζεται στην αρχή της επικουρικότητας και στην μεταφορά αρμοδιοτήτων στο τοπικό επίπεδο, με παράλληλη εκχώρηση των αναγκαίων πόρων για την υλοποίησή τους. Μεγάλη εξάρτηση από τη κεντρική διοίκηση και αδυναμίες μιας σαφούς και λειτουργικής πολυεπίπεδης διακυβέρνησης.
- Την έλλειψη δεσμευτικής χρηματοδότησης για υλοποίηση αναπτυξιακών παρεμβάσεων.
- Την έλλειψη σημαντικών τοπικών φορέων, οι οποίοι σε συνεργασία με την τοπική και περιφερειακή αυτοδιοίκηση θα συνέπρατταν σε αναπτυξιακές προσπάθειες.

- ο Την απουσία στους νησιωτικούς δήμους ικανού αριθμού και κατάλληλα καταρτισμένων στελεχών, καθώς και νέων τεχνολογιών, για την άσκηση τοπικής διαχείρισης.

1.6. Γεωπολιτικοί Παράγοντες

- ***Η γεωπολιτική κατάσταση.***

Πολλά νησιά βρίσκονται στο επίκεντρο διαφόρων γεωπολιτικών συμφερόντων και υποφέρουν περισσότερο από ότι άλλες περιοχές από πολιτικές εντάσεις, ανασφάλεια, μετανάστευση και μετακινήσεις προσφύγων. Αποτέλεσμα όλων αυτών μπορεί να είναι η εκροή πληθυσμού και οικονομικών δραστηριοτήτων, η αποφυγή επενδυτικών εισροών, η μείωση τουριστικών ροών, η επιβάρυνση της εικόνας του νησιού και του branding του, κοινωνικές αναταραχές κ.α.

1.7. Η τρωτότητα των νησιωτικών περιοχών

Η έννοια της τρωτότητας σχετίζεται με την οικολογική ευθραυστότητα, την ευαισθησία στις φυσικές καταστροφές και τη συγκέντρωση της παραγωγής και των εξαγωγών σε ένα περιορισμένο φάσμα προϊόντων και αγορών.

Πολλές μελέτες, χρησιμοποιώντας βασικούς δείκτες, έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι τα μικρά νησιά είναι πιο ευάλωτα από τις μεγαλύτερες χωρικές ενότητες της ηπειρωτικής χώρας και έχουν προσπαθήσει να σκιαγραφήσουν τις επιλογές πολιτικής για την αντιμετώπιση των εξωτερικών διαταραχών και την πρόληψη των κινδύνων (Bruckner, M. 2013, Mimura, N., et al. 2007, United Nations 1998).

- ***Η περιβαλλοντική τρωτότητα των νησιών.***

Η περιβαλλοντική τρωτότητα (Atkins, J., S. Mazzi, and C. Ramlogan 1998, Boto, I. and R. Biasca 2012) σχετίζεται με τον κίνδυνο ζημιάς στο φυσικό κεφάλαιο μιας περιοχής. Η τρωτότητα των νησιωτικών περιοχών και ειδικά των μικρών νησιών συναρτάται με: (α)

φυσικούς κινδύνους (π.χ. τυφώνες, σεισμούς, τσουνάμια και ηφαιστειακές εκρήξεις), (β) εσωτερικούς ανθρωπογενείς κινδύνους (π.χ. καταστροφή δασών), οι οποίοι με την πάροδο του χρόνου μειώνουν την εγγενή ανθεκτικότητα των οικοσυστημάτων, (γ) εξωτερικοί ανθρωπογενείς κίνδυνοι (π.χ. μεταφορά τοξικών αποβλήτων), (δ) παγκόσμια κλιματική αλλαγή. Σε αντίθεση με τις μεγαλύτερες περιοχές, μια φυσική καταστροφή που λαμβάνει χώρα σε ένα μικρό νησί μπορεί να οδηγήσει σε πλήρη κατάρρευση των οικονομικών διαδικασιών, εκτεταμένες περιβαλλοντικές ζημιές και σημαντικές και εκτεταμένες διαταραχές στον κοινωνικό ιστό του εν λόγω νησιού.

Τα νησιά είναι περισσότερο εκτεθειμένα στις επιπτώσεις της κλιματικής κρίσης, στην κλιματική μεταβλητότητα και στους κινδύνους διάβρωσης των ακτών. Η ανάπτυξη των περισσότερων νησιών λαμβάνει χώρα στον παράκτιο χώρο. Συνεπώς, μια πιθανή αύξηση της στάθμης της θάλασσας θα είχε ολέθριες συνέπειες για τους οικισμούς, τις υποδομές, τις καλλιέργειες και τον τουρισμό. Ο κατακλυσμός των απομακρυσμένων νησιών και η απώλεια γης πάνω από το σημείο της παλίρροιας μπορεί να οδηγήσει στην καταστροφή της υπάρχουσας οικονομικής υποδομής. Επιπλέον, μπορεί να επηρεάσει τη βλάστηση, ενώ η διείσδυση αλμυρού ύδατος μπορεί να επηρεάσει αρνητικά τους πόρους του γλυκού νερού. Ομοίως, ακραία καιρικά φαινόμενα όπως ξηρασίες και καταιγίδες θα μπορούσαν να προκαλέσουν εκτεταμένες πυρκαγιές ή πλημμυρικά φαινόμενα.

Τα μικρά νησιά τείνουν να είναι οικονομικά πολύ πιο ευάλωτα από τα μεγάλα και οι οικονομίες τους διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο να μην μπορούν να διατηρήσουν την οικονομική ανάπτυξη ή ακόμη και το επίπεδο οικονομικής δραστηριότητάς τους.

- ***Η οικονομική τρωτότητα των νησιών.***

Λόγω της περιορισμένης ποσότητας και της χαμηλής ποικιλίας πόρων, τα είδη των προϊόντων που μπορούν να παράγουν τα νησιά είναι συνήθως πιο περιορισμένα από ό,τι σε άλλες περιοχές (Briguglio, L, et al. 2009, Briguglio, L. and W. Galea 2004). Επομένως, όταν βασίζεται στην εγχώρια παραγωγή, η ποικιλία των προϊόντων που διατίθενται στους κατοίκους των μικρών νησιών είναι πολύ περιορισμένη σε σύγκριση με εκείνη που μπορεί να παραχθεί στις

περισσότερες μεγάλες περιοχές. Η έλλειψη ποικιλίας προϊόντων και υπηρεσιών αυξάνει την οικονομική τρωτότητα των νησιωτικών οικονομιών. Οι απώλειες στο εγχώριο εισόδημα, στην απασχόληση και στην κατανάλωση είναι πιθανό να είναι υψηλές, όταν ένα από τα βασικά προϊόντα ή τις υπηρεσίες τους δεν έχει επαρκή ζήτηση. Μια άλλη συνέπεια της γεωγραφικής κατάστασης των νησιών είναι ότι η ποικιλία των προϊόντων που μπορούν να διαθέσουν σε άλλες περιοχές ή στο εξωτερικό είναι περιορισμένη. Πέραν του ότι χαρακτηρίζονται από ένα στενό φάσμα εμπορεύσιμων προϊόντων και υπηρεσιών, συχνά και οι προορισμοί στους οποίους εξάγουν αγαθά και υπηρεσίες είναι περιορισμένοι. Αυτό αυξάνει ακόμη περισσότερο την οικονομική τρωτότητά τους. Εάν η ζήτηση εξαγωγής για ένα από τα προϊόντα ή τις υπηρεσίες τους μειωθεί, τα νησιά δυσκολεύονται να αντισταθμίσουν αυτή την απώλεια αυξάνοντας την εξαγωγή άλλων προϊόντων ή υπηρεσιών. Τα νησιά συχνά εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από λίγες παραγωγές, οι οποίες χαρακτηρίζονται από υψηλή μεταβλητότητα στη ζήτηση. Ο τουρισμός, για παράδειγμα, είναι ένας τέτοιος κλάδος. Η ζήτηση για τουρισμό τείνει να είναι πολύ ελαστική ως προς το εισόδημα και υπόκειται σε διακυμάνσεις. Για παράδειγμα, μια παγκόσμια ύφεση μπορεί να μειώσει τη ζήτηση για ταξίδια. Η τουριστική ζήτηση είναι, επίσης, ευάλωτη σε παράγοντες όπως επιθέσεις από τρομοκράτες, επιδημίες ή πανδημίες, πολιτικές και αστικές διαταραχές και ούτω καθεξής. Η διεθνής ύφεση και η πτώση του διεθνούς τουρισμού τόσο κατά την παγκόσμια οικονομική κρίση 2008/9, όσο και κατά την πρόσφατη πανδημία, έπληξε κυρίως τις νησιωτικές οικονομίες, λόγω της μεγάλης εξάρτησής τους από τον τουρισμό. Επίσης, έδειξε ότι οι νησιωτικές περιοχές είναι ιδιαιτέρως οικονομικά ευάλωτες, ανεξαρτήτως του επιπέδου οικονομικής τους ανάπτυξης (International Centre for Trade and Sustainable Development 2010, Guillaumont, P. 2007,

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΤΑ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΑ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΑ ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΝΗΣΙΩΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ

Παρά τις πολυάριθμες προκλήσεις, ειδικές έρευνες εντοπίζουν ευκαιρίες σε νησιωτικές περιοχές που συνδέονται, κυρίως, με τις εδαφικές ιδιαιτερότητες και το ενδογενές δυναμικό αυτών των περιοχών (Friedrich Ebert Stiftung 2016, European Commission 2019). Συγκεκριμένα, ειδικά τοπικά συγκριτικά πλεονεκτήματα και ευκαιρίες για την οικονομική ανάπτυξη θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν από νέες επιχειρηματικές πρωτοβουλίες.

Η ανάπτυξη των ικανοτήτων των νησιών για διαφοροποίηση της παραγωγής, ενίσχυση της παραγωγικότητας και προστιθέμενη αξία στις εξαγωγές τους απαιτεί ικανότητες για καινοτομία, ανάπτυξη νέων τεχνολογιών και συνεχή διαρθρωτική προσαρμογή.

Η περιφερειακή και τοπική αναπτυξιακή πολιτική θα πρέπει να δώσει μεγαλύτερη έμφαση στις προσπάθειες εκμετάλλευσης και δημιουργίας συγκριτικού και ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος στους τομείς των υπηρεσιών, όπως ο τουρισμός, η υγεία, η εκπαίδευση, οι υπηρεσίες Διαδικτύου και το ηλεκτρονικό εμπόριο, καθώς και σε άλλους τομείς, όπως η γεωργία και οι εξειδικευμένες αγορές (niche markets). Προκειμένου να υπάρξει αύξηση της παραγωγικότητας που προέρχεται από δραστηριότητες μεγαλύτερης κλίμακας, τα νησιά πρέπει να συμμετέχουν σε υπερτοπικά επιχειρηματικά δίκτυα και αλυσίδες αξίας, ωστόσο δεν μπορούν να επιτύχουν την απαιτούμενη κλίμακα για να ανταγωνιστούν διεθνώς σε τυποποιημένα προϊόντα χαμηλής αξίας, όπως μη διαφοροποιημένα γεωργικά προϊόντα. Επομένως, πρέπει να δημιουργήσουν εξειδικευμένες αγορές που θα τους επιτρέψουν να χρεώνουν τιμές που θα καλύπτουν το υψηλό κόστος διεθνούς εμπορίου. Για να συμβεί αυτό πρέπει να είναι ανοιχτά στο εμπόριο και στις επενδύσεις, ώστε να πετύχουν την πρόσβαση στην παγκόσμια τεχνολογική ανάπτυξη και σε νέες ιδέες από το εξωτερικό.

Ειδικότερα, στα προς ανάδειξη και αξιοποίηση συγκριτικά πλεονεκτήματα των νησιωτικών περιοχών συγκαταλέγονται (Friedrich Ebert Stiftung 2016, European Commission 2019, ESPON 2013a and 2013b):

- ***Οι ποιοτικοί ή σπάνιοι φυσικοί πόροι***

Οι νησιωτικές περιοχές είναι συνήθως περιοχές με ειδικούς φυσικούς πόρους, η εκμετάλλευση των οποίων μπορεί να ενισχύσει την οικονομική τους δραστηριότητα. Το ενδιαφέρον για την προώθηση της βιοοικονομίας μπορεί να είναι υπέρ των περιφερειακών περιοχών που συνήθως διαθέτουν σημαντικούς φυσικούς πόρους και ενδημικά είδη. Η εκμετάλλευση πόρων για τα βιοφαρμακευτικά προϊόντα, τη βιοενέργεια και την ανανεώσιμη ενέργεια είναι παραδείγματα. Ο αιολικός αέρας, η ενέργεια των κυμάτων και της παλίρροιας μπορούν να αξιοποιηθούν στα νησιά, όπως και η ηλιακή ενέργεια. Επιπλέον, η περιβαλλοντική πίεση στις νησιωτικές περιοχές μπορεί να ενθαρρύνει πρωτοβουλίες για την αποτελεσματικότερη χρήση των πόρων (ενέργεια, νερό, διαχείριση αποβλήτων, μεταφορές) και για υιοθέτηση μιας κυκλικής προσέγγισης και ενός κύκλου ζωής στην οικονομία.

- ***Αλυσίδες αξίας γεωργικών προϊόντων διατροφής***

Πολλές νησιωτικές περιοχές διαθέτουν καλά αναπτυγμένες αλυσίδες αξίας στους τομείς των γεωργικών προϊόντων διατροφής, της αλιείας, της υδατοκαλλιέργειας και της δασοκομίας. Ακόμη και αν αντιμετωπίσουν εμπόδια στην προώθηση της έρευνας και της καινοτομίας σε αυτούς τους τομείς, η διαθέσιμη προσφορά παρουσιάζει σημαντικό αναπτυξιακό δυναμικό όσον αφορά την οργάνωση αλυσίδων αναδυόμενων αξιών που βασίζονται σε βιολογικούς πόρους, νέα προϊόντα, αποτελεσματικότερες διαδικασίες ή βελτιωμένη επισήμανση και διανομή τοπικών προϊόντων.

- ***Γαλάζια οικονομία***

Όσον αφορά τα νησιά και τις παράκτιες περιοχές, η αυξημένη προώθηση της γαλάζιας οικονομίας προσφέρει σημαντικό δυναμικό σε σχέση με την εκμετάλλευση των θαλάσσιων πόρων για τα τρόφιμα, τα προϊόντα διατροφής και υγείας, τη διαχείριση και την προστασία των θαλάσσιων και παράκτιων περιοχών, τις θαλάσσιες μεταφορές, τη ναυπηγική βιομηχανία και

τις ναυτιλιακές υπηρεσίες, ως βάση για τις off-shore δραστηριότητες, καθώς και θαλάσσιες ανανεώσιμες πηγές ενέργειας.

- ***Τουρισμός***

Λόγω του πλούτου των τουριστικών και πολιτιστικών πόρων των περισσότερων νησιών, ο τουρισμός είναι ήδη ένας από τους σημαντικότερους οικονομικούς τομείς σε πολλές από αυτές τις περιοχές. Ωστόσο, σε ορισμένες περιοχές, το εισόδημα και η ανάπτυξη βασίζονται κυρίως στον μαζικό τουρισμό. Υπάρχει τεράστια δυνατότητα δημιουργίας πιο βιώσιμων τύπων τουρισμού που να συμβαδίζουν περισσότερο με τις ειδικές περιβαλλοντικές ανάγκες αυτών των περιοχών. Υπάρχει δυναμικό ανάπτυξης και δημιουργίας νέων επιχειρήσεων σε σχέση με νέα και ειδικά τουριστικά προϊόντα και niches, όπως ο αγροτουρισμός, ο οικοτουρισμός, ο πολιτιστικός τουρισμός, ο τουρισμός βιοτόπων, ο γαστρονομικός τουρισμός ή ο τουρισμός πολιτιστικής κληρονομιάς. Επίσης, οι παραδοσιακές τουριστικές δραστηριότητες παρουσιάζουν σημαντικό δυναμικό που πρέπει να εκσυγχρονιστεί και να αναδειχθούν νέοι τομείς επενδύσεων, καθώς και να υποστηριχθεί η δημιουργία επιχειρήσεων και θέσεων εργασίας μέσω της καινοτομίας στον τομέα του τουρισμού.

- ***Αθλητισμός και αναψυχή***

Σε ορισμένες νησιωτικές περιοχές, υπάρχουν δυνατότητες για δραστηριότητες αθλητισμού και ψυχαγωγίας (π.χ. σκι, σέρφινγκ, πεζοπορία, καταδύσεις). Οι δραστηριότητες αυτές συνδέονται με τον τουρισμό, αλλά μπορούν επίσης να προσφέρουν δυνατότητες για εξειδικευμένες παραγωγικές δραστηριότητες σε σχέση με τον αθλητικό εξοπλισμό, τα ενδύματα, τα αναμνηστικά ή συναφή προϊόντα.

- ***Πολιτισμός και δημιουργική οικονομία***

Η ύπαρξη διακριτής κληρονομιάς και άφθονων πολιτιστικών αγαθών (π.χ. τέχνη, γιορτές, γλώσσες, τρόφιμα, ποτά, κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα, χειροτεχνία) σε ορισμένες περιφερειακές περιοχές προσφέρει δυνατότητες επιχειρηματικότητας και ανάπτυξης ΜΜΕ με βάση την αξιοποίηση των διαθέσιμων πολιτιστικών αγαθών, σε ένα εξειδικευμένο πολιτιστικό ή γαστρονομικό τουρισμό. Μαζί με τις ευκαιρίες που προσφέρει το ηλεκτρονικό εμπόριο, τα «τυπικά» τοπικά προϊόντα μπορούν να πωληθούν όχι μόνο στους τουρίστες, αλλά και σε όλο τον κόσμο. Επιπλέον, η καινοτομία και η συνεργασία μπορούν να προσθέσουν αξία στις υφιστάμενες παραδοσιακές δραστηριότητες. Οι δημιουργικές βιομηχανίες προσφέρουν το πλεονέκτημα ότι μπορούν να βασίζονται σε παγκόσμια επαγγελματικά και ψηφιακά δίκτυα. Εάν αυτοί οι κλάδοι μπορούν να τονωθούν, προσφέρουν έναν άλλο δυναμικό τομέα ανάπτυξης.

- ***ΤΠΕ, ψηφιακές υπηρεσίες και προϊόντα***

Οι ΤΠΕ συχνά θεωρούνται ως το εργαλείο για την υπέρβαση του κύριου μειονεκτήματος των περιοχών με εδαφικές ιδιαιτερότητες που απέχουν από τα οικονομικά κέντρα ή τα κέντρα παροχής υπηρεσιών. Ορισμένες ευκαιρίες μπορούν να προσφερθούν με τη χρήση των ΤΠΕ, οι οποίες μπορούν να αποτελέσουν μερική λύση στις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν αυτές οι περιοχές. Οι ΤΠΕ μπορούν επίσης να χρησιμοποιηθούν για την ενίσχυση της κάλυψης και της ποιότητας των υπηρεσιών γενικού ενδιαφέροντος, όπως η υγεία, η δημόσια διοίκηση, η εκπαίδευση, το εμπόριο, η τηλε-εργασία κ.α.

- ***Γεω-οικονομικά περιουσιακά στοιχεία***

Οι εξόχως απόκεντρες νησιωτικές περιοχές μπορούν να αξιοποιήσουν τη γεωγραφική τους θέση ως πρόσθετο δυναμικό για οικολογικές, επιστημονικές και τεχνολογικές δραστηριότητες, καθώς προσφέρουν εξαιρετικά ελκυστικές κλιματικές συνθήκες, καθαρό αέρα και διαφορετικά φυσικά / πολιτιστικά περιουσιακά στοιχεία που ενδέχεται να μην είναι διαθέσιμα στην ηπειρωτική χώρα. Ταυτόχρονα, τα νησιά της Μεσογείου ως έδαφος της ΕΕ, προσφέρουν ένα

ασφαλές και σταθερό επιχειρηματικό περιβάλλον σε σύγκριση με τις γειτονικές τους χώρες και συνεπώς δύνανται να προσελκύσουν επιχειρηματικές δραστηριότητες για εταιρείες και επιχειρηματίες που επιθυμούν να δραστηριοποιηθούν σε όμορες τρίτες χώρες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΑΝΑΛΥΣΗ SWOT

<i>Πλεονεκτήματα</i>	<i>Μειονεκτήματα</i>
<ul style="list-style-type: none"> ○ Αφθονία πόρων για τουριστική ανάπτυξη. ○ Πολιτιστικό απόθεμα και παράδοση. ○ Ποιοτική αγροδιατροφική παραγωγή. ○ Ιδιαίτερα φυσικά και οικολογικά χαρακτηριστικά. ○ Αφθονία πόρων της γαλάζιας οικονομίας.	<ul style="list-style-type: none"> ○ Απομονωτισμός, μειωμένη προσβασιμότητα, υψηλό κόστος μεταφορών και μεταφορική αβεβαιότητα. ○ Περιορισμένη βιομηχανική και αγροτική ανάπτυξη. ○ Μεγάλη εξάρτηση από τις υπηρεσίες και ειδικά από τους κλάδους του τουρισμού. ○ Απουσία μεγάλων οικονομικών συγκεντρώσεων και αξιοποίησης οικονομικών κλίμακας. ○ Μικρός μέγεθος τοπικών αγορών αγαθών, υπηρεσιών και συντελεστών παραγωγής. ○ Τοποκεντρικός προσανατολισμός της τοπικής παραγωγής, απουσία ισχυρών υπερτοπικών οικονομικών διασυνδέσεων και συμμετοχής σε διεθνείς αλυσίδες προστιθέμενης αξίας. ○ Ελλείψεις στην αγορά εργασίας, ειδικά υψηλής ποιότητας και εξειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού. ○ Μικρό εύρος και περιορισμένη προσφορά δημόσιων και ιδιωτικών υπηρεσιών. ○ Μείωση και γήρανση πληθυσμού. ○ Πιέσεις στο φυσικό περιβάλλον και εξάντληση πολλών φυσικών πόρων (π.χ. νερού, αλιευμάτων). ○ Υψηλός βαθμός τρωτότητας σε εξωγενείς κρίσεις.

<i>Ευκαιρίες</i>	<i>Κίνδυνοι</i>
<ul style="list-style-type: none"> ○ Η νέα πολιτική συνοχής και τα νέα χρηματοδοτικά εργαλεία. ○ Η αλλαγή του θεσμικού πλαισίου για την εφαρμογή μιας ολοκληρωμένης νησιωτικής πολιτικής. ○ Η εφαρμογή πολιτικών και δράσεων της ΕΕ και της Ελλάδας για την αξιοποίηση της γαλάζιας οικονομίας. ○ Η εφαρμογή των ΤΠΕ για την εξυπηρέτηση της δημόσιας διοίκησης, των επιχειρήσεων και των πολιτών. ○ Οι νέες μέθοδοι και τεχνολογίες στη διαχείριση του περιβάλλοντος. 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Η επιδείνωση του περιβάλλοντος λόγω ανθρωπογενών δραστηριοτήτων ή/και της κλιματικής αλλαγής. ○ Η εξάντληση ή απαξίωση των φυσικών πόρων, ιδιαίτερα των τουριστικών και αγροτικών. ○ Η εμφάνιση νέων οικονομικών κρίσεων. ○ Η συνέχιση της μείωσης του πληθυσμού. ○ Η όξυνση γεωπολιτικών τριβών και η αναζωπύρωση των μεταναστευτικών εισροών στα νησιά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΕΙΔΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΓΙΑ ΤΙΣ ΝΗΣΙΩΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ

4.1. Σκοπιμότητα εφαρμογής μιας ειδικής και διαφοροποιημένης περιφερειακής πολιτικής

Από την παραπάνω ανάλυση κατέστη σαφές ότι τα νησιά έχουν διαρκείς και αντικειμενικούς περιορισμούς στην ανάπτυξή τους και είναι ιδιαίτερα τρωτά, από οικονομικής και περιβαλλοντικής απόψεως. Συνεπώς, οι νησιωτικές περιοχές διαφοροποιούνται έντονα από τις ηπειρωτικές και μειονεκτούν ως προς:

- Την ποικιλία και αφθονία των φυσικών πόρων,
- Τις δυνατότητες δυναμικής ανάπτυξης του πρωτογενούς και δευτερογενούς τομέα της οικονομίας,
- Την προσβασιμότητα, τη μεταφορική ασφάλεια και το μεταφορικό κόστος,
- Το πληθυσμιακό μέγεθος και τη διαθεσιμότητα εξειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού,
- Τη δυνατότητα συγκράτησης πολλών επιστημόνων και ειδικοτήτων λόγω απουσίας δυνατοτήτων απασχόλησης,
- Τις δυνατότητες αξιοποίησης οικονομιών κλίμακας, συγκέντρωσης και ένταξης στον διεθνή καταμερισμό εργασίας,
- Τις δυνατότητες ανάπτυξης τοπικών αλυσίδων αξίας και της εκτεταμένης διαφοροποίησης της τοπικής παραγωγής,
- Της προέγκυσης επενδύσεων και της ανάπτυξης τοπικών αγορών χρήματος και κεφαλαίου,

- Της ανάπτυξης και αξιοποίησης υπηρεσιών στήριξης της επιχειρηματικότητας,
- Της φέρουσας ικανότητας του φυσικού περιβάλλοντος,
- Της πρόληψης και αντιμετώπισης περιβαλλοντικών κινδύνων και φυσικών καταστροφών, κ.α.
- Τον βαθμό οικονομικής και περιβαλλοντικής τρωτότητας.

Λόγω των διαρθρωτικών αδυναμιών τους, οι νησιωτικές περιοχές ανέπτυξαν συγκεκριμένα και περιορισμένα συγκριτικά πλεονεκτήματα σε τομείς όπως ο τουρισμός, η παραγωγή αγροτικών προϊόντων και η περιορισμένη μεταποίηση αυτών, η αλιεία και οι ιχθυοκαλλιέργειες, η ήπια μεταποίηση, οι τοπικές υπηρεσίες και οι μεταφορές. Σε σύγκριση με τα ηπειρωτικά παραγωγικά συστήματα, τα νησιωτικά χαρακτηρίζονται από τη μεγάλη εξάρτηση από τον τομέα των υπηρεσιών και ειδικά τον τουρισμό και ορισμένα νησιά και από μία περιορισμένα παραγωγική πρωτογενή παραγωγή. Αυτό έχει ως συνέπεια να εξαρτάται η τοπική ευημερία από έναν ή ελάχιστους κλάδους της οικονομίας και να είναι έτσι ιδιαίτερα ευάλωτη σε διακυμάνσεις της ζήτησης λόγω οικονομικών, πολιτικών ή φυσικών διαταραχών. Η βιώσιμη ανάπτυξη των νησιών μέσω αύξησης των επενδύσεων και μέσω διαφοροποίησης της τοπικής παραγωγής και απασχόλησης, λόγω των αναφερθέντων φυσικών και διαρθρωτικών περιορισμών, όπως και των ατελειών της αγοράς, δεν είναι εύκολο εγχείρημα και δεν μπορεί να αφηθεί αποκλειστικά στους μηχανισμούς της αγοράς. Εφόσον ένα οργανωμένο κράτος στοχεύει στην σύγκλιση των επιπέδων ανάπτυξης μεταξύ των επί μέρους περιοχών του, τότε είναι αναγκαία η άσκηση μιας συνεκτικής περιφερειακής πολιτικής, υπέρ των περιοχών σε οικονομική και κοινωνική υστέρηση (European Commission 2015). Η εμπειρική έρευνα και παρατήρηση δείχνει ότι χωρίς την άσκηση περιφερειακής πολιτικής, οι δυναμικές απόκλισης μεταξύ των περιφερειακών υποσυστημάτων μιας χώρας ενισχύονται, υπέρ των μητροπολιτικών συγκεντρώσεων και των περιοχών γύρω από αυτές. Οι ορεινές, νησιωτικές και απομακρυσμένες-αραιοκατοικημένες περιοχές υφίστανται εντονότερα τις συνέπειες των ατελειών της αγοράς και των δυναμικών της οικονομικής συγκέντρωσης.

Όμως, η περιφερειακή πολιτική προκειμένου να είναι αποτελεσματική θα πρέπει να είναι **ειδική και διαφοροποιημένη**, προσαρμοσμένη ως προς τους στόχους και τα μέσα της στις ειδικές

συνθήκες και στις ειδικές αναπτυξιακές δυνατότητες κάθε περιοχής (Garcilazo, E., Martins, J. and Tompson, W. 2015).

Ειδική περιφερειακή πολιτική για τα νησιά σημαίνει (European Parliament 2016):

- Την αποδοχή ευνοϊκών εξαιρέσεων ή αποκλίσεων υπέρ των νησιών από γενικές διατάξεις των δημόσιων πολιτικών και των οριζόντιων ρυθμίσεων στη βάση της αρχής, ότι ίση αντιμετώπιση άνισων καταστάσεων συνεπάγεται την άνιση μεταχείριση (π.χ. φορολογική διαφοροποίηση).
- Την εφαρμογή ειδικών οικονομικών και αναπτυξιακών μέτρων και δράσεων μόνον υπέρ των νησιωτικών περιοχών, προκειμένου να δημιουργηθούν ίσοι όροι διαβίωσης και ανταγωνισμού με τις ηπειρωτικές περιοχές (π.χ. ειδικά χρηματοδοτικά εργαλεία, επενδυτικά κίνητρα, μέτρα κοινωνικής πολιτικής).
- Την αντιμετώπιση των μόνιμων μειονεκτημάτων των νησιών που δεν οφείλονται σε ανθρωπογενή αίτια, αλλά σε φυσικά και εξωγενή, μέσω ειδικών υποδομών και επιδοτήσεων (π.χ. μεταφορικού κόστους, άγονων γραμμών, ειδικές περιβαλλοντικές υποδομές).
- Την ενισχυμένη μεταφορά πόρων από τις εύπορες περιοχές στις μειονεκτικές νησιωτικές στο πλαίσιο ενός εθνικού συστήματος εξισωτικών πληρωμών καθώς και στο πλαίσιο της πολιτικής συνοχής με τη συμπερίληψη ενός πρόσθετου κριτηρίου, αυτού της νησιωτικότητας.

Διαφοροποιημένη μεταχείριση σημαίνει διαφορετικό σχεδιασμό και προγραμματισμό της ανάπτυξης, διαφορετικά εργαλεία παρέμβασης, διαφορετικές διαδικασίες υλοποίησης, σε σχέση με τον χερσαίο χώρο (Kristjánsdóttir Arndís 2010). Ειδικότερα, **διαφοροποιημένη μεταχείριση** σημαίνει ότι:

- Πρώτον, ο αναπτυξιακός σχεδιασμός και η αναπτυξιακή πολιτική οφείλουν να προσαρμόζονται στη φυσιογνωμία, στις ανάγκες και στις αναπτυξιακές προοπτικές κάθε περιοχής. Η περιφερειακή πολιτική για την ανάπτυξη μιας ηπειρωτικής περιοχής, είναι βέβαιο ότι θα είναι αναποτελεσματική στην περίπτωση μιας νησιωτικής. Συνεπώς,

απαιτείται η διαφοροποίηση της γενικής περιφερειακής πολιτικής και η εφαρμογή μιας νησιωτικής περιφερειακής εκδοχής αυτής.

- Δεύτερον, λόγω των έντονων διαφοροποιήσεων μεταξύ των νησιωτικών περιοχών, η νησιωτική περιφερειακή πολιτική οφείλει να λαμβάνει υπόψη τις διαφορές αυτές και να εξειδικεύεται ανάλογα με τον τύπο του νησιού. Μια πρώτη διαίρεση μπορεί να γίνει μεταξύ μεγάλων και μικρών νησιών, δεδομένου ότι πολύ μεγαλύτερες είναι οι προκλήσεις της νησιωτικότητας στα μικρά και πολύ μικρά νησιά.
- Τρίτον, υπάρχουν «μικτές» περιφέρειες με ηπειρωτικές και νησιωτικές υπο-περιοχές όπως π.χ. η Αττική, η Θεσσαλία, η Στερεά Ελλάδα, η Ανατολική Μακεδονία-Θράκη. Σ' αυτές τις περιπτώσεις η περιφερειακή πολιτική θα πρέπει να διαφοροποιείται και να ενσωματώνει δύο διαφορετικές στρατηγικές. Μία για κάθε υπο-περιοχή.

Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ (OECD 2019) στην Ελλάδα απαντώνται οι παρακάτω τύποι περιοχών:

- Μητροπολιτικές περιοχές με συγκέντρωση μεγάλων κλάδων του τομέα των καταναλωτικών υπηρεσιών, αλλά και των υπηρεσιών έντασης γνώσης, με αναπτυγμένες ερευνητικές και τεχνολογικές δομές και υποδομές και με σημαντική μεταποιητική δραστηριότητα έντασης κεφαλαίου, γνώσης και τεχνολογίας (Αττική, Κεντρική Μακεδονία).
- Περιφέρειες με παράδοση στη μεταποίηση, όμως με συγκέντρωση σε παραδοσιακές δραστηριότητες, χωρίς καινοτομικό δυναμισμό (Ανατολική Μακεδονία-Θράκη, Δυτική Μακεδονία, Κεντρική Ελλάδα).
- Περιφέρειες με παράδοση στη γεωργία, τις γεωργικές δραστηριότητες, την κτηνοτροφία και την υδατοκαλλιέργεια, την επεξεργασία τροφίμων και τις δυνατότητες καινοτομίας στη βιομηχανία γεωργικών τροφίμων (Ηπειρος, Θεσσαλία, Πελοπόννησος, Δυτική Ελλάδα).
- Νησιωτικές περιοχές με άφθονους τουριστικούς πόρους και σημαντική τουριστική ανάπτυξη και με παραγωγές εξειδικευμένων γεωργικών προϊόντων (Κρήτη, Νότιο Αιγαίο, Βόρειο Αιγαίο, Ιόνια Νησιά).

Συμπερασματικά, η διαφοροποίηση του χώρου καθιστά αναγκαία τη διαφοροποίηση της πολιτικής για την ανάπτυξη κάθε ξεχωριστού τύπου περιοχής. Μία αναπτυξιακή συνταγή του τύπου «one size fits all» είναι καταδικασμένη σε αποτυχία και συνεπάγεται σπατάλη πόρων. Προκειμένου η νησιωτική περιφερειακή πολιτική να είναι αποτελεσματική οφείλει να ακολουθεί τις παρακάτω αρχές:

- Να βασίζεται σε μια ενδελεχή ανάλυση της υφιστάμενης κατάστασης όλων των πτυχών της νησιωτικότητας (π.χ. φυσικών, περιβαλλοντικών, δημογραφικών, οικονομικών, κοινωνικών, διοικητικών, πολιτιστικών), στον εντοπισμό των αδυναμιών, των πλεονεκτημάτων, των ευκαιριών και των προκλήσεων και να αναδεικνύει τα κρίσιμα σημεία προς αντιμετώπιση.
- Να αναδεικνύει το αναπτυξιακό όραμα της περιοχής, τους στρατηγικούς και ειδικούς στόχους, καθώς και τα μέσα για την επίτευξή τους. Μεταξύ οράματος, στόχων και μέσων θα πρέπει να διασφαλίζεται η αναλογικότητα και η εσωτερική συνοχή.
- Να έχει ολοκληρωμένο χαρακτήρα. Οι μεμονωμένες δράσεις δεν αρκούν για την επίλυση των σύνθετων και πολλαπλών προβλημάτων των νησιών. Συνεπώς, απαιτείται η εφαρμογή μιας ολιστικής εδαφικής αναπτυξιακής στρατηγικής, υιοθετώντας πολιτικές εξισορρόπησης, εφαρμόζοντας στην πράξη την ολοκληρωμένη διατομεακή προσέγγιση και εστιάζοντας στο δυναμικό της κάθε περιοχής.
- Να είναι αποτέλεσμα συμμετοχικής δράσης και πολυεπίπεδης διακυβέρνησης. Στον σχεδιασμό θα πρέπει να συμμετέχουν όλοι οι περιφερειακοί και τοπικοί δρώντες, ενώ θα πρέπει κάθε επίπεδο άσκησης πολιτικής να αναλάβει, χωρίς επικαλύψεις και συγκρούσεις αρμοδιοτήτων, να εφαρμόσει αναπτυξιακές δράσεις στη βάση των αρχών της αποτελεσματικότητας και επικουρικότητας.

4.2. Στρατηγικές περιφερειακής ανάπτυξης για τις νησιωτικές περιοχές

Μεταξέλιξη της περιφερειακής πολιτικής και του αναπτυξιακού σχεδιασμού

Στις περισσότερες χώρες, οι περιφερειακές πολιτικές αναπτύχθηκαν μετά τον δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο (Bachtler J., Yuill D. 2001, Bachtler J. Et al. 2014). Οι ανισότητες περιφερειακής ανάπτυξης θεωρήθηκαν ως σημαντικό κοινωνικοοικονομικό πρόβλημα. Κατά συνέπεια, ως βασικό καθήκον μιας κυβέρνησης αναγορεύτηκε η μείωση των περιφερειακών ανισοτήτων και η διάχυση της ανάπτυξης σε περισσότερες εδαφικές ενότητες (Blakely, EJ 1994). Οι περιφερειακές ανισότητες αποδόθηκαν στη διαίρεση του οικονομικού χώρου μεταξύ κέντρου και περιφέρειας. Για την υπέρβαση αυτού του προτύπου επιδιώχθηκε η ενίσχυση της παραγωγής και των «εξαγωγών» περισσότερων αγαθών από την περιφέρεια στο κέντρο. Ένα βασικό εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε ήταν οι επιδοτήσεις υπέρ ορισμένων κλάδων της παραγωγής, καθώς και η δημιουργία πόλων ανάπτυξης.

Κατά τη δεκαετία του 1970, όταν η ανεργία αυξήθηκε σε πολλές χώρες, η περιφερειακή πολιτική εξελίχθηκε γρήγορα για να αντιμετωπίσει αυτήν τη νέα πρόκληση. Ως κύριοι στόχοι της περιφερειακής πολιτικής αναγορεύθηκαν η αντιμετώπιση των ανισοτήτων στην απασχόληση και στο εισόδημα, ενώ οι δημόσιες επενδύσεις και οι υποδομές αποτέλεσαν το βασικό μέσο της πολιτικής αυτής. Παράλληλα, η περιφερειακή πολιτική χρησιμοποίησε και μέσα όπως η διάσωση προβληματικών επιχειρήσεων μέσω επιδοτήσεων και κινήτρων για νέες επενδύσεις, ιδίως σε περιοχές σε οικονομική υστέρηση.

Από τη δεκαετία του 1980, οπισθοχώρησε γενικά ο κρατικός παρεμβατισμός και η άμεση παρέμβαση στην αγορά υπέρ των επιχειρήσεων. Η ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας, η δημιουργία επιχειρηματικών και τεχνολογικών πάρκων, η ανάπτυξη των ανθρώπινων πόρων και η ενεργοποίηση των ενδογενών περιφερειακών παραγόντων κατέστησαν βασικά εργαλεία της περιφερειακής πολιτικής. Η προσέγγιση από «πάνω προς τα κάτω» αντικαταστάθηκε, εν μέρει, από την προσέγγιση της περιφερειακής και τοπικής ανάπτυξης από τη «βάση προς τα πάνω» (Barca F. 2018 και 2009).

Οι νέες ιδέες για την τεχνολογία και τα συστήματα καινοτομίας επηρέασαν την περιφερειακή πολιτική στη δεκαετία του 1990. Η περιφερειακή πολιτική ορίστηκε ως πολιτική καινοτομίας και η ανάπτυξη περιφερειακών συστημάτων καινοτομίας έγινε κεντρικό στοιχείο στις περιφερειακές πολιτικές πολλών ανεπτυγμένων χωρών.

Η περιφερειακή πολιτική που αναπτύχθηκε τα τελευταία χρόνια είναι διαφορετική από την πολιτική που εφαρμόστηκε σε διάφορες φάσεις μετά το τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου (Barca, F., McCann, P. and Rodríguez-Pose, A. 2012).

Η αρχική περιφερειακή πολιτική ήταν μια περιφερειακή πολιτική εξισορρόπησης των αναπτυξιακών επιπέδων, με έμφαση στις οικονομικά «καθυστερημένες» περιοχές. Ωστόσο, στις περισσότερες περιπτώσεις δεν κατέστη εφικτό να μειωθούν σημαντικά οι περιφερειακές ανισότητες. Η περιφερειακή πολιτική έχει εξελιχθεί, πλέον, σε περιφερειακή πολιτική που αποσκοπεί στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας όλων των περιφερειών μιας χώρας και σε μια πιο ισορροπημένη, σε εδαφικό επίπεδο, εθνική ανάπτυξη. Σε πολλές χώρες, η αποκέντρωση άρχισε να αυξάνεται υπέρ του περιφερειακού και τοπικού επιπέδου. Θεσμοθετήθηκε η πολυεπίπεδη διακυβέρνηση της περιφερειακής ανάπτυξης με την εμπλοκή πολλών ενδιαφερομένων (π.χ. εθνικών, περιφερειακών, τοπικών διοικήσεων, κοινωνικών φορέων, επιχειρήσεων, της επιστήμης και άλλων) και μειώθηκε ο ρόλος των κεντρικών κυβερνήσεων. Η μετατόπιση της πολιτικής περιφερειακής ανάπτυξης ως εκ τούτου περιλαμβάνει νέους στόχους, νέα γεωγραφικά πεδία αναφοράς, νέα διακυβέρνηση και νέα μέσα πολιτικής. Η νέα προσέγγιση δίνει μεγαλύτερη έμφαση στη διεθνή ανταγωνιστικότητα και παραγωγικότητα και στο ρόλο της περιφερειακής ανταγωνιστικότητας για την εθνική ανάπτυξη. Οι περισσότερες χώρες εστιάζουν στην αποτελεσματικότητα των στόχων της περιφερειακής πολιτικής και λιγότερο στο στόχο της ισότητας. Κάθε μεμονωμένη περιοχή είναι υπεύθυνη για τη δική της ανάπτυξη και το δικό της περιφερειακό στρατηγικό σχεδιασμό, ο οποίος μετατοπίστηκε προς μια πιο ενδογενή περιφερειακή ανάπτυξη, μέσω της ενίσχυσης του τοπικού επιχειρηματικού περιβάλλοντος.

Παράλληλα με τις αλλαγές στην περιφερειακή πολιτική, έλαβαν χώρα αλλαγές και στις μεθόδους του περιφερειακού σχεδιασμού.

Πριν από τη δεκαετία του 1970, ο σχεδιασμός εστίαζε στο συγκριτικό πλεονέκτημα και ιδιαίτερα στις τιμές των συντελεστών παραγωγής σε σχέση με ανταγωνιστές σε εγχώριες και διεθνείς αγορές. Εν συνεχεία, η στρατηγική περιφερειακού σχεδιασμού άρχισε να εστιάζει περισσότερο στο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα. Από τη δεκαετία του 1990, η στρατηγική περιφερειακού σχεδιασμού έτεινε περισσότερο προς το συνεργατικό πλεονέκτημα, με μεγαλύτερη έμφαση στη συνεργασία πολλών περιφερειακών δρώντων. Ο στρατηγικός σχεδιασμός της ανάπτυξης άρχισε

να εξελίσσεται στα τέλη της δεκαετίας του 1980 για την αντιμετώπιση ευρύτερων κοινωνικών και περιβαλλοντικών θεμάτων. Η καθιέρωση του αναπτυξιακού δόγματος της βιώσιμης ανάπτυξης στη δεκαετία του 1990 προκάλεσε την εμφάνιση του ολοκληρωμένου στρατηγικού σχεδιασμού.

Ο στρατηγικός σχεδιασμός για την οικονομική ανάπτυξη ενθάρρυνε το ενδιαφέρον για τις βιομηχανικές συστάδες και το ρόλο των ήπιων υποδομών και των συστημάτων καινοτομίας στις διαδικασίες οικονομικής ανάπτυξης. Ο βιομηχανικός τομέας, η ήπια υποδομή και η ανάπτυξη συστημάτων καινοτομίας εξαρτώνται από πολυτομεακές εισροές, οι οποίες θα μπορούσαν να ενεργοποιηθούν στο πλαίσιο ενός ολοκληρωμένου συστήματος σχεδιασμού.

Μέσω του ολοκληρωμένου περιφερειακού σχεδιασμού καθίσταται δυνατή η αντιμετώπιση των τοπικών προβλημάτων και η ταυτόχρονη προώθηση αλληλεξαρτώμενων τομέων (π.χ. μεταφορές, επενδύσεις, περιβάλλον, εργατικό δυναμικό, επιχειρηματικότητα). Το αναπτυξιακό πρόγραμμα της περιοχής είναι πολύ-θεματικό και πολυταμειακό και προκύπτει μέσα από τη συνεργασία των βασικών δρώντων όπως της διοίκησης, της τοπικής κοινωνίας, της επιχειρηματικότητας και της επιστήμης.

Η τοποκεντρική (place-based) προσέγγιση της νησιωτικής περιφερειακής πολιτικής

Την τελευταία δεκαετία, τόσο στο πλαίσιο της πολιτικής συνοχής της ΕΕ, όσο και στις συστάσεις του ΟΟΣΑ για την περιφερειακή ανάπτυξη, κυριάρχησε η άποψη ότι η ολοκληρωμένη περιφερειακή ή τοπική ανάπτυξη, ιδιαίτερα μειονεκτικών περιοχών όπως τα νησιά, θα πρέπει να προωθείται μέσω του τοποκεντρικού αναπτυξιακού σχεδιασμού.

Η τοποκεντρική πολιτική περιφερειακής ανάπτυξης είναι μια στρατηγική πολιτική που επιτρέπει τον συνεργατικό εντοπισμό των τοπικών προβλημάτων και των διαθέσιμων πόρων για την ανάπτυξη μιας περιοχής (Barca F. 2018 και 2009, Luoto I and S. Virkkala 2017, McCann, P., and Rodríguez-Pose, A. 2011) Η τοποκεντρική στρατηγική περιφερειακής ανάπτυξης ενσωματώνει πολιτικές, άξονες προτεραιότητας και δράσεις σε διαφορετικά επίπεδα και επομένως μπορεί να χρησιμεύσει ως κατευθυντήρια γραμμή για την προετοιμασία και τη λήψη αποφάσεων.

Το βασικό επιχείρημα της προσέγγισης αυτής σχετίζεται με τη γνώση των τοπικών συνθηκών και αναγκών. Οι τοπικοί φορείς και οι τοπικές κοινωνίες γνωρίζουν καλύτερα από ότι η κεντρική διοίκηση τα τοπικά προβλήματα και τις αναπτυξιακές τους δυνατότητες. Επίσης, μέσω

δημοκρατικών διαδικασιών προσδιορίζουν συνεργατικά εκ των κάτω προς τα άνω το όραμα για την περιοχή τους, ορίζουν στόχους και προτεραιότητες.

Οι στρατηγικές περιφερειακής ανάπτυξης θα μπορούσαν να επωφεληθούν από μια τοποκεντρική προσέγγιση όπου οι δημόσιες πολιτικές (π.χ. στήριξη ιδιωτικών επενδύσεων, πολιτικές υποδομής και ανάπτυξης ανθρώπινου κεφαλαίου) συναντιούνται και αλληλεπιδρούν σε κάθε τόπο, δημιουργώντας πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα.

Σύμφωνα με τις πρόσφατες συστάσεις του ΟΟΣΑ (2019) για την Ελλάδα, η ανάπτυξη των νησιωτικών περιοχών οφείλει να βασιστεί στην τοποκεντρική προσέγγιση. Επίσης, για τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας της τοποκεντρικής προσέγγισης κρίνει ως αναγκαία:

- Την αύξηση των αρμοδιοτήτων και της αυτονομίας στον αναπτυξιακό σχεδιασμό και στην εφαρμογή των αυτοδιοικητικών οντοτήτων και ενίσχυση της ιδιοκτησίας των πολιτικών σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο. Οι περιφέρειες και οι δήμοι πρέπει να διαθέτουν τις αναγκαίες αρμοδιότητες και δυνατότητες (π.χ. διοικητικές, επιχειρησιακές, οικονομικές), προκειμένου να σχεδιάζουν και να υλοποιούν αναπτυξιακές δράσεις.
- Την αύξηση των αρμοδιοτήτων των νησιωτικών ΟΤΑ. Οι νησιωτικές περιφέρειες και οι νησιωτικοί δήμοι θα πρέπει να έχουν περισσότερες αρμοδιότητες από ότι οι υπόλοιποι, ώστε να μειωθεί η εξάρτηση από την απομακρυσμένη κεντρική διοίκηση και να μειωθούν έτσι οι καθυστερήσεις και τα διοικητικά κόστη.
- Την ενίσχυση των ικανοτήτων και των επαγγελματικών δεξιοτήτων σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο. Η στοχευμένη εκπαίδευση και συνεχής κατάρτιση των στελεχών των ΟΤΑ είναι βασική προϋπόθεση για μια αποτελεσματική τοποκεντρική στρατηγική. Οι εκπαιδευτικές προσπάθειες πρέπει να λάβουν υπόψη τις τοπικές ανεπάρκειες και ανάγκες, καθώς και τους γεωγραφικούς περιορισμούς ορισμένων νησιωτικών περιοχών. Είναι επομένως ζωτικής σημασίας να αξιοποιηθούν καλύτερα τα εργαλεία της ηλεκτρονικής κατάρτισης.

Ενόψει της νέας πολιτικής συνοχής 2021-2027, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Περιφερειών (2017) κατέθεσε γνωμοδότηση με τίτλο «Συστάσεις για την επιτυχή χάραξη στρατηγικών περιφερειακής ανάπτυξης μετά το 2020». Μεταξύ άλλων η Επιτροπή συστήνει την «*πρόκριση μιας κατά τόπους*

προσέγγισης μέσω της πλήρους αξιοποίησης των δυνατοτήτων ολοκληρωμένων μέσων, όπως η τοπική ανάπτυξη με πρωτοβουλία των τοπικών κοινοτήτων και οι ολοκληρωμένες εδαφικές επενδύσεις». Επίσης, συνιστά «την εφαρμογή τοπικών στρατηγικών για όλα τα προγράμματα. Επ' αυτού υπογραμμίζει την προστιθέμενη αξία των πολυταμειακών προγραμμάτων και τάσσεται υπέρ της ευρύτερης χρήσης τοπικών μέσων στις λειτουργικές περιοχές».

Η τοποκεντρική προσέγγιση, που προωθήθηκε από την ΕΕ στο πλαίσιο της προγραμματικής περιόδου 2014—2020 μέσω των Ολοκληρωμένων Χωρικών Επενδύσεων (ΟΧΕ) και των σχεδίων Τοπικής Ανάπτυξης με Πρωτοβουλία των Τοπικών Κοινοτήτων, θα συνεχιστεί ακόμη πιο ενισχυμένα και κατά την περίοδο 2021-2027. Έτσι, ένας από τους 5 στόχους της ευρωπαϊκής περιφερειακής πολιτικής («Μια Ευρώπη πιο κοντά στους πολίτες της — βιώσιμη και ολοκληρωμένη ανάπτυξη των αστικών, αγροτικών και παράκτιων περιοχών χάρη σε τοπικές πρωτοβουλίες») αναφέρεται με σαφήνεια στην τοποκεντρική προσέγγιση. Τα άρθρα 22-28 του νέου σχεδίου Κανονισμού για τον καθορισμό κοινών διατάξεων για τα ευρωπαϊκά ταμεία, ορίζουν τις στρατηγικές και τα προγράμματα της ολοκληρωμένης εδαφικής ανάπτυξης και δίνουν έμφαση στην Τοπική Ανάπτυξη με Πρωτοβουλία των Τοπικών Κοινοτήτων και στις ολοκληρωμένες εδαφικές επενδύσεις, οι οποίες είναι κατάλληλες για τη νησιωτική ανάπτυξη.

Ως προς τις **προτεραιότητες** της αναπτυξιακής πολιτικής για τα νησιά, σχετική μελέτη της ΕΕ (Carbone 2018, European Commission 2018) προτείνει την ενισχυμένη χρήση των ταμείων της ΕΕ για:

- Βελτίωση της συνδεσιμότητας και της προσβασιμότητας.
- Διατήρηση και προστασία του περιβάλλοντος, ορθή διαχείριση των πόρων και πρόληψη κινδύνων.
- Οικονομική και επιχειρηματική ανάπτυξη, με αξιοποίηση του τοπικού δυναμικού.
- Καλύτερη πρόσβαση σε δημόσιες υπηρεσίες, ειδικά στην υγεία μέσω της καθιέρωσης ταχείας ιατρικής υπηρεσίας έκτακτης ανάγκης στη θάλασσα.

Οι παρεμβάσεις στον τομέα των μεταφορών για τη βελτίωση της προσβασιμότητας και της συνδεσιμότητας, καθώς και στον τομέα της ενέργειας, είναι οριζόντιες για όλα τα νησιά. Οι

επενδύσεις σε ΤΠΕ είναι επίσης σημαντικές για να ξεπεραστούν οι περιορισμοί που επιβάλλονται από την νησιωτικότητα και από τη χαμηλότερη προσβασιμότητα του πληθυσμού σε πολλές υπηρεσίες. Για τα νησιά της Μεσογείου η ως άνω μελέτη θεωρεί ότι προτεραιότητα θα πρέπει να δίνεται στην προμήθεια και διαχείριση των πόρων (π.χ. νερό, απόβλητα, ενέργεια) και στον αειφόρο τουρισμό. Όσον αφορά τις παρεμβάσεις για την αντιμετώπιση των προκλήσεων των νησιών στο θέμα της διατήρησης και της προστασίας του περιβάλλοντος, καθώς και εκείνων που αφορούν στην προμήθεια πόρων, την πρόληψη κινδύνων και τον αειφόρο τουρισμό, εκτός από τις παρεμβάσεις που προβλέπονται στα εθνικά και περιφερειακά ΕΠ, θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν και τα προγράμματα της ευρωπαϊκής εδαφικής συνεργασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΑΝΑΓΚΩΝ ΚΑΙ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΩΝ ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΩΝ

Σκοπός της παρακάτω ανάλυσης είναι η καταγραφή των αναγκών των νησιωτικών περιοχών σε δημόσιες υποδομές γενικού ενδιαφέροντος (π.χ. στους τομείς υγείας και παιδείας, δίκτυα μεταφορών, επικοινωνιών, ενέργειας, ψηφιακών τεχνολογιών), καθώς και σε ειδικές πολιτικές στους τομείς της οικονομικής ανάπτυξης, προστασίας του περιβάλλοντος, της διαχείρισης των υδάτων και της κυκλικής οικονομίας.

5.1 Προσβασιμότητα και μεταφορές

Η ενίσχυση της κινητικότητας είναι απαραίτητη για τη μείωση του «χάσματος προσβασιμότητας» που προκαλείται από την απόσταση, τη νησιωτικότητα και την εξάρτηση από τα ηπειρωτικά εδάφη που αντιμετωπίζουν οι νησιωτικές περιοχές της χώρας μας. Η βελτίωση της κινητικότητας και η καλύτερη προσβασιμότητα που προκύπτει από αυτήν, μπορούν να τονώσουν την ανάπτυξη και τη δημιουργία θέσεων εργασίας σε αυτές τις περιοχές, με μεγαλύτερη κοινωνική ένταξη και περιβαλλοντική βιωσιμότητα. Το «κενό προσβασιμότητας» των νησιών έχει τρεις διαστάσεις (Carbone, G. 2018, ESPON 2013 a, European Economic and Social Committee 2017).

- Μεγάλη απόσταση από τις αγορές της ΕΕ.
- Δυσκολίες πρόσβασης στα λιμάνια της ηπειρωτικής χώρας.
- Προβλήματα προσβασιμότητας που προκύπτουν εντός των νησιωτικών περιφερειών, λόγω της διπλής νησιωτικότητας.

Αυτές οι τρεις διαστάσεις, σε συνδυασμό με τα χαρακτηριστικά των νησιών, να είναι εδάφη με μικρούς πληθυσμούς (εκτός της Κρήτης) και μικρές αγορές, μπορούν να επηρεάσουν τις ευκαιρίες για τους κατοίκους να έχουν πρόσβαση σε σημαντικές πτυχές που επηρεάζουν την οικονομία και την ποιότητα της ζωής τους, όπως το εμπόριο, ο τουρισμός, οι εξαγωγές, η εκπαίδευση και η επαγγελματική κατάρτιση. Η δύσκολη πρόσβαση μπορεί να επηρεάσει τις σχετικές τιμές των

αγαθών και υπηρεσιών για το λιανικό εμπόριο και τις επιχειρήσεις και τη δυνατότητα αξιόπιστης πρόσβασης για τη διατήρηση της ποιότητας των τοπικών υπηρεσιών. Η κακή πρόσβαση επηρεάζει τις δυνατότητες οικονομικής ανάπτυξης των νησιών σε σχέση με τους ηπειρωτικούς τόπους, όπως π.χ. την ικανότητα προσέλκυσης επιχειρήσεων, τουρισμού και, συνεπώς, την ικανότητα δημιουργίας θέσεων εργασίας, ιδίως μεταξύ των νεότερων ενηλίκων.

Επιπλέον, τα νησιά αντιμετωπίζουν προκλήσεις για την επίτευξη της βιώσιμης κινητικότητας στην επικράτειά τους. Προβλήματα υπάρχουν στα εσωτερικά δίκτυα μεταφορών, ειδικά σε ορεινές, ημιορεινές και αγροτικές περιοχές. Επίσης, προβλήματα κινητικότητας όπως συμφόρηση, έλλειψη θέσεων στάθμευσης, θόρυβος, καυσαέρια κ.α. παρατηρούνται σε ορισμένες περιοχές σε σχετικά μεγάλες νησιωτικές πόλεις και στις περιοχές με υψηλή συγκέντρωση τουριστικής δραστηριότητας. Τέλος, προβλήματα υπάρχουν στην ομαλή πρόσβαση ορισμένων περιοχών ενός νησιού στους μεταφορικούς κόμβους (λιμάνια, αεροδρόμια).

Η Συνθήκη για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ) αναγνωρίζει τα συγκεκριμένα ζητήματα που αντιμετωπίζουν οι νησιωτικές περιοχές, σε σύγκριση με τα εδάφη της ηπειρωτικής Ευρώπης. Έτσι, μπορούν να εισαχθούν ειδικά μέτρα για την εφαρμογή της νομοθεσίας της ΕΕ στα νησιά της, χωρίς να υπονομεύεται η ακεραιότητα και η συνοχή του δικαίου της ΕΕ, της εσωτερικής αγοράς και των κοινών πολιτικών της ΕΕ.

Οι κανονισμοί της ΕΕ παρέχουν στα όργανα της ΕΕ και στα κράτη μέλη δυνατότητες υποστήριξης και τόνωσης των νησιών, όπως:

- Να χρησιμοποιούν κρατικές και περιφερειακές ενισχύσεις για παρέμβαση στην εσωτερική αγορά υπηρεσιών μεταφορών, προκειμένου να διασφαλιστεί, ότι οι κοινωνικά και οικονομικά απαραίτητες υπηρεσίες μεταφορών διατηρούνται σε υψηλή ποιότητα και αξιοπιστία.
- Να μεριμνούν για την αντιστάθμιση του κόστους μεταφοράς.
- Να στηρίζουν τους νεοεισερχόμενους στην αγορά μεταφορών, ώστε να τονώσουν τον ανταγωνισμό, δεδομένης της περιορισμένης ανταγωνιστικότητας των νησιωτικών περιοχών, μειώνοντας το κόστος εισόδου στην αγορά και τους κινδύνους αποτυχίας της αγοράς.

- Να έχουν πρόσβαση σε χρηματοδοτικές πηγές της ΕΕ με τη μορφή επιχορηγήσεων έργων και δανείων χαμηλού κινδύνου για υποδομές μεταφορών, όπως για λιμάνια και αεροδρόμια, αλλά και για σημαντικές αστικές και υπεραστικές συγκοινωνιακές συνδέσεις.

Ειδικότερα, οι κανόνες της ΕΕ επιτρέπουν τις δυνατότητες δημόσιας υποστήριξης για υπηρεσίες μεταφορών. Αυτό μπορεί να γίνει είτε βάσει των σχετικών τομεακών κανόνων για τις κρατικές ενισχύσεις (όπως οι κατευθυντήριες γραμμές για τις αερομεταφορές και τη ναυτιλία) ή βάσει υποχρέωσης παροχής δημόσιας υπηρεσίας για τις περιπτώσεις στις οποίες αυτό απαιτείται για τη λειτουργία μιας κοινωνικά απαραίτητης υπηρεσίας. Για την υποχρέωση παροχής δημόσιας υπηρεσίας στις αερομεταφορές, οι ειδικοί τομεακοί κανόνες της εσωτερικής αγοράς καθορίζονται στον Κανονισμό 1008/2008, ενώ για τις ναυτιλιακές μεταφορές στον Κανονισμό 3577/92. Οι εν λόγω υπηρεσίες, όταν παρέχονται, πρέπει να διασφαλίζεται, ότι οι συμβάσεις δεν εισάγουν διακρίσεις, ότι υπόκεινται στις διαδικασίες δημοσίων συμβάσεων της ΕΕ και ότι οι επιδοτήσεις που παρέχονται είναι σύμφωνες με τους κανόνες της ΕΕ για τις κρατικές ενισχύσεις.

Προηγουμένως, όλες οι κρατικές ενισχύσεις που χορηγούνται στις μεταφορές θα έπρεπε να εξετάζονται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, προκειμένου να διασφαλιστεί ότι η επιδότηση που παρέχεται δεν στρεβλώνει τον ανταγωνισμό, στο βαθμό που θα ήταν αντίθετο με τη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς. Από το 2014, ο Κανονισμός 651/2014 για την κήρυξη ορισμένων κατηγοριών ενισχύσεων ως συμβατών με την εσωτερική αγορά, κατ' εφαρμογή των άρθρων 107 και 108, εξαιρεί ορισμένους τύπους ενισχύσεων από την υποχρέωση κοινοποίησης. Με την αναθεώρηση του ως άνω Κανονισμού το 2017 (Κανονισμός 1084/2017) καλύπτονται, πλέον, και οι ενισχύσεις για τις λιμενικές και αερολιμενικές υποδομές.

Επιπλέον, η πολιτική συνοχής, μέσω του Ταμείου Συνοχής και του ΕΤΠΑ, είναι η κύρια πηγή συγχρηματοδότησης της ΕΕ για έργα μεταφορών στις νησιωτικές περιοχές. Πρόσθετη χρηματοδότηση διατίθεται και από τη «Διευκόλυνση Συνδέοντας την Ευρώπη» (ΔΣΕ). Σύμφωνα με τον Κανονισμό 1316/2013, η ΔΣΕ καθιστά δυνατή την προετοιμασία και την υλοποίηση έργων κοινού ενδιαφέροντος στο πλαίσιο της πολιτικής για τα διευρωπαϊκά δίκτυα στους τομείς των μεταφορών, των τηλεπικοινωνιών και της ενέργειας.

Όσον αφορά στα έργα μεταφορών στα νησιά, η ΔΣΕ μπορεί να χρησιμοποιηθεί μόνο για τη βελτίωση της πρόσβασης στα βασικά ΔΕΔ-Μ και για τη βελτίωση της εσωτερικής εφοδιαστικής

στα λιμάνια που περιλαμβάνονται στο Διευρωπαϊκό Δίκτυο Μεταφορών (ΔΕΔ-Μ). Σε γενικές γραμμές, οι κατευθυντήριες γραμμές ΔΕΔ-Μ αναφέρονται στη σύνδεση μέσω του κεντρικού δικτύου ΔΕΔ-Μ, (το οποίο πρόκειται να αναπτυχθεί έως το 2030), όλων των αστικών οικισμών ενός εκατομμυρίου κατοίκων και άνω, όλων των μεγάλων διασυνοριακών διαβάσεων, των εσωτερικών λιμένων (που θεωρούνται πολυτροπικοί κόμβοι) και των βασικών ευρωπαϊκών θαλάσσιων λιμένων. Στην Ελλάδα, από όλους τους νησιωτικούς λιμένες μόνον το λιμάνι του Ηρακλείου εντάσσεται στο κεντρικό δίκτυο των ΔΕΔ-Μ, ενώ σχεδόν όλα τα άλλα λιμάνια στο εκτεταμένο. Συνεπώς, οι μεταφορικές υποδομές των νησιωτικών περιοχών αποκλείονται από τις ευκαιρίες χρηματοδότησης που προσφέρει η αρχική, όσο και η αναθεωρημένη και ενισχυμένη μετά το 2019 ΔΣΕ.

Κατά τον ορισμό των προτεραιοτήτων της για τα ΔΕΔ-Μ για την επόμενη περίοδο χρηματοδότησης (2021-27), η Ευρωπαϊκή Επιτροπή οφείλει να συμπεριλάβει και σημαντικές μεταφορικές υποδομές των νησιωτικών περιοχών και ειδικότερα να ορίσει ως επιλέξιμα έργα, εκείνα που βελτιώνουν τις διασυνδέσεις μεταξύ των λιμένων ή αερολιμένων των νησιών και των κεντρικών κόμβων (λιμένων ή αερολιμένων) της χώρας τους ή άλλων χωρών της ΕΕ. Η ανάγκη αυτή δεν καλύπτεται ούτε από το πλαίσιο για τις θαλάσσιες αρτηρίες, δεδομένου ότι το διευρωπαϊκό δίκτυο θαλάσσιων αρτηριών αποτελείται από εγκαταστάσεις και υποδομές που αφορούν τουλάχιστον δύο λιμένες σε δύο διαφορετικά κράτη μέλη και αφορούν κυρίως μεγάλα λιμάνια της ηπειρωτικής χώρας.

Συμπερασματικά, η πολιτική συνοχής, πρωτίστως, παρέχει ουσιαστική υποστήριξη μέσω επιχορηγήσεων για την ανάπτυξη υποδομών και για την κάλυψη της ειδικής πρόσθετης χρηματοδότησης στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Ταμείου Περιφερειακής Ανάπτυξης.

Νέες χρηματοοικονομικές επιλογές μέσω του «Σχεδίου Juncker» (ESIF) μέχρι το 2020 και του InvestEU μετά το 2021 και της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων (ΕΤΕπ), παρέχουν, επίσης, επενδυτικές επιλογές για υποδομές μεταφορών. Μετά το 2021, μετά από τροποποίηση των σχετικών Οδηγιών θα μπορούσε να συνεισφέρει στην ανάπτυξη των μεταφορικών υποδομών των νησιωτικών περιοχών και η ΔΣΕ.

Με βάση τα παραπάνω, κρίνονται αναγκαίες οι παρακάτω παρεμβάσεις:

A. Για τη μείωση του χάσματος προσβασιμότητας των ελληνικών νησιών με τις χώρες της ΕΕ ή την ηπειρωτική χώρα.

- Η πρόσβαση των πολιτών των ελληνικών νησιών, των τουριστών και η μεταφορά ορισμένων εμπορευμάτων από ή προς τις χώρες της ΕΕ μπορεί να επιτευχθεί πρωτίστως μέσω των αερομεταφορών. Η πρόσβαση στην ηπειρωτική Ελλάδα αεροπορικώς και δια θαλάσσης.
- Για να επιτευχθούν καλύτερες συνδέσεις μεταξύ των νησιών και της ηπειρωτικής τους χώρας και της Ευρώπης, υπάρχει ανάγκη δημιουργίας μιας πιο ανταγωνιστικής αγοράς για τις αεροπορικές και ναυτιλιακές υπηρεσίες. Ο περιορισμένος ανταγωνισμός μπορεί να καταστήσει το κόστος των εισιτηρίων πολύ υψηλό για τους κατοίκους και να μειώσει την έλξη των νησιών, τόσο για τουρίστες όσο και για επιχειρήσεις. Τα συγκριτικά υψηλότερα κόστη μεταφοράς από και προς τους κεντρικούς ηπειρωτικούς τόπους, θέτουν τις νησιωτικές περιοχές σε μειονεκτική θέση. Για τη βελτίωση της κατάστασης απαιτείται μεγαλύτερος ανταγωνισμός μεταξύ των αεροπορικών ή ναυτιλιακών εταιρειών, καθώς και η ενεργοποίηση ειδικών ενισχύσεων. Η δημιουργία μεγαλύτερου ανταγωνισμού και οικονομίας ναύλων στις διαδρομές μεγάλων αποστάσεων προς την ηπειρωτική Ευρώπη είναι ιδιαίτερα δύσκολη. Σύμφωνα με τους κανόνες της Ενιαίας Αγοράς, δεν μπορεί να παρέχεται επιδότηση για την υποστήριξη συγκεκριμένων μεταφορικών υπηρεσιών. Ωστόσο, τα οικονομικά οφέλη μπορούν να παρασχεθούν με τη μορφή μειωμένων τελών που χρεώνονται στις αεροπορικές εταιρείες στα αεροδρόμια ή στις ναυτιλιακές στα λιμάνια για νέα ή πρόσθετα δρομολόγια. Τα κράτη μέλη μπορούν να ορίσουν, επίσης, ορισμένες διαδρομές ως Υποχρέωση Δημόσιας Υπηρεσίας, εάν αυτό δικαιολογούνται και να προσφέρουν αποζημίωση γι' αυτές τις επιχειρήσεις.
- Η παροχή άμεσης ενίσχυσης σε ορισμένες κατηγορίες επιβατών, για τη μείωση του μεταφορικού κόστους από και προς την ηπειρωτική Ευρώπη ή την ηπειρωτική Ελλάδα, είναι μια πρακτική που επιτρέπεται από την ΕΕ υπό προϋποθέσεις και μάλιστα εφαρμόζεται από ορισμένες νησιωτικές περιοχές όπως οι Αζόρες, αλλά και άλλα υπερπόντια εδάφη της ΕΕ. Οι επιδοτήσεις σε ταξιδιώτες για κοινωνικούς σκοπούς κυμαίνονται από μειωμένους ναύλους μέσω άμεσης επιδότησης του χρήστη σε όλους τους κατοίκους που ταξιδεύουν στην ηπειρωτική χώρα ή σε συγκεκριμένες ομάδες, όπως φοιτητές και άτομα που χρειάζονται κατάρτιση ή ιατρική φροντίδα.

- Τα αεροδρόμια και τα λιμάνια στα περισσότερα νησιά πρέπει να επεκταθούν ή να εκσυγχρονιστούν για να αυξήσουν την ελκυστικότητα των προορισμών τους, μέσω εθνικών κρατικών ενισχύσεων (ακόμη και χωρίς ειδοποιήσεις) ή μέσω διαθέσιμων χρηματοδοτικών εργαλείων, όπως είναι το ΕΣΠΑ, η διευκόλυνση «Συνδέοντας την Ευρώπη», τα δάνεια της ΕΤΕπ, το διάδοχο ταμείο του Πακέτου Γιουνκέρ κ.α.

Β. Για την ενίσχυση της ενδοπεριφερειακής κινητικότητας και την αντιμετώπιση της διπλής νησιωτικότητας.

Ένας σημαντικός περιορισμός που αντιμετωπίζουν τα περισσότερα μικρά νησιά είναι η διπλή νησιωτικότητα, η οποία επιδεινώνει το χάσμα πρόσβασης μεταξύ των νησιών αυτών και της ευρύτερης περιοχής τους. Οι υπηρεσίες μεταφορών που λειτουργούν σε αυτά τα περιβάλλοντα δυσκολεύονται να δημιουργήσουν οικονομίες κλίμακας. Εκτός αυτού, απαιτούνται υψηλές επενδύσεις τόσο για λιμενικές, όσο και για αερολιμενικές υποδομές.

Η διπλή νησιωτικότητα είναι ένα ζήτημα για πολλά νησιά, αλλά και ομάδες μικρών νησιών, σε ορισμένες δε περιπτώσεις και για ορισμένα ιδιαίτερα απομακρυσμένα νησιά, εκτός κύριων γραμμών. Τα επίπεδα ζήτησης μεταφορικών υπηρεσιών μεταξύ των μικρών νησιών, αλλά και μεταξύ των μικρών και μεγάλων νησιών ή λιμένων της ηπειρωτικής χώρας είναι ιδιαίτερα χαμηλή. Ως αποτέλεσμα της χαμηλής ζήτησης, υπάρχει μικρός ανταγωνισμός για τις αεροπορικές και θαλάσσιες υπηρεσίες, τόσο για επιβάτες, όσο και για τη μεταφορά εμπορευμάτων. Σε αυτές τις περιπτώσεις, όπου οι υπηρεσίες δεν παρέχονται καθόλου ή κάτω από το κοινωνικά επιθυμητό επίπεδο, επειδή δεν είναι βιώσιμες για τις μεταφορικές επιχειρήσεις, η κρατική επιδότηση είναι απαραίτητη και παρέχεται ως Υποχρέωση Δημόσιας Υπηρεσίας.

Οι χαμηλές οικονομίες κλίμακας που συνοδεύουν τη διπλή νησιωτικότητα έχουν επιπτώσεις στις τιμές των αγαθών και του βιοτικού επιπέδου στα μικρότερα νησιά. Τα αεροδρόμια, οι διάδρομοι προσγείωσης και τα μικρά λιμάνια είναι εξ ορισμού προσβάσιμα μόνο με μικρότερα αεροσκάφη και πλοία, περιορίζοντας τις δυνατότητες αύξησης της ζήτησης, για παράδειγμα στον τομέα του τουρισμού.

Με βάση τα παραπάνω, η μείωση του χάσματος προσβασιμότητας των νησιών χρήζει κρατικής παρέμβασης στα πεδία του ανταγωνισμού και του ανοίγματος των αγορών, των κρατικών επιδοτήσεων στο πλαίσιο της Υποχρέωσης Δημόσιας Υπηρεσίας και της βελτίωσης ή/και επέκτασης των μεταφορικών υποδομών και κυρίως των λιμανιών και των αεροδρομίων, σε συνδυασμό με τη διασύνδεση αυτών με το εσωτερικό δίκτυο των νησιών.

Ο ανταγωνισμός για τις αεροπορικές και ναυτιλιακές αγορές καθιστά την ανάγκη εκσυγχρονισμού/επέκτασης των λιμένων και των αερολιμένων ως πρώτη προτεραιότητα. Εκτός από τη χρηματοδοτική συνδρομή της ΕΕ μέσω των διαρθρωτικών ταμείων στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ ή άλλων διευκολύνσεων, οι νησιωτικές περιοχές δύνανται να αντλήσουν πόρους μέσω των προγραμμάτων που εκτελεί για λογαριασμό της ΕΕ η ΕΤΕπ, για τη λήψη δανείων χαμηλού κινδύνου, αξιοποιώντας παράλληλα τις επενδύσεις του ιδιωτικού τομέα και τις ευκαιρίες, που ενδέχεται να δημιουργηθούν μέσω των ΣΔΙΤ.

5.2 Προστασία του περιβάλλοντος και κυκλική οικονομία

Όπως ήδη αναφέρθηκε, το περιβάλλον των νησιωτικών περιοχών είναι ιδιαίτερα ευάλωτο σε βλάβες που μπορούν να προέλθουν καταρχάς από ανθρωπογενείς δραστηριότητες, όπως είναι ο τουρισμός, η γεωργία, η εξόρυξη, η μεταποιητική δραστηριότητα, η υπερ-αλίευση, η υπερβολική οικιστική ανάπτυξη, οι πυκνές μεταφορικές υποδομές, η άντληση ή υπερβολική χρήση των πόρων (π.χ. γλυκού νερού), η παραγωγή υγρών και στερεών αποβλήτων, η χρήση ορυκτών καυσίμων για παραγωγή ηλεκτρισμού ή τις μεταφορές κ.α. Περιβαλλοντικές βλάβες και καταστροφές μπορούν, όμως, να έχουν ως αίτια φυσικές διεργασίες και φαινόμενα όπως είναι οι πλημμύρες, η διάβρωση των εδαφών, η ερημοποίηση, η διάβρωση των ακτών, η υφαλμύρωση των υπόγειων υδάτων, οι ξηρασίες, οι σεισμοί, τα τσουνάμια, η άνοδος της στάθμης και της θερμοκρασίας της θάλασσας λόγω της κλιματικής αλλαγής, η διείδυση εξωτικών ειδών στις ελληνικές θάλασσες κ.α.

Γενικά, η φέρουσα ικανότητα των νησιών κρίνεται περιορισμένη και λόγω των θαλάσσιων ορίων δεν δύναται να διευρυνθεί. Αυτό σημαίνει ότι η πρόληψη περιβαλλοντικών βλαβών και η αποκατάσταση του περιβάλλοντος στα νησιά είναι η πρώτη προτεραιότητα κάθε νησιωτικής

πολιτικής, που θέλει να διασφαλίσει ικανοποιητικές συνθήκες διαβίωσης στους νησιωτικούς πληθυσμούς και να θέσει τις βάσεις για τη βιώσιμη ανάπτυξή τους.

Οι κύριοι περιβαλλοντικοί στόχοι των νησιωτικών περιοχών, με βάση τις πιέσεις και προκλήσεις που αντιμετωπίζουν είναι (Institute for European Environmental Policy 2017):

- Η διασφάλιση του εφοδιασμού με κατάλληλο γλυκό νερό για τις ανάγκες των πολιτών και της παραγωγής.
- Η αποτελεσματική επεξεργασία των υγρών αποβλήτων, με πλήρη δίκτυα αποχέτευσης και κατάλληλες μονάδες επεξεργασίας της ιλύος. Θερμική επεξεργασία και αξιοποίηση της ιλύος για λίπανση, επαναχρησιμοποίηση των υδάτων των βιολογικών καθαρισμών.
- Η προστασία της βιοποικιλότητας, μέσω της προστασίας της πανίδας και χλωρίδας στο έδαφος κάθε νησιού, καθώς και στο θαλάσσιο περιβάλλον του.
- Η αύξηση ή πλήρης διασφάλιση της ενεργειακής ανεξαρτησίας των νησιών μέσω αξιοποίησης των ΑΠΕ. Μείωση των ρύπων από την καύση υδρογονανθράκων.
- Ο έλεγχος της οικιστικής ανάπτυξης και των χρήσεων γης μέσω αυστηρής εφαρμογής των χωροταξικών και πολεοδομικών σχεδίων.
- Η κατασκευή έργων για την αντιμετώπιση πυρκαγιών, σεισμών, πλημμυρών, διαβρώσεων εδαφών και ακτών.
- Η αποτελεσματική προστασία δασών, ορεινών όγκων και βιοτόπων.
- Η πρόληψη της ρύπανσης των θαλασσών από τις θαλάσσιες μεταφορές και τη μεταποίηση.
- Η εφαρμογή αγρο-περιβαλλοντικών μέτρων στη γεωργία και η αντιμετώπιση της υπεραλίευσης.
- Ο έλεγχος στις εξορυκτικές δραστηριότητες καθώς και σε άλλες δραστηριότητες εκμετάλλευσης φυσικών πόρων, σε στεριά και θάλασσα.

Συνεπώς, οι περιβαλλοντικοί στόχοι των νησιωτικών περιοχών καταλαμβάνουν ένα ευρύτατο φάσμα αναγκαίων παρεμβάσεων.

Ειδικότερα, στο πεδίο των υδάτων, τα περισσότερα νησιά αντιμετωπίζουν σημαντικές ελλείψεις γλυκού νερού, είτε λόγω έλλειψης φυσικών πηγών, είτε λόγω υπερκατανάλωσης. Σε πολλά μικρά νησιά, το πρόβλημα αυτό αντιμετωπιζόταν επί μακρόν με τη μεταφορά του νερού, μία ιδιαίτερα δαπανηρή και επισφαλής ως προς το έγκαιρο της μεταφοράς μέθοδο. Τα τελευταία χρόνια άρχισε να εφαρμόζεται ολοένα και περισσότερο η μέθοδος της αφαλάτωσης. Πρόκειται για μία πάγια λύση, πλην όμως απαιτεί σημαντικές επενδύσεις, καθώς και υψηλά λειτουργικά κόστη για συντήρηση και ενέργεια, η οποία στα μικρά νησιά είναι περιορισμένη. Επιπροσθέτως, το νερό που παράγεται με τη χρήση της αφαλάτωσης έχει μια πολύ υψηλή συγκέντρωση σε ολικά διαλυμένα στερεά (TDS), με αποτέλεσμα να μην μπορεί να χρησιμοποιηθεί για πόση. Αυτό οδηγεί στην κατανάλωση του εμφιαλωμένου νερού που εισάγεται κυρίως από την ελληνική ηπειρωτική χώρα και έχει πολύ μεγάλη επίπτωση στο περιβάλλον, λόγω της μεγάλης παραγωγής πλαστικών αποβλήτων.

Συμπερασματικά, αποτελεί επιτακτική ανάγκη η πολιτική της ΕΕ, της Ελληνικής Κυβέρνησης, των περιφερειακών και τοπικών αρχών να εστιάζει περισσότερο σε παρεμβάσεις ορθολογικής διαχείρισης και περιορισμού της σπατάλης των υδάτων, στην επανάχρηση του νερού των μονάδων βιολογικής επεξεργασίας π.χ. για το πότισμα δημόσιου πρασίνου, στην αναβίωση παραδοσιακών μεθόδων συλλογής νερού, στην κατασκευή, όπου είναι εφικτό φραγμάτων και ασφαλώς σε πρόσθετες μονάδες αφαλάτωσης.

Η διαχείριση των υγρών και στερεών αποβλήτων είναι ένα ακόμη μείζον πρόβλημα των νησιωτικών περιοχών. Παρά τις όποιες βελτιώσεις, στα περισσότερα νησιά δεν υπάρχουν πλήρη δίκτυα αποχέτευσης, ούτε επαρκείς μονάδες επεξεργασίας των αποβλήτων. Προβλήματα υπάρχουν με τη μη αξιοποίηση του νερού των μονάδων επεξεργασίας λυμάτων, καθώς και με τη διάθεση της λυματολάσπης. Οι συνέπειες αυτών των ελλείψεων βλάπτουν την ποιότητα του περιβάλλοντος, του εδάφους, τους υπεδάφους και της θάλασσας, ενώ προκαλούν αισθητική όχληση και απαξίωση της εικόνας του νησιού ως τουριστικού προορισμού. Από την άλλη, σχεδόν όλα τα νησιά αντιμετωπίζουν προβλήματα στη συγκέντρωση, διαλογή, επεξεργασία και ταφή των στερεών αποβλήτων. Πέραν του γεγονότος ότι δεν έχει προχωρήσει η διαλογή στην πηγή, ο

διαχωρισμός και επαναχρησιμοποίηση – ανακύκλωση των απορριμμάτων, πολλαπλές περιβαλλοντικές και οικονομικές ζημίες προκαλούνται από τη συνέχιση της ταφής όλων των απορριμμάτων σε ΧΥΤΑ ή ακόμη και σε ανεξέλεγκτα σημεία.

Λύσεις και απαντήσεις στη διαχείριση των αποβλήτων, όπως και σε πολλές άλλες περιβαλλοντικές προκλήσεις των νησιών δύνανται να προέλθουν από μεθόδους και επενδύσεις της κυκλικής οικονομίας.

Η γεωγραφική απόσταση των νησιών αποτελεί εμπόδιο στην προμήθεια πρώτων υλών και στη διάθεση τελικών προϊόντων. Τα νησιά αντιμετωπίζουν, επίσης, ιδιαίτερες προκλήσεις στη διαχείριση των αποβλήτων, συμπεριλαμβανομένης της περιορισμένης δυνατότητας υγειονομικής ταφής και της έλλειψης οικονομιών κλίμακας για τις διαδικασίες συλλογής, επεξεργασίας ή / και ανακύκλωσης αποβλήτων, ιδίως λόγω της έλλειψης σταθερής ροής αποβλήτων (π.χ. για οργανικά απόβλητα, συσκευασίες, επικίνδυνα υλικά κ.λπ.). Πολλές από τις νησιωτικές περιοχές έχουν, επίσης, συγκριτικά υψηλότερο κόστος κατασκευής και συντήρησης υποδομών διαχείρισης αποβλήτων, λόγω της ανυπαρξίας οικονομιών κλίμακας, της αξίας και μορφολογίας του εδάφους, τις συγκρούσεις χρήσεων γης, της απόστασης από τις επιχειρήσεις παραγωγής περιβαλλοντικών τεχνολογιών κ.α. Η ΕΕ έχει ήδη αναγνωρίσει την αναγκαιότητα για μία μετάβαση από τη γραμμική οικονομία, που βασίζεται στην αλυσίδα «λήψη, χρήση, διάθεση», σε μια κυκλική οικονομία όπου η «επαναχρησιμοποίηση, επισκευή, ανακατασκευή και ανακύκλωση» διαδραματίζει έναν πιο θεμελιώδη ρόλο (Institute for European Environmental Policy 2017). Εν ολίγοις, η κυκλική οικονομία αφορά τη διατήρηση των πόρων και της αξίας τους στην οικονομία και την αποφυγή τους να γίνουν απόβλητα. Αυτό απαιτεί δράσεις που κυμαίνονται από την καινοτομία και το σχεδιασμό προϊόντων έως τις υποδομές απορριμμάτων και ανακύκλωσης, καθώς και της κυκλικής οικονομίας. Έτσι, η ανάπτυξη της κυκλικής οικονομίας στα νησιά αναμένεται να συμβάλλει στη διατήρηση των πόρων, στη μείωση των αποβλήτων, στη βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος και στη δημιουργία θέσεων εργασίας, καθώς και σε εξοικονομήσεις με την απόδοση οικονομικής αξίας σε απόβλητα προϊόντων και υλικών. Η ανάπτυξη μιας κυκλικής οικονομίας μπορεί, επίσης, να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη μιας ευρύτερης πράσινης οικονομίας και στην επίτευξη των στόχων βιώσιμης ανάπτυξης στις νησιωτικές περιοχές.

Για την προώθηση της κυκλικής οικονομίας στα νησιά απαιτούνται (Institute for European Environmental Policy 2017):

- Σχεδιασμός και εφαρμογή προγραμμάτων, που είναι κατάλληλα για το νησιωτικό χώρο (μεγάλα νησιά, ομάδες μικρών νησιών).
- Προώθηση της ανακύκλωσης, επαναξιοποίησης κλπ. ειδικών αποβλήτων.
- Ενημέρωση-ευαισθητοποίηση του τοπικού πληθυσμού σε ζητήματα σύγχρονης περιβαλλοντικής διαχείρισης.
- Κατάρτιση και εκπαίδευση τοπικών ειδικών σε θέματα εφαρμογών κυκλικής οικονομίας. Η διαδικασία αυτή θα μπορούσε να διευκολυνθεί μέσω εξειδικευμένων κόμβων κυκλικής οικονομίας, επιταχυντών και θερμοκοιτίδων.
- Η μεγαλύτερη αποσαφήνιση και καθοδήγηση σχετικά με τον ορισμό του τι σημαίνει «απόβλητα» και «πόροι». Αυτό θα μπορούσε να βοηθήσει στον επαναπροσδιορισμό ορισμένων αποβλήτων ως δευτερογενών πρώτων υλών. Η νομοθεσία της ΕΕ θα μπορούσε να συμβάλει στην επιτάχυνση του μετασχηματισμού των οικονομιών των νησιών σε πιο κυκλικές οικονομίες, όταν συνδυάζεται με την πρόσβαση σε πόρους της ΕΕ, που στοχεύουν στην εφαρμογή στρατηγικών και μέτρων στήριξης της κυκλικής οικονομίας.
- Η εφαρμογή οικονομικών μέτρων για την προώθηση βελτιώσεων στη διαχείριση αποβλήτων στα νησιά, όπως είναι η ευθύνη του παραγωγού, οι χρεώσεις προϊόντων, τα φορολογικά κίνητρα και οι επιδοτήσεις, τα τέλη και τα πρόστιμα, οι δημόσιες συμβάσεις κ.α.

5.3 Ενεργειακός εφοδιασμός, πράσινη ενέργεια και ενεργειακή ανεξαρτησία των νησιών

Στον τομέα της ενέργειας, διαπιστώνονται τα εξής:

- Υπάρχουν νησιά που έχουν συνδεθεί με υποθαλάσσιο καλώδιο μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας (π.χ. Κυκλάδες, Κρήτη σε φάση ολοκλήρωσης).

- Σχεδόν όλα τα υπόλοιπα παράγουν ηλεκτρικό ρεύμα μέσω ρυπογόνων θερμικών μονάδων που καίνε πετρέλαιο.
- Ελάχιστα έχουν αξιοποίηση σε σημαντικό βαθμό τις άφθονες τοπικές ανανεώσιμες πηγές ενέργειας.

Σύμφωνα με την νομοθεσία της ΕΕ, αλλά και την εθνική στρατηγική, ένας από τους βασικούς στόχους της ενεργειακής πολιτικής είναι η κατάργηση του άνθρακα στην παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας, με παράλληλη αύξηση της παραγωγής με ανανεώσιμες πηγές.

Αναμφισβήτητα, στα νησιά και στο θαλάσσιο χώρο η παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας από τον ήλιο ή τον άνεμο μπορεί να είναι φθηνότερη από ότι στη στεριά. Υπάρχουν όμως εμπόδια στη αξιοποίησή της που οφείλονται στο συγκριτικά υψηλότερο κόστος της επένδυσης, στην απουσία δικτύων για τη διοχέτευση του παραγόμενου ρεύματος, αντιδράσεις των κατοίκων και των οικολογικών οργανώσεων κ.α. Από την άλλη, τα μικρά νησιά είναι οι πρώτοι υποψήφιοι για να γίνουν αυτάρκη σε ενέργεια, από ανανεώσιμες πηγές, όχι μόνον λόγω της επάρκειας σε ανανεώσιμους πόρους και συνολικά χαμηλή ζήτηση, αλλά επειδή, μεταξύ άλλων, τα μικρά νησιά είναι ιδιαίτερα κατάλληλα για την εφαρμογή της ηλεκτρικής κινητικότητας, καθώς οι αποστάσεις είναι μικρές και η απαιτούμενη αυτονομία είναι ήδη συμβατή με την αυτονομία των σημερινών ηλεκτρικών οχημάτων.

Η αυξημένη διείσδυση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας σε απομονωμένα νησιωτικά συστήματα θα απαιτούσε επαρκή εγγύηση της σταθερότητας του συστήματος και της χωρητικότητας αποθήκευσης, π.χ. των μπαταριών, τεχνολογίες έξυπνων δικτύων, κ.α.

Η δημόσια υποστήριξη για έργα επίδειξης, που θα μπορούσαν να αυξήσουν σημαντικά τη διείσδυση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας στο ηλεκτρικό δίκτυο, π.χ. πρώτα στα μικρότερα νησιά, θα ήταν ένα σημαντικό βήμα στην επίλυση της ενεργειακής εξάρτησης των νησιών. Η ενημέρωση της δημόσιας γνώμης για πετυχημένες πρακτικές θα μπορούσε να συμβάλει στην άρση τοπικών αντιδράσεων. Επίσης, μέσω των έργων επίδειξης μπορεί να επιδιωχθεί η μεγιστοποίηση του κοινωνικού οφέλους της επένδυσης. Η επιδιωκόμενη αντικατάσταση των συμβατικών κινητήρων με ηλεκτρικά οχήματα θα αυξήσει αναγκαστικά τη ζήτηση ηλεκτρικής ενέργειας στα νησιά. Συνεπώς, καθίσταται ακόμη επιτακτικότερη η επιδίωξη της ενεργειακής τους αυτάρκειας μέσω των ΑΠΕ.

Όσον αφορά στην ενεργειακή απόδοση, θα πρέπει να βελτιωθούν οι κανονισμοί ενεργειακής απόδοσης των κτιρίων στις νησιωτικές περιοχές, ώστε να ταιριάζουν με το τοπικό κλίμα και τις τοπικές κοινωνικές / οικονομικές συνθήκες. Οι ορισμοί των Σχεδόν Μηδενικής Ενέργειας Κτιρίων θα πρέπει να προσαρμοστούν στις τοπικές συνθήκες κάθε νησιού.

Στα νησιά πρέπει να εφαρμοστεί μια αποτελεσματική στρατηγική σταδιακής στροφής προς τα ηλεκτρικά οχήματα, με την υποστήριξη του δημοσίου (π.χ. επιχορηγήσεις, φορολογικά κίνητρα). Τα μέσα μαζικής μεταφοράς (π.χ. λεωφορεία, πλοία μικρών αποστάσεων) θα μπορούσαν, επίσης, να κινούνται με ηλεκτρισμό. Το σύνολο των μπαταριών των οχημάτων θα μπορούσε να φορτίζει τις ώρες αιχμής και να χρησιμοποιείται, και μέσω του δικτύου, για άλλες ανάγκες τη νύχτα ή τις ώρες που δεν υπάρχει άνεμος. Επίσης, όλες οι δημόσιες αρχές θα πρέπει να διασφαλίζουν ότι όλες οι δημόσιες λειτουργίες και τα δημόσια κτίρια θα συμβάλλουν στην ενεργειακή εξοικονόμηση και απόδοση. Οι νέες τεχνολογίες και μία κατάλληλη τιμολογιακή πολιτική είναι, επίσης, ικανά να δημιουργήσουν προϋποθέσεις ενεργειακής εξοικονόμησης και βελτίωσης των αποδόσεων.

Οι χρηματοδοτικές και κανονιστικές διαδικασίες για έργα ενεργειακής απόδοσης και αξιοποίησης ανανεώσιμων πηγών ενέργειας θα πρέπει να εξορθολογιστούν. Οι εθνικές και περιφερειακές αρχές πρέπει να προωθήσουν τις υπηρεσίες μιας στάσης για αδειοδοτήσεις και αιτήσεις χρηματοδότησης, ικανές να λαμβάνουν γρήγορες αποφάσεις σε τοπικό επίπεδο, καθώς αυτό θα βελτιώσει κατά πολύ και θα επιταχύνει την ανάπτυξη των έργων. Η ΕΕ πρέπει να συνεργαστεί με τα κράτη μέλη για τη θέσπιση ειδικής κοινοτικής χρηματοδότησης για τις νησιωτικές περιοχές, στοχεύοντας στη μετάβαση των εξαρτημένων ενεργειακά νησιών σε αυτόνομες, βιώσιμες νήσους.

Η διατήρηση και αναβάθμιση ενός ικανού τοπικού εργατικού δυναμικού, καλά εκπαιδευμένου στις νέες ενεργειακές τεχνολογίες, ικανών να εγκαταστήσουν και να συντηρήσουν μικρά συστήματα ανανεώσιμης ενέργειας, είναι μια σημαντική πρόκληση σε μικρές αγορές με μικρή ζήτηση. Η κινητικότητα εκπαιδευμένων εργαζομένων μεταξύ γειτονικών νησιών θα μπορούσε να διευκολύνει τα πολύ μικρά νησιά.

Τα μικρά νησιά είναι πρωταρχικοί υποψήφιοι για να γίνουν αυτόνομες κοινότητες βασισμένες σε ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, δίδοντας το παράδειγμα σε άλλες περιοχές της Ευρώπης. Συνεπώς, η ΕΕ, στο πλαίσιο της περιφερειακής και ενεργειακής πολιτικής της, θα πρέπει να θεωρήσει τις μικρές νησιωτικές περιοχές ως κατάλληλους χώρους ανάπτυξης μελλοντικών βιώσιμων

ενεργειακών συστημάτων και να τις υποστηρίξει να καταστούν κοινότητες υψηλής ενεργειακής απόδοσης.

Τα ερευνητικά και πιλοτικά προγράμματα της ΕΕ θα πρέπει να προσφέρουν επαρκή αριθμό ενεργειακών θεμάτων που θα ταιριάζουν στις ανάγκες των νησιών, ώστε να επιτρέπεται η ανάπτυξη καινοτόμων λύσεων για τις ειδικές ανάγκες και περιστάσεις τους, που είναι πολύ διαφορετικές από αυτές της ηπειρωτικής χώρας. Αυτές οι καινοτόμες λύσεις, στη συνέχεια, θα βρίσκουν αγορές εκτός των νησιών, καθώς πολλές άλλες περιοχές αντιμετωπίζουν όμοια προβλήματα.

Ήδη στο πλαίσιο του προγράμματος HORIZON 2014-2020 και ειδικότερα μετά την υιοθέτηση της “Smart Islands Initiative” έχουν προωθηθεί σημαντικά έργα. Οι προσπάθειες θα πρέπει να συνεχιστούν και κατά την επόμενη προγραμματική περίοδο, με μεγαλύτερη συνδρομή του ΕΣΠΑ, με μεγαλύτερη συμμετοχή των ελληνικών νησιών και με τη δημιουργία ενός δικτύου ενεργειακά αυτόνομων νησιών.

5.4 Ψηφιακή προσβασιμότητα των νησιών

Οι ψηφιακές υπηρεσίες επιτρέπουν την παροχή υπηρεσιών εξ αποστάσεως σε τομείς όπως η δημόσια διοίκηση, η υγεία, η εκπαίδευση, το εμπόριο, το μάρκετινγκ, η εργασία, ο πολιτισμός κ.α. (Baudouin, Ph. 2017). Οι δυνατότητες αυτές είναι υψίστης σημασίας για τον νησιωτικό χώρο, λόγω της απόστασης και της απομόνωσής του και των συνεπαγόμενων προβλημάτων προσβασιμότητας. Επίσης, η πρόσφατη κρίση του κορονοϊού ανέδειξε έτι περαιτέρω τη χρησιμότητα των ψηφιακών μέσων για την παροχή υπηρεσιών εξ αποστάσεως. Όμως η αξιοποίηση των ψηφιακών τεχνολογιών απαιτεί αφενός την ανάπτυξη των ψηφιακών υποδομών και αφετέρου την ανάπτυξη των συστημάτων και των αγορών για ψηφιακές υπηρεσίες.

Τα τελευταία χρόνια, οι εθνικές, περιφερειακές και δημοτικές αρχές κατέβαλαν μεγάλες προσπάθειες για τη μείωση του χάσματος των νησιών στη ψηφιακή προσβασιμότητα και τη χρήση των ΤΠΕ.

Ήδη έχουν εφαρμοστεί φιλόδοξα προγράμματα σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο για την ανάπτυξη των υποδομών καθώς και την ανάπτυξη ψηφιακών υπηρεσιών.

Επιπροσθέτως, ο τοπικός πληθυσμός έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον για την υιοθέτηση νέων ψηφιακών τεχνολογιών όπως το διαδίκτυο και η κινητή τηλεφωνία. Ωστόσο, παραμένουν εμπόδια για την εξασφάλιση πλήρους ένταξης των νησιών στην ενιαία ψηφιακή αγορά. Στα εμπόδια αυτά συγκαταλέγονται:

- Η εξάρτηση από υποθαλάσσια καλώδια.
- Το επιπλέον κόστος της προσφοράς ψηφιακών υποδομών.
- Το περιορισμένο μέγεθος των τοπικών αγορών, που εμποδίζει την ιδιωτική επενδυτική δραστηριότητα και την ανάπτυξη μιας τοπικής ψηφιακής αγοράς.
- Το πολύ μικρό μέγεθος των επιχειρήσεων που εμποδίζει την υιοθέτηση ΤΠΕ.
- Η περιορισμένη ανάπτυξη του ηλεκτρονικού εμπορίου λόγω υψηλού κόστους αποστολής.
- Η δυσκολία ανάπτυξης ψηφιακών δεξιοτήτων και ο ψηφιακός αναλφαβητισμός.

Η ψηφιακή ατζέντα 2020 της ΕΕ είχε θέσει τρεις στόχους για την ανάπτυξη ευρυζωνικών δικτύων:

- Βασική ευρυζωνική σύνδεση για όλους έως το 2013.
- Γρήγορη ευρυζωνική σύνδεση έως το 2020, ειδικότερα ευρυζωνική κάλυψη στα 30 Mbps ή περισσότερο για το 100% των πολιτών της ΕΕ.
- Εξαιρετικά γρήγορη ευρυζωνική σύνδεση έως το 2020, ώστε το 50% των ευρωπαϊών νοικοκυριών να έχουν σύνδεση άνω των 100 Mbps.

Οι στόχοι της ψηφιακής ατζέντας παρέμεναν σε ισχύ έως το τέλος του 2020, όμως τον Σεπτέμβριο του 2016, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δημοσίευσε μια ανακοίνωση σχετικά με τη «συνδεσιμότητα για μια ανταγωνιστική ψηφιακή ενιαία αγορά – Προς μια Ευρωπαϊκή Κοινωνία Gigabits» έως το 2025, με ειδικούς στόχους:

- Τη συνδεσιμότητα Gigabit για όλους τους κύριους κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες όπως σχολεία, κόμβοι μεταφορών και κύριοι πάροχοι δημόσιων υπηρεσιών, καθώς και ψηφιακές επιχειρήσεις ψηφιακής έντασης.
- Όλες οι αστικές περιοχές και όλες οι μεγάλες χερσαίες διαδρομές μεταφοράς να έχουν αδιάκοπη κάλυψη 5G.
- Όλα τα ευρωπαϊκά νοικοκυριά, αγροτικά ή αστικά, να έχουν πρόσβαση στο Διαδίκτυο προσφέροντας μια κατερχόμενη ζεύξη τουλάχιστον 100 Mbps, αναβαθμίσιμη σε ταχύτητα Gigabit.

Όπως δείχνουν, όμως, όλα τα στατιστικά στοιχεία, υπάρχει σημαντική απόκλιση πολλών νησιωτικών περιοχών από τους παραπάνω στόχους, λόγω των αναφερθέντων προβλημάτων και εμποδίων στα νησιά.

Συνεπώς, κρίνεται απαραίτητη η προώθηση των επενδύσεων σε δίκτυα ΤΠΕ, καθώς και στην κάλυψη του συνόλου του εδάφους κάθε νησιού, ώστε να μην υπάρχουν εσωτερικές ανισότητες στην πρόσβαση σε ψηφιακές και τηλεπικοινωνιακές υποδομές. Σημαντικές χρηματοδοτικές δυνατότητες προσφέρουν τα διαρθρωτικά και επενδυτικά ταμεία της ΕΕ.

Όσον αφορά στις ψηφιακές υπηρεσίες, η Ψηφιακή Ατζέντα της ΕΕ είχε καθορίσει έναν αριθμό στόχων σε σχέση με τη χρήση διαδικτυακών υπηρεσιών, συμπεριλαμβανομένης της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης και υπηρεσίες ηλεκτρονικού εμπορίου, όπως:

- Την προώθηση του ηλεκτρονικού εμπορίου, ώστε το 50% του πληθυσμού θα πρέπει να αγοράζει διαδικτυακά έως το 2015.
- Την προώθηση της ηλεκτρονική διακυβέρνηση έως το 2015, με στόχο το 50% των πολιτών να χρησιμοποιούν την ηλεκτρονική διακυβέρνηση.

Και στο πεδίο των ψηφιακών υπηρεσιών, τα στατιστικά στοιχεία δείχνουν ότι, σχεδόν 10 χρόνια μετά, υπάρχει απόκλιση από τους στόχους των νησιωτικών περιοχών, όχι μόνον στα πεδία της δημόσιας διοίκησης και του ηλεκτρονικού εμπορίου, αλλά και σε άλλα πεδία όπως η εκπαίδευση

και ο πολιτισμός. Αντιθέτως, σημαντικά βήματα έγιναν στην παροχή υπηρεσιών υγείας εξ αποστάσεως.

Οι λόγοι της περιορισμένης χρήσης ψηφιακών υπηρεσιών στα νησιά, δεν συνδέονται τόσο με τη διαθεσιμότητα ΤΠΕ, αλλά με την έλλειψη ψηφιακών δεξιοτήτων, ανθρώπινου δυναμικού και χρηματοδότησης. Τα δημόσια έργα ψηφιακών υπηρεσιών επιβραδύνονται συνήθως από την έλλειψη υιοθέτησης νέων ευκαιριών ΤΠΕ από τους χρήστες. Επιπλέον, η υλοποίηση τέτοιων έργων απαιτεί σημαντικούς προϋπολογισμούς για τη λειτουργία, που είναι δύσκολο να επιτευχθούν σε ένα πλαίσιο περιορισμών του δημόσιου προϋπολογισμού, καθώς και έναν πολύπλοκο συντονισμό μεταξύ των ενδιαφερομένων μερών.

Συνεπώς, απαιτείται προσπάθεια για την αξιοποίηση των χρηματοδοτικών μέσων, που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για τη χρηματοδότηση έργων στον τομέα των ψηφιακών υπηρεσιών, αλλά και των υποδομών και των δικτύων.

5.5 Ενίσχυση της νησιωτικής οικονομίας και της επιχειρηματικότητας

Όπως ήδη αναφέρθηκε σε άλλα κεφάλαια της παρούσας εργασίας, ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα των νησιωτικών περιοχών και ιδιαίτερα των μικρών και πολύ μικρών, είναι οι περιορισμένες δυνατότητες βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης. Ο περιορισμένος χώρος και ο περιορισμένος αριθμός κατοίκων θέτουν τα όρια της οικονομικής δραστηριότητας και περιορίζουν τις δυνατότητες μιας διαφοροποιημένης και δυναμικής παραγωγής σε όλους της σύγχρονους κλάδους της οικονομίας. Οι κύριες δομικές οικονομικές αδυναμίες της νησιωτικής οικονομίας είναι οι εξής:

- Μονοδραστηριότητα με έμφαση στον τουρισμό και δευτερευόντως στην πρωτογενή παραγωγή.
- Μεγάλη εξάρτηση από «εισαγωγές» αγαθών και υπηρεσιών.
- Χαμηλός βαθμός διασύνδεσης του νησιωτικού παραγωγικού συστήματος με το παραγωγικό σύστημα όμορων νησιών και της ηπειρωτικής χώρας.

- Υψηλά λειτουργικά και επενδυτικά κόστη λόγω του υψηλού μεταφορικού κόστους, του μειωμένου ανταγωνισμού και του κόστους των εισαγομένων εισροών.
- Επιχειρηματικότητα που χαρακτηρίζεται από μεγάλο αριθμό μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων σε κλάδους των υπηρεσιών με τοπικό προσανατολισμό, περιορισμένη καινοτομικότητα και συχνά πολυδραστηριότητα ή εποχικότητα.
- Απουσία υποστηρικτικών δημόσιων και ιδιωτικών υπηρεσιών στήριξης της επιχειρηματικότητας και της οικονομίας.
- Ελλείψεις εξειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού και μεγάλη εξάρτηση από μετακινούμενους εργαζόμενους.
- Ο υψηλός βαθμός οικονομικής τρωτότητας σε περιπτώσεις παρατεταμένων οικονομικών υφέσεων ή άλλων μη οικονομικών κρίσεων.

Για την αντιμετώπιση των παραπάνω περιορισμών και προκλήσεων, πολλές νησιωτικές οικονομίες έχουν αναπτύξει στρατηγικές τοπικής ανάπτυξης που στηρίζονται στην αξιοποίηση των οικονομικών, κοινωνικών, πολιτιστικών και φυσικών πλεονεκτημάτων τους. Στο πλαίσιο των στρατηγικών αυτών καταβάλλεται προσπάθεια για διαφοροποίηση της παραγωγικής βάσης και τη μείωση της εξάρτησης στον εφοδιασμό μέσω της ενίσχυσης μίας οικονομίας αυτοσυντήρησης, μέσω της παραγωγής και εξαγωγής άκρως εξειδικευμένων προϊόντων που εξασφαλίζουν την παρουσία του νησιού σε αγορές με μεγάλη προστιθέμενη αξία, μέσω της διαφοροποίησης του τουριστικού προϊόντος και του εμπλουτισμού του μαζικού τουρισμού με ειδικές μορφές, κ.α. Επίσης, ορισμένα νησιά αναπτύσσουν πρωτοβουλίες ανάπτυξης των νέων κλάδων της «πράσινης» και της «γαλάζιας» οικονομίας, σε συνδυασμό με την ανάπτυξη νέων μοντέλων επιχειρηματικότητας και αναβάθμισης του ανθρώπινου δυναμικού (United Nations Environment Programme 2012).

Με βάση τα παραπάνω, η προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης στις ελληνικές νησιωτικές περιοχές μπορεί να επιτευχθεί μέσω παρεμβάσεων των ευρωπαϊκών, εθνικών, περιφερειακών και τοπικών αρχών υπέρ:

- Της διαφοροποίησης της παραγωγικής βάσης με την αξιοποίηση όλων των συγκριτικών πλεονεκτημάτων κάθε νησιού ή ομάδων νησιών στο πλαίσιο μιας τοποκεντρικής αναπτυξιακής στρατηγικής.
- Της αξιοποίησης της πράσινης και της γαλάζιας οικονομίας, αξιοποιώντας όλους τους διαθέσιμους χρηματοδοτικούς πόρους και τα νέα επιτεύγματα της τεχνολογίας.
- Της νησιωτικής επιχειρηματικότητας με στόχο τη δημιουργία ευνοϊκών τοπικών επιχειρηματικών οικοσυστημάτων και συστάδων συνεργαζόμενων επιχειρήσεων.
- Της ανάπτυξης του τοπικού ανθρώπινου δυναμικού, ώστε να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις του παραγωγικού μετασχηματισμού και στη ζήτηση για νέες ειδικότητες και δεξιότητες.

5.6 Διαφοροποίηση της παραγωγής

Η διαφοροποίηση της παραγωγικής βάσης στις νησιωτικές περιοχές είναι η σημαντικότερη και δυσκολότερη πρόκληση, λόγω των αναφερθέντων αντικειμενικών περιορισμών. Παρόλα αυτά υπάρχουν δυνατότητες διεύρυνσης των οικονομικών δραστηριοτήτων σε αναξιοποίητους τομείς. Έτσι, για παράδειγμα, υπάρχουν δυνατότητες παραγωγής παραδοσιακών αγροτικών προϊόντων, τα οποία θα μπορούσαν να ενταχθούν στο τοπικό τουριστικό κύκλωμα και να αποκτήσουν επωνυμία για εξαγωγές. Πολλά νησιά διαθέτουν καλά αναπτυγμένες αλυσίδες αξίας στους τομείς των γεωργικών προϊόντων διατροφής, της αλιείας, της υδατοκαλλιέργειας και της δασοκομίας. Παρά την κρίση, είναι βέβαιο ότι ο τουρισμός θα συνεχίσει και στο μέλλον να αποτελεί τον βασικό αναπτυξιακό μοχλό και την κύρια δραστηριότητα σχεδόν όλων των νησιωτικών περιοχών. Το τουριστικό προϊόν «ήλιος και θάλασσα» όμως, θα μπορούσε να εμπλουτιστεί με άλλες μορφές τουρισμού, ώστε να αποδίδει περισσότερο και να διαρκεί περισσότερους μήνες το χρόνο. Μεταξύ άλλων, στην Ελλάδα υπάρχουν τεράστια περιθώρια ανάπτυξης του θαλάσσιου τουρισμού. Ο θαλάσσιος τουρισμός σίγουρα αποτελεί προνομιακό πεδίο των νησιών, στον οποίο πρέπει να επενδύσουν, πιο οργανωμένα, με έξυπνες πολιτικές και υψηλότερο επίπεδο παρεχόμενων υπηρεσιών. Ο καταδυτικός τουρισμός, τα θαλάσσια πάρκα και μουσεία, ο τουρισμός κρουαζιέρας, ο τουρισμός σκαφών αναψυχής (yachting), ο ιστιοπλοϊκός τουρισμός ο ναυταθλητισμός, ο

αλιευτικός τουρισμός, κ.α. αποτελούν ταχέως αναπτυσσόμενες ειδικές μορφές τουρισμού με μεγάλη ζήτηση. Επίσης, υπάρχει τεράστια δυνατότητα δημιουργίας πιο βιώσιμων τύπων τουρισμού που να συμβαδίζουν περισσότερο με τις ειδικές περιβαλλοντικές ανάγκες των νησιωτικών περιοχών. Υπάρχει δυναμικό ανάπτυξης στα νησιά και δημιουργίας νέων επιχειρήσεων σε σχέση και με άλλα τουριστικά προϊόντα και ευκαιρίες στην αγορά, όπως είναι ο αγροτουρισμός, ο οικοτουρισμός, ο πολιτιστικός τουρισμός, ο γαστρονομικός τουρισμός κ.α. Επίσης, οι παραδοσιακές τουριστικές δραστηριότητες παρουσιάζουν σημαντικό δυναμικό που πρέπει να εκσυγχρονιστεί, να υπάρξουν νέοι τομείς επενδύσεων και να υποστηριχθεί η δημιουργία επιχειρήσεων και θέσεων εργασίας μέσω της καινοτομίας.

Η ύπαρξη διακριτικής κληρονομιάς και πολιτιστικών αγαθών (π.χ. ιστορία, μυθολογία, τέχνες, γιορτές, τρόφιμα, ποτά, κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα, χειροτεχνία) σε ορισμένες νησιωτικές περιοχές προσφέρει δυνατότητες επιχειρηματικότητας και ανάπτυξης ΜΜΕ με βάση την αξιοποίηση των διαθέσιμων πολιτιστικών αγαθών, σε ένα εξειδικευμένο πολιτιστικό τουρισμό. Μαζί με τις ευκαιρίες που προσφέρει το ηλεκτρονικό εμπόριο, τα «τυπικά» τοπικά προϊόντα μπορούν να πωληθούν όχι μόνο στους τουρίστες αλλά και σε όλο τον κόσμο. Επιπλέον, οι δημιουργικές βιομηχανίες προσφέρουν το πλεονέκτημα ότι μπορούν να βασίζονται σε παγκόσμια επαγγελματικά και ψηφιακά δίκτυα.

Συμπερασματικά, παρά τις πολυάριθμες προκλήσεις, μπορούν να εντοπιστούν ευκαιρίες στα νησιά, που συνδέονται κυρίως με τις εδαφικές ιδιαιτερότητες και με το ενδογενές δυναμικό τους. Η διαφοροποίηση της παραγωγής θα μπορούσε να προέλθει από πρωτοβουλίες που σχετίζονται με τους φυσικούς πόρους, τις αλυσίδες αξίας των γεωργικών προϊόντων διατροφής, τον τουρισμό, τον αθλητισμό και τον ελεύθερο χρόνο, τον πολιτισμό και τη δημιουργική οικονομία, τις ΤΠΕ, τις ψηφιακές υπηρεσίες κ.α.

Σημαντικές ευκαιρίες για την ανάπτυξη των νησιών εμφανίζονται ολοένα και περισσότερο στους τομείς της πράσινης και της γαλάζιας οικονομίας.

5.7 Πράσινη οικονομία

Η πράσινη οικονομία ορίζεται ως μια οικονομία που «οδηγεί σε βελτιωμένη ανθρώπινη ευημερία και κοινωνική ισότητα, μειώνοντας σημαντικά τους περιβαλλοντικούς κινδύνους και τις οικολογικές ελλείψεις» (UNEP, 2011). Εν ολίγοις, μια πράσινη οικονομία είναι χαμηλής περιεκτικότητας σε άνθρακα, υψηλής απόδοσης των σπάνιων πόρων, προωθεί την κοινωνική ένταξη, και έχει τη δυνατότητα να μειώσει σημαντικά τους περιβαλλοντικούς κινδύνους και τις οικολογικές ελλείψεις. Η μετάβαση σε μια πράσινη οικονομία είναι μια απόκλιση από την παραδοσιακή οικονομική προσέγγιση που εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τα ορυκτά καύσιμα, τη μη βιώσιμη εξόρυξη πόρων και την περιβαλλοντική υποβάθμιση. Η επένδυση σε πράσινες καινοτομίες και τομείς, όπως τεχνολογίες που αυξάνουν την αποδοτικότητα των πόρων και είναι φιλικές προς το κλίμα και τη βιοποικιλότητα, αποτελεί βασικό στοιχείο μιας πράσινης οικονομίας.

Όπως παρουσιάστηκε σε άλλα κεφάλαια της παρούσας εργασίας, πολλά κείμενα στρατηγική και προγράμματα της ΕΕ αναγνωρίζουν τη σημασία της πράσινης ανάπτυξης για τις νησιωτικές περιοχές.

Οι βασικοί παράγοντες για μια στροφή προς μια πράσινη οικονομία στα νησιά περιλαμβάνουν, αφενός, μια επιτακτική ανάγκη για οικονομική διαφοροποίηση και, αφετέρου, την αντιμετώπιση και πρόληψη των περιβαλλοντικών κινδύνων που προκαλούνται από την οικονομική δραστηριότητα, την οικιστική ανάπτυξη και την κλιματική αλλαγή. Για τη διασφάλιση της βιώσιμης ανάπτυξης των νησιών είναι απαραίτητο να ενισχυθεί η μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα τομέων που βασίζονται σε φυσικούς πόρους, μέσω της εξειδίκευσης προϊόντων και της ανάπτυξης προστιθέμενης αξίας, προκειμένου να αναπτυχθούν πράσινες οικονομίες στα νησιά. Επιπλέον, η βιοποικιλότητα και οι καινοτομίες που σχετίζονται με χαμηλές εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα (π.χ. βιοτεχνολογία, ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και οικολογικές κατασκευές), ο βιώσιμος τουρισμός με βάση τη φύση και οι επενδύσεις στον τομέα της περιβαλλοντικής, ενεργειακής και οικολογικής έρευνας δημιουργούν νέους δρόμους για ανάπτυξη στις νησιωτικές περιοχές.

Ειδικότερα, ευκαιρίες υπάρχουν στον αγροδιατροφικό τομέα, σε εναλλακτικές χρήσεις των υπαρχουσών καλλιεργειών, στην παραγωγή νέων φρούτων και λαχανικών, στην οργανική και βιολογική παραγωγή και πιστοποίηση, στη βιώσιμη ιχθυοκαλλιέργεια κ.α.

Ο κλάδος του τουρισμού στα περισσότερα νησιά παραμένει παραδοσιακός, εποχιακός και μαζικός, με κυρίαρχο προϊόν τον ήλιο και τη θάλασσα. Κατά συνέπεια, μία προοπτική για τον τουριστικό τομέα των νησιών βασίζεται στην ανάπτυξη υπηρεσιών που διαφέρουν από τον συνηθισμένο μαζικό τουρισμό. Αυτό περιλαμβάνει αφενός την ελαχιστοποίηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων του συμβατικού τουρισμού και αφετέρου την ανάπτυξη νέων πράσινων μορφών τουρισμού, συμπεριλαμβανομένου του τουρισμού με βάση τη φύση (π.χ. οικοτουρισμός, πολιτιστικός και φυσικός τουρισμός), που βασίζεται στην πλούσια βιοποικιλότητα των νησιών και στην ποιότητα του περιβάλλοντος.

Ο τομέας της έρευνας και της καινοτομίας έχει αναγνωριστεί ως υποσχόμενος τομέας σε πολλές νησιωτικές περιοχές, για την αξιοποίηση του φυσικού κεφαλαίου σε διάφορα πεδία (π.χ. βιοποικιλότητα, θαλάσσια και δασικά οικοσυστήματα, βιοτεχνολογία και βιοϊατρική). Όπως δείχνουν πολλά ερευνητικά προγράμματα και καλές πρακτικές, πολλά νησιά θεωρούνται «φυσικά εργαστήρια» για έρευνα και δοκιμές στους τομείς της βιο-οικονομίας, της οικο-καινοτομίας, της καθαρής ενέργειας και της βιώσιμης διαχείρισης των υδάτων ή των αποβλήτων. Επίσης, η έρευνα και οι αναγκαίες επενδύσεις σε υποδομές και στην οικονομία για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής προσφέρουν και δυνατότητες οικονομικής ανάπτυξης.

5.8 Γαλάζια Οικονομία

Η γαλάζια οικονομία συμπεριλαμβάνει όλες τις οικονομικές δραστηριότητες για την αξιοποίηση των πόρων της θάλασσας. Η ΕΕ εδώ και πολλά έτη έχει εκπονήσει μία στρατηγική για την γαλάζια ανάπτυξη. Η "Γαλάζια Ανάπτυξη" είναι η Ευρωπαϊκή στρατηγική για την προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης του θαλάσσιου, παράκτιου και ναυτιλιακού τομέα (Αλεξάκης, Γ. 2017, European Commission 2020).

Στον ελληνικό θαλάσσιο χώρο υπάρχουν ώριμες ή αναδυόμενες ή δυνητικές δραστηριότητες, που θα μπορούσαν να ενισχύσουν τις νησιωτικές οικονομίες όπως για παράδειγμα: (Σέρβος Κ. 2017, Τηλιακός, Σ. 2017):

- Ο παράκτιος και θαλάσσιος τουρισμός, όπως η κρουαζιέρα, τα σκάφη αναψυχής, ο ναυταθλητισμός, οι καταδύσεις, η τουριστική αλιεία κ.α.
- Οι υδατοκαλλιέργειες, αρκεί να μην έρχονται σε σύγκρουση με τον τουρισμό.
- Η υπεράκτια ενέργεια.
- Οι θαλάσσιες μεταφορές.
- Οι ναυπηγικές και ναυπηγοεπισκευαστικές εργασίες.
- Η γαλάζια βιοτεχνολογία.

5.9 Νησιωτική επιχειρηματικότητα

Η νησιωτική επιχειρηματικότητα αντιμετωπίζει ειδικά προβλήματα όπως:

- Μικρό ή πολύ μικρό μέγεθος επιχειρήσεων.
- Πολυδραστηριότητα των επιχειρηματιών.
- Συγκριτικά υψηλότερο κόστος παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών.
- Περιορισμένη πρόσβαση σε υποστηρικτικές υπηρεσίες και χρηματοδότηση.
- Χαμηλό βαθμό καινοτομίας.
- Έλλειψη ανθρώπινου δυναμικού και ειδικοτήτων. (Baldacchino, G. 2005).

Για τη στήριξη της νησιωτικής επιχειρηματικότητας μπορούν να εφαρμοστούν μέτρα όπως:

- Ειδική φορολογία στις νησιωτικές περιοχές.
- Σχεδίαση και εφαρμογή ειδικών χρηματοδοτικών εργαλείων.

- Παροχή ενισχύσεων για τη μείωση του λειτουργικού κόστους που οφείλεται στη νησιωτικότητα (π.χ. μεταφορές, ενέργεια, εργασία).
- Στήριξη της έρευνας και ανάπτυξης καινοτόμων προϊόντων.
- Δημιουργία επιχειρηματικών και ερευνητικών υποδομών σε κεντρικά νησιά.
- Ειδικά προγράμματα για στήριξη ιδιωτικών επενδύσεων (π.χ. μέσω του αναπτυξιακού νόμου) σε νέους τομείς στα νησιά.
- Υποστήριξη για την αποτελεσματική αξιοποίηση των πόρων του ΕΣΠΑ 2021-2027 και άλλων χρηματοδοτικών εργαλείων όπως της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων.
- Υποστήριξη της εξωστρέφειας, του σχηματισμού τοπικών συστάδων (clusters) και των start uppers.

5.10 Ανάπτυξη ανθρώπινου δυναμικού

Το Ανθρώπινο Δυναμικό αποτελεί μοχλό ανάπτυξης όχι μόνο σε εθνικό αλλά και σε τοπικό επίπεδο. Ειδικά στις νησιωτικές περιοχές που βιώνουν σταθερά την εκροή εγκεφάλων και την αποδημία των νέων, η συγκράτηση και συνεχής προσαρμογή του τοπικού ανθρώπινου δυναμικού στις ανάγκες της τοπικής οικονομίας είναι θεμελιώδους σημασίας. Οι στόχοι για διαφοροποίηση της παραγωγής στα νησιά, για την ανάπτυξη της πράσινης και γαλάζιας οικονομίας και για την ανάδειξη μιας δυναμικής τοπικής επιχειρηματικότητας προϋποθέτουν:

- Τη βελτίωση των δεξιοτήτων σε κρίσιμους τομείς για την ανάπτυξη των νησιών μέσα από την ανάπτυξη της δια βίου εκπαίδευσης.
- Τη συμπλήρωση των υποδομών εκπαίδευσης και κατάρτισης, επαγγελματικής και μεταλυκειακής εκπαίδευσης.
- Την προώθηση της εκπαίδευσης σε παραδοσιακά αλλά και αναδυόμενα επαγγέλματα της πράσινης και γαλάζιας οικονομίας.

- Την προώθηση του θεσμού της κοινωνικής οικονομίας και επιχειρηματικότητας.
- Τη βελτίωση της παροχής υπηρεσιών εκπαίδευσης και κατάρτισης προς πολίτες και επιχειρηματίες με χρήση ΤΠΕ (εξ αποστάσεως).
- Την ενίσχυση της παραγωγής έρευνας προσαρμοσμένης στα θέματα με υψηλή προτεραιότητα για το νησιωτικό χώρο και της μεταφοράς τεχνογνωσίας.

5.11 Δημόσιες υπηρεσίες και κοινωνικές υποδομές

Όπως ήδη αναφέρθηκε, λόγω των αποστάσεων, της μικρής κλίμακας και της περιορισμένης προσβασιμότητας, η παροχή δημοσίων υπηρεσιών στα νησιά υστερεί σημαντικά έναντι των ηπειρωτικών περιοχών. Αυτό ισχύει ιδίως στους τομείς της δημόσιας διοίκησης, της υγείας, της παιδείας, της ασφάλειας και της κοινωνικής μέριμνας. Πέραν του υψηλότερου κόστους κατασκευής των σχετικών υποδομών, η παραγωγή των υπηρεσιών και η λειτουργία των σχετικών δομών έχει συγκριτικά υψηλότερο κατά κεφαλή κόστος στα νησιά. Η μείωση και γήρανση του πληθυσμού, ιδίως στα μικρά και πολύ μικρά νησιά, αυξάνει το κατά κεφαλή κόστος της παρεχόμενης δημόσιας παιδικής πρόνοιας και εκπαίδευσης, αυξάνοντας ταυτοχρόνως τις ανάγκες για δομές, υποδομές υγείας και φροντίδας των υπερηλίκων. Λόγω του συγκεντρωτικού διοικητικού συστήματος της χώρας, η απόσταση από τις διοικητικές υπηρεσίες του κράτους και των περιφερειών συνεπάγεται υψηλότερο κόστος για μετακινήσεις και περισσότερο χρόνο για τη λήψη των υπηρεσιών. Πέραν τούτου, προβλήματα υπάρχουν στην τοπική παροχή υπηρεσιών λόγω υποστελέχωσης, η οποία οφείλεται, μεταξύ άλλων, στο υψηλό κόστος διαβίωσης των στελεχών των δημοσίων υπηρεσιών στα νησιά καθώς και στην έλλειψη κατοικίας. Ευκαιρίες για τη βελτίωση της προσφοράς δημοσίων υπηρεσιών προσφέρει η διάδοση και εφαρμογή των νέων ψηφιακών τεχνολογιών. Έτσι, ολοένα και περισσότερο αξιοποιείται η εξ αποστάσεως προσφορά υπηρεσιών στα νησιά στους τομείς της δημόσιας διοίκησης (e-governance), της υγείας (e-health), της εκπαίδευσης (e-learning), του πολιτισμού (e-culture) και της απασχόλησης (e-employment). Προοπτικές ανοίγονται και σε άλλους τομείς των υπηρεσιών όπως είναι το ηλεκτρονικό εμπόριο, η ηλεκτρονική τραπεζική, η ηλεκτρονική συμβουλευτική κ.α.

Για τη βελτίωση της προσφοράς δημόσιων και κοινωνικών υπηρεσιών στα νησιά κρίνονται ως αναγκαία:

- Η περαιτέρω αποκέντρωση των διοικητικών αρμοδιοτήτων, με παράλληλη ενίσχυση των περιφερειακών και τοπικών υπηρεσιών.
- Ειδικά κίνητρα σε στελέχη των δημοσίων υπηρεσιών (π.χ. εκπαιδευτικών, ιατρών, υπαλλήλων ΟΤΑ, λιμενικών, αστυνομικών) να εργαστούν σε νησιωτικές περιοχές.
- Η συνεχής διεύρυνση των παρεχόμενων υπηρεσιών εξ αποστάσεως σε όλους τους τομείς.
- Η επέκταση και αναβάθμιση των υποδομών ΤΠΕ και η εκπαίδευση του πληθυσμού για την αξιοποίηση των υπηρεσιών εξ αποστάσεως.
- Η συνεχής βελτίωση και συντήρηση των υποδομών και δομών υγείας, εκπαίδευσης, ασφάλειας και κοινωνικής μέριμνας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Για την αντιμετώπιση των προκλήσεων που θέτει η μικρή κλίμακα, η απομακρυσμένη θέση και η απομόνωση των νησιωτικών περιοχών είναι απαραίτητες τόσο οι δημόσιες επενδύσεις με εθνικούς και ενωσιακούς πόρους, καθώς και οι δημόσιες ενισχύσεις με τη μορφή επιδοτήσεων ή ευνοϊκών φορολογικών μέτρων. Χωρίς την εφαρμογή ειδικών ενισχύσεων είναι πολύ πιθανό τα φυσικά και μόνιμα χαρακτηριστικά των νησιών να συνεχίσουν να υπονομεύουν την αποτελεσματικότητα πολλών στρατηγικών για τις μεταφορές, την ενέργεια, τη ψηφιακή συνδεσιμότητα κ.α. Επειδή πρόκειται για τομείς καίριας σημασίας για την επιβίωση των νησιών και για την ανταγωνιστικότητά τους, οι εν λόγω κρατικές ενισχύσεις θα πρέπει να εξαιρούνται από τους κανόνες του ενωσιακού δικαίου περί κρατικών ενισχύσεων.

Για παράδειγμα, οι υποδομές και η οργάνωση των εσωτερικών και εξωτερικών μεταφορών των νησιών έχουν υψηλότερο κόστος σε σύγκριση με τις αντίστοιχες της ηπειρωτικής χώρας. Επειδή όμως, συνιστούν αναγκαία προϋπόθεση για την επιβίωση, ανάπτυξη και την οικονομική ανταγωνιστικότητα ενός νησιού, το επιπλέον κόστος οφείλει να καλυφθεί μέσω ειδικών ενισχύσεων.

Επίσης, θα πρέπει να διατηρηθεί ή/και να διευρυνθεί η ευελιξία που εφαρμόζεται στα καθεστώτα βάσει των οποίων τα νησιά μπορούν να επωφελούνται από ειδικά φορολογικά κίνητρα ή μείωση του συντελεστή φορολογίας των επιχειρήσεων, για λόγους αντιστάθμισης του πρόσθετου κόστους που συνεπάγεται ο νησιωτικός χαρακτήρας. Για τον ίδιο λόγο, κρίνεται απαραίτητη η εφαρμογή ενός συστήματος κινήτρων για την καινοτομία και τις επενδύσεις με στόχο την τόνωση της παραγωγής και την προώθηση της εξωστρέφειας των επιχειρήσεων.

Η παραπάνω ανάλυση αλλά και η εμπειρική παρατήρηση επιβεβαιώνουν το συμπέρασμα ότι τα νησιά και οι νησιωτικές περιφέρειες θα πρέπει να αναπτύξουν τοπικές και εξατομικευμένες στρατηγικές, με έμφαση στην εκμετάλλευση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων τους και στην προώθηση της αποδοτικότερης χρήσης των φυσικών, πολιτιστικών και γεω-οικονομικών πόρων τους.

Για να προωθηθούν οι ΜΜΕ και η επιχειρηματικότητα που σχετίζονται με τους τοπικούς πόρους απαιτείται συντονισμός με άλλες πολιτικές (π.χ. με τη δημόσια διοίκηση, την ασφάλεια, την υποδομή μεταφορών και ενέργειας, τις υποδομές ΤΠΕ, τον τουρισμό, την εκπαίδευση, το ανθρώπινο κεφάλαιο, την αγροτική ανάπτυξη, τις νέες περιβαλλοντικές τεχνολογίες, τη βιοοικονομία και βιοτεχνολογία κ.α.).

Οι πολιτικές και δράσεις για την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας στους τομείς της δυνητικής νησιωτικής ανάπτυξης πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους περιορισμούς των παραδοσιακών επιχειρηματικών μοντέλων. Οι επιχειρήσεις πρέπει να υιοθετήσουν επιχειρηματικά μοντέλα που βασίζονται στην καινοτομία, στην ποιότητα, στις περιβαλλοντικές αξίες, στο διακριτικό χαρακτήρα, στις γεωγραφικές ετικέτες και στις ονομασίες προέλευσης, με ιδιαίτερη αναφορά στον πολιτισμό και την παράδοση.

Η καινοτομία αποτελεί, ίσως, το σημαντικότερο παράγοντα για την προώθηση της ανάπτυξης των ΜΜΕ στις νησιωτικές περιοχές, ιδιαίτερα στους παραδοσιακούς τομείς των υπηρεσιών (π.χ. τουρισμός, εμπόριο, μεταφορές), της πρωτογενούς παραγωγής (π.χ. γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία, εξόρυξη), αλλά και των αναδυόμενων τομέων της πράσινης και της γαλάζιας οικονομίας, όπως και των ψηφιακών εφαρμογών. Οι συνεργατικοί σχηματισμοί σε συγκεκριμένες αλυσίδες αξίας (π.χ. αγροδιατροφή, τουριστικό σύστημα, βιοτεχνολογία, πράσινη ενέργεια) μπορούν να συμβάλουν στην αναβάθμιση της παραγωγής και στην μεταφορά γνώσης και τεχνολογίας.

Η δικτύωση και η συνεργασία και σε άλλους τομείς πρέπει να αποτελέσουν σημαντικό εργαλείο για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της απομόνωσης. Δίκτυα επιχειρηματιών, δίκτυα με επιχειρηματικούς αγγέλους και επενδυτές επιχειρηματικών κεφαλαίων και δίκτυα επαγγελματικών επιχειρηματικών υπηρεσιών μπορούν να φέρουν σε επαφή επιχειρηματικές ιδέες με εταίρους, προμηθευτές, χρηματοδότες και συμβούλους. Τα δίκτυα νησιωτικών περιφερειών και δήμων μπορούν να συμβάλουν στην ανταλλαγή πληροφοριών και καλών πρακτικών, μικραίνοντας την καμπύλη μάθησης για τους εμπλεκόμενους φορείς και συμβάλλοντας στη βελτίωση της αποτελεσματικότητας των τοπικών προσεγγίσεων.

Τα νησιά και οι νησιωτικές περιφέρειες έχουν ειδικά εδαφικά χαρακτηριστικά, που παρεμποδίζουν την κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη, συμπεριλαμβανομένης της ανάπτυξης της επιχειρηματικότητας. Στις στατιστικές που χρησιμοποιούνται για την περιγραφή περιφερειακών

ανισοτήτων στην ΕΕ (π.χ. ΑΕΠ σε επίπεδο NUTS 2), αυτές οι εδαφικές προκλήσεις είναι δύσκολο να παρατηρηθούν. Ειδικοί δείκτες, π.χ. για την προσβασιμότητα, τη δομή των επιχειρήσεων ή την περιφερειακή ανταγωνιστικότητα, είναι αναγκαίοι σε μικρότερη εδαφική κλίμακα (π.χ. σε επίπεδο NUTS 3 ή LAU-2) για να καταστούν ορατά τα ειδικά προβλήματα των νησιών.

Ορισμένες προκλήσεις που παρεμποδίζουν την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας στα νησιά μπορούν να αντιμετωπιστούν με ειδική ενίσχυση από εθνικούς και ιδιαίτερα ευρωπαϊκούς πόρους (π.χ. ΕΔΕΤ, ΕΤΕπ, ΕΤΕ). Ωστόσο, για την αποτελεσματική και αποδοτική χρήση των πόρων της ΕΕ στις νησιωτικές περιοχές, η πολιτική συνοχής 2021-2027 θα πρέπει να θεωρήσει τα νησιά ως ειδικά εδάφη, που θα συνεχίσουν να απαιτούν εξειδικευμένες και αυξημένες ενισχύσεις για την αντιμετώπιση των διαρθρωτικών και εδαφικών προκλήσεων τους στο πλαίσιο τοποκεντρικών στρατηγικών ολοκληρωμένης χωρικής ανάπτυξης. Ορισμένα προγράμματα της ΕΕ για την υποστήριξη της ανάπτυξης και των ΜΜΕ (π.χ. ΕFSI, COSME, InnovFin, H2020) είναι λιγότερο κατάλληλα για τα νησιά, που έχουν κατά κύριο λόγο μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις. Για να επωφεληθούν τα νησιά από αυτά τα προγράμματα, θα απαιτηθεί η ενσωμάτωση μιας εδαφικής διάστασης, π.χ. με τη μορφή συγκεκριμένων προσκλήσεων για αποδέκτες από νησιωτικές περιοχές.

Η ΕΕ μπορεί να υποστηρίξει συγκεκριμένες διαδικασίες μεταφοράς τεχνογνωσίας και διαχείρισης διαδικασιών όσον αφορά την οικονομική ανάπτυξη των νησιών (π.χ. παρόμοια με το ευρωπαϊκό δίκτυο αγροτικής ανάπτυξης ή τα δίκτυα πόλεων), με στόχο τη μεταφορά γνώσεων και ορθών πρακτικών μεταξύ των κρατών μελών, των περιφερειών και των τοπικών αρχών. Τα έργα και τα μέσα διασυνοριακής και εδαφικής συνεργασίας (INTERREG, ΕΟΕΣ), αλλά και πιο εξειδικευμένα δίκτυα καινοτομίας (π.χ. JPI, EIP, KIC, Era-NET) αποτελούν σημαντικά μέσα για την αξιοποίηση νέων τομέων ανάπτυξης των ΜΜΕ. Ωστόσο, οι νησιωτικές περιοχές έχουν συνήθως περιορισμένους πόρους και ικανότητες να συμμετέχουν σε σχετικές δραστηριότητες. Για το λόγο αυτό, μια ειδική στήριξη για μέτρα δημιουργίας ικανοτήτων και υποστήριξη για συμμετοχή σε εκδηλώσεις μπορεί να συμβάλει στην τόνωση της συμμετοχής νησιωτικών περιοχών σε αυτά τα δίκτυα και τις εταιρικές σχέσεις.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

Αλεξιάκης, Γ. (2017). Η Ευρωπαϊκή “Θαλάσσια” Ατζέντα. Εισήγηση στο Συνέδριο «Νησιωτικότητα και Γαλάζια Οικονομία», 26 και 27 Μαΐου 2017, Πανεπιστήμιο Πειραιά.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Περιφερειών (2017). Νησιωτική επιχειρηματικότητα: συμβάλλοντας στην εδαφική συνοχή. Γνωμοδότηση. <https://cor.europa.eu/el/our-work/Pages/OpinionTimeline.aspx?opId=CDR-19-2017>

Κοκκώσης, Χ. (2017). Νησιώτικο περιβάλλον, Νησιωτική-Θαλάσσια χωροταξία και Βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη: Το ζήτημα της φέρουσας ικανότητας νησιωτικών περιοχών. Εισήγηση στο Συνέδριο «Νησιωτικότητα και Γαλάζια Οικονομία», 26 και 27 Μαΐου 2017, Πανεπιστήμιο Πειραιά.

Κορωναίος, Χ. Ι. (2017). Η Ανάγκη Ολοκληρωμένης Αντιμετώπισης στην Εφαρμογή Πολιτικής για τα Μικρά Νησιά. Εισήγηση στο Συνέδριο «Νησιωτικότητα και Γαλάζια Οικονομία», 26 και 27 Μαΐου 2017, Πανεπιστήμιο Πειραιά.

Μαλακός Χ. (2017). Ολοκληρωμένες Χωρικές Επενδύσεις (Στρατηγικού χαρακτήρα) Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου (ΠΒΑ). Εισήγηση στο Συνέδριο «Νησιωτικότητα και Γαλάζια Οικονομία», 26 και 27 Μαΐου 2017, Πανεπιστήμιο Πειραιά.

Ορφανίδου, Τ. (2017). Ανθρώπινο Κεφάλαιο, Δεξιότητες και Κοινωνική Οικονομία στα Νησιά. Εισήγηση στο Συνέδριο «Νησιωτικότητα και Γαλάζια Οικονομία», 26 και 27 Μαΐου 2017, Πανεπιστήμιο Πειραιά.

Σέρβος Κ. (2017). Ολοκληρωμένη Χωρική Επένδυση «Θαλάσσιος Τουρισμός». Εισήγηση στο Συνέδριο «Νησιωτικότητα και Γαλάζια Οικονομία», 26 και 27 Μαΐου 2017, Πανεπιστήμιο Πειραιά.

Τηλιακός, Σ. (2017). Γαλάζια Ανάπτυξη: Σχεδιασμός και προκλήσεις στον τομέα του τουρισμού και της αλιείας. Η περίπτωση του Δήμου Καλυμνίων. Εισήγηση στο Συνέδριο «Νησιωτικότητα και Γαλάζια Οικονομία», 26 και 27 Μαΐου 2017, Πανεπιστήμιο Πειραιά.

Ξενόγλωσση

Atkins, J., S. Mazzi, and C. Ramlogan (1998). A Study of the Vulnerability of Developing and Island States: A Composite Index. London: Commonwealth Secretariat

Bachtler J. et al. (2014). Regional development and policy in Europe, EUROsocial Programme, Madrid.<http://www.sia.eurosocial-ii.eu/files/docs/1400661224-E2.pdf>

Bachtler J., Yuill D. (2001). Policies and strategies for regional development: a shift in paradigm? Regional and Industrial Policy Research Paper 46, European Policies Research Centre, University of Strathclyde.

Baldacchino, G. (2005). Island Entrepreneurs: Insights from Exceptionally Successful Knowledge-Driven SMEs from 5 European Island Territories, Journal of Enterprising Cultures, Vol. 13, No. 2.
file:///C:/Users/User/Downloads/ISLAND_ENTREPRENEURS_INSIGHTS_FROM_EXCEPTI
ONALLY_S.pdf

Barca F. (2018). The need for a place-based approach, keynote speech, ESPON Seminar “Territorial Cohesion post-2020: Integrated Territorial Development for Better Policies”, Sofia, 20-31 May 2018.

Barca, F. (2009). An Agenda for a Reformed Cohesion Policy: A Place- Based Approach to Meeting European Union Challenges and Expectations, The ‘Barca Report’. Brussels, https://ec.europa.eu/regional_policy/archive/policy/future/pdf/report_barca_v0306.pdf

Barca, F., McCann, P. and Rodríguez-Pose, A. (2012). The Case for Regional Development Intervention: Place-Based Versus Place-Neutral Approaches. *Journal of Regional Science*, 52(1), pp. 134-152.

Baudouin, Ph. (2017). Final Report on Digital Accessibility and ICT (Coverage and Use) for the Outermost Regions. https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/policy/themes/outermost-regions/pdf/ict_report_en.pdf

Blakely, EJ (1994). *Planning local economic development: theory and practice*. 2nd ed.

Boto, I. and R. Biasca (2012). Small Island Economies: from Vulnerabilities to Opportunities. Briefing no. 27, <https://brusselsbriefings.files.wordpress.com/2012/10/reader-br-27-small-island-economies-vulnerabilities-and-opportunities-eng.pdf>

Briguglio, L, et al. (2009). *Economic Vulnerability and Resilience: Concepts and Measurements*. *Oxford Development Studies* 37: 3, pp 229 – 247. http://www.um.edu.mt/__data/assets/pdf_file/0010/130024/Resilience_paper_in_Oxford_Economic_Studies.pdf

Briguglio, L. and W. Galea (2004). *Updating and Augmenting the Economic Vulnerability Index*. file:///C:/Users/User/Downloads/Updating_the_economic_vulnerability_index.pdf

Briguglio, L. (1995). Small Island States and their Economic Vulnerabilities. *World Development*, 23 (9): 1615-32.

Bruckner, M. (2013). Effectively addressing the vulnerabilities and development needs of small island developing States. *CDP Background Paper No. 17*. <https://www.un.org/development/desa/dpad/wpcontent/uploads/sites/45/publication/CDP-bp-2013-17.pdf>

Carbone, G. (2018). *Expert Analysis on Geographical Specificities, Mountains, Islands and Sparsely Populated Areas*. https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/expert_analysis_geographical_specificities_en.pdf

Cooke, P. (2001). Regional innovation systems, clusters, and the knowledge economy. *Industrial and Corporate Change* 10 (4), 945–974.

Council of Europe (2015). Local and regional democracy in Greece. <https://rm.coe.int/168071980e>

Council of Europe (2005). Development Challenges in Europe's islands. <https://www.espon.eu/>

ESPON (2013 a). The Development of the Islands – European Islands and Cohesion Policy

(EUROISLANDS). Final Report. https://www.espon.eu/sites/default/files/attachments/FinalReport_foreword_CU-16-11-2011.pdf

ESPON (2013 b). Atlas of the Islands. <https://europeansmallislands.files.wordpress.com/2017/03/atlas-of-the-islands.pdf>

European Commission (2020). The Blue Economy Report 2020. https://ec.europa.eu/maritimeaffairs/sites/maritimeaffairs/files/2020_06_blueeconomy-2020-ld_final.pdf

European Commission. 2020. Climate change consequences. https://ec.europa.eu/clima/change/consequences_en.

European Commission (2019). Packed with Potential, Europe's Jewels-Mountain, Islands, Sparsely populated areas, Expert Analysis on Geographical Specificities. https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/policy/themes/sparsely-populated-areas/leaflet_islands_mountains_spas.pdf

European Commission (2015). Territorial Agenda 2020 put in practice - Enhancing the efficiency and effectiveness of Cohesion Policy by a place-based approach. https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/policy/what/territorial-cohesion/territorial_agenda_2020_practice_report.pdf

European Committee of the Regions (2017). Entrepreneurship on Islands: contributing towards territorial cohesion. Opinion of the European Committee of the Regions (2017/C 306/10), May 2017.

European Economic and Social Committee (2017). TEN Section Report on the “Smart Islands” Project. <https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/resources/docs/qe-07-16-088-en-n.pdf>

European Parliament (2016). Islands of the EU: Taking account of their specific needs in EU policy. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/573960/EPRS_BRI\(2016\)573960_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/573960/EPRS_BRI(2016)573960_EN.pdf)

Friedrich Ebert Stiftung (2016). Smart Islands Projects and Strategies. http://www.aegean-energy.gr/pdf/books/Smart_Islands_Strategy.pdf

Friess, B. and M. Grémaud-Colombier (2019). Policy outlook: recent evolutions of maritime spatial planning in the European Union. *Marine Policy*. <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2019.01.017>

Garcilazo, E., Martins, J. and Tompson, W. (2015). The Modern Regional Policy Paradigm: Rationale and Evidence from OECD Countries. *Revista de Geografia e Ordenamento do Território (GOT)/Geography and Spatial Planning Journal*, 7 (June), pp. 9-44.

Gritti E. S. et al. (2006). Vulnerability of Mediterranean Basin ecosystems to climate change and invasion by exotic plant species, *Journal of Biogeography*. Vol. 33, 145–157

Guillaumont, P. (2007). Assessing the Economic Vulnerability of Small Island Developing States and the Least Developed Countries. Research Paper No. 2007/40, United Nations University.

International Centre for Trade and Sustainable Development (2010). Trade, Economic Vulnerability, Resilience and the Implications of Climate Change in Small Island and Littoral Developing Economies. Issue Paper No. 12. <https://www.files.ethz.ch/isn/118341/trade-economic-vulnerability-resilience-and-the-implications-of-climate-change-in-sildes.pdf>

Institute for European Environmental Policy (2017). Expert Group on Green and Circular Economy in the Outermost Regions. https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/policy/themes/outermost-regions/pdf/green_circ_econ_report_en.pdf

Kristjánsdóttir Arndís (2010). Small Island Differentiation In EU Law. University of Iceland – Faculty of Law. https://skemman.is/bitstream/1946/6354/1/Small%20Island%20Differentiation%20in%20EU%20law_%20all%2C%20pdf..pdf

Luoto I and S. Virkkala (2017). Place-based regional development as a strategic guideline. [file:///C:/Users/User/Downloads/TEMrap_6_2017_verkkojulkaisu%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/TEMrap_6_2017_verkkojulkaisu%20(2).pdf)

McCann, Ph. (2015). *The Regional and Urban Policy of the European Union: Cohesion, Results-Oriented and Smart Specialisation*. Edward Elgar Publishing, 2015.

McCann, P., and Rodríguez-Pose, A. (2011). Why and When Development Policy Should Be Place-Based. In OECD (Ed.), *OECD Regional Outlook 2011: Building Resilient Regions for Stronger Economies* (pp. 203-213). Paris, OECD Publishing.

Medail, F. (2017). The specific vulnerability of plant biodiversity and vegetation on Mediterranean islands in the face of global change. *Regional Environmental Change* (2017) 17:1775–1790.

Mendez, C. (2013). The Post-2013 Reform of EU Cohesion Policy and the Place-Based Narrative. *Journal of European Public Policy*, 20(5), pp. 639-659.

McKee, D. L. and Tisdell, C. (1990). *Developmental Issues in Small Island Economies*. Praeger, New York and London.

Mimura, N., et al. (2007). Small Islands. *Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability*. Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. M.L. Parry, O.F. Canziani, J.P. Palutikof, P.J. van der Linden and C.E. Hanson, Eds., Cambridge University Press, Cambridge UK. <http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar4/wg2/ar4-wg2-chapter16.pdf>

Monfort, Ph. (2009). Territories with specific geographical features, Working Papers, A series of short papers on regional research and indicators produced by the Directorate-General for Regional Policy. https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/work/2009_02_geographical.pdf

OECD (2020). The territorial impact of COVID-19: Managing the crisis across levels of government. Updated 16 June 2020. https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=128_128287-5agkkojaaa&title=The-territorial-impact-of-covid-19-managing-the-crisis-across-levels-of-government

OECD (2019). Towards a Renewed Strategy for Regional Policy in Greece, OECD Territorial Review of Greece 2020. <https://www.oecd.org/regional/ministerial/programme/Preliminary-findings-Greece.pdf>

OECD (2003). The future of rural policy from sectoral to place-based policies in rural areas. Paris, OECD.

Panagopoulos, Y. et al. (2019). Vulnerability of a Northeast Mediterranean Island to Soil Loss. Can Grazing Management Mitigate Erosion? file:///C:/Users/User/Downloads/Vulnerability_of_a_Northeast_Mediterranean_Island_.pdf

Pickup, L. and C. Mantero (2017). Final Report on ‘Transport Accessibility for the EU Outermost Regions. https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/policy/themes/outermost-regions/pdf/transport_report_en.pdf

Pugalis L. and N. Gray (2016). New Regional Development Paradigms: An Exposition of Place-Based Modalities. *Australasian Journal of Regional Studies*, Vol.22, No. 1, pp. 181-203.

Pugalis, L., and Bentley, G. (2014). Place-Based Development Strategies: Possibilities, Dilemmas and Ongoing Debates. *Local Economy*, 29(4-5), pp. 561-572.

Rangwala, K. (2010). Place-Based Economy. *Economic Development Journal*, 9(1), pp. 42-47.

Svetikas, K. Z. (2014). *Strategic Planning for Regional Development: An introductory textbook*, MYKOLAS ROMERIS UNIVERSITY, Vilnius 2014.

Tisdell, C. (2009). *Economic Challenges Faced by Small Island Economies: An Overview*. Working Paper No. 58. The University of Queensland, ISSN 1444-8890

United Nations (1998). Development of a vulnerability index for small island developing states. 62 United Nations website, <http://www.un.org/esa/sustdev/sids/sidsvind.htm>

United Nations Environment Programme (2012). Green Economy in a Blue World. Synthesis Report. http://www.unep.org/pdf/green_economy_blue.pdf

Vassakis, K., C. Lemonakis and F. Voulgaris (2016). Innovation as determinant of competitiveness and survival of micro, small and Small-Medium enterprises: the case of Crete. <http://dx.doi.org/10.1504/IJSS.2016.076006>.

Winters, L. A., and P. M. G. Martins (2004). When Comparative Advantage is not Enough: Business Costs in Small Remote Economies. *World Trade Review*, 3 (3): 347-83.

Διαδικτυακοί Τόποι / Ιστοσελίδες

<http://www.admie.gr/to-systima-metaforas/anaptyxi-systimatos/erga-eyropaikoytameioly-perifereiakis-anaptyxis/ergo/article/2825/> [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].

<https://www.bluelab.gr/> [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].

https://cordis.europa.eu/programme/id/H2020_LC-SC3-ES-8-2019 [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].

<https://cordis.europa.eu/project/id/864266> [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].

<https://cpmr.org/> [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].

<http://database.centralbaltic.eu/project/31> [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].

https://ec.europa.eu/regional_policy/en/ [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].

https://ec.europa.eu/regional_policy/en/projects/Finland/improving-maritime-transport-in-the-aland-stockholm-archipelagos [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].

https://ec.europa.eu/regional_policy/el/projects/Greece/new-desalination-plant-provides-quality-water-to-iraklia-island-greece [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].

https://ec.europa.eu/regional_policy/el/projects/Greece/integrated-flood-services-and-climate-change-awareness-for-eastern-mediterranean-islands [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].

https://ec.europa.eu/regional_policy/en/projects/Portugal/macaronesia-brings-algae-to-the-forefront-of-economic-development [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].

https://ec.europa.eu/regional_policy/en/projects/Portugal/water-reuse-initiatives-in-macaronesia-help-farmers-during-drought [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].

https://ec.europa.eu/regional_policy/en/projects/Spain/promoting-maritime-research-protection-and-innovation-in-macaronesia [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].

https://ec.europa.eu/regional_policy/en/projects/France/lamenagement-numerique-de-louest-guyanais [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].

https://ec.europa.eu/regional_policy/en/projects/France/teeca-enhancing-trade-and-boosting-business-in-the-eastern-caribbean [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].

https://commission.europa.eu/about-european-commission/departments-and-executive-agencies/maritime-affairs-and-fisheries_en [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].

<https://s3platform.jrc.ec.europa.eu/blue-growth> [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].

<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/676bbd4a-7dd9-11e9-9f05-01aa75ed71a1/language-en/> [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].

<https://www.eib.org/en/about/initiatives/preserving-our-oceans/index.htm> [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].

<https://www.eib.org/en/publications/the-clean-ocean-initiative>. [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].

<https://www.eib.org/en/publications/blue-sustainable-ocean-strategy> [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].

<https://www.emodnet.eu/en> [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].

<https://euislands.eu/> [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].

<https://clean-energy-islands.ec.europa.eu/news/financing-smart-grids-electric-mobility-madeira-portugal> [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].

<https://clean-energy-islands.ec.europa.eu/news/project-specific-collaboration-menorca-eu-islands-secretariat> [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].

Energy Academy Croatia Edition - What can you take from it? | Clean energy for EU islands (europa.eu) [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].

www.greece-italy.eu [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].

<https://merseymaritime.co.uk/> [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].

<https://nesoi.eu/> [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].

<https://nonagon.pt/en/home-2/> [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].

www.oiiis-programme.re [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].

<http://step-interreg.eu/> [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].

<https://www.ynanp.gr/el/> [Πρόσβαση 21 Οκτωβρίου 2023].